Nasnameya Kurdistanê

Hawrê Qandil

Nasnameya Kurdistanê

Têbîniyek Kurt li ser Rastî

Ev xebat bangek e bo şiyarandina vicdanê mirovahiyê û pêşkêşek e bo hemû şoreşger û şehîdan ku li rêya azadî û serxwebûna Kurdistanê meşiyan.

Navê Pirtûkê: *Nasnameya Kurdistanê*
Nivîskar: Hawrê Qandil

Rojên Weşan û Nûkirinê:

- **Berhevkirina Salê 2725 ya Salnameya Kurdî** — li gorî **Îlon 2025 Z**
- **Helandina Erdê ya Salê 2713 ya Salnameya Kurdî** — li gorî **Adar 2013 Z**
- **Berhevkirina Salê 2703 ya Salnameya Kurdî** — li gorî **Îlon 2003 Z**

Mafên Weşanê:
Mafê çapkirin û belavkirina vê pirtûkê ji bo her kesî azad e, bi şertê ku bi awayê xwe yê bingehîn were weşandin û tu guherîn an jî biguherandin tê de neyê kirin.

Nasnameya Kurdistanê di destpêkê de bi **Kurdîya Navîn (Soranî)** hatiye nivîsandin û paşê ji aliyê nivîskarê xwe ve hatîye wergerandin bo **Kurdîya Bakur (Kurmancî)** û **Îngilîzî**

Pêşgotin

Pirsa gelê Kurd bi sedsalan e ku heye û ji aliyê Kurdan xwe bi ciddî û rêkûpêk hatiye nirxandin. Dagirkerên çekdar bi gelek caran Kurdistan dagir kirine û Kurdan neçar kirine ku ji bo xwe-parastinê dest bi çek bigirin. Dijminan qet hebûna Kurdan qebûl nekirine; bi zordestî, qirkirin û komkujî hewl dane ku nasname û heta navê wan jî ji dîrokê rakirin. Kurdistan di nav şeş dagirkerên tund de hate parçeparçekirin; ne tenê wekî welatekî kolonyal, lê wekî neteweyek ku hişyariya neteweyî ya wê bi temamî hate têkbirin—bi awayekî ku ev hişyarî bi giranî birîndar bû û gelek caran jî bi temamî hate qutkirin.

Her çend di dîrokê de Kurdan pir caran gelê aştiyê bûne û her tim hewl dane li rêkeftin û li hevûberdanê—heta bi gelek caran şert û şertên xwe jî bi rêzî girtine—lê dijminan qet hebûna Kurdan qebûl nekirine. Wan Kurdan li ber gelên derdorê û li ber cîhanê wekî asteng û xemgîniyek nîşan dane.

Sedemeke din a bêdewletîya Kurdan jî individualîzma qelew e ku di fikra siyasî ya Kurdistanê de rehîndar bûye. Hêz pir caran di destê yek hêza serdest de bûye û kesê ku desthilat bi dest xist, bi otorîterî hukum kir. Dema ku hêzek ji yê din bihêztir bû, ew xwe bi zorê li wan jî sepand—heta di nav xwe de. Ev individualîzm û eşîretperestî, darbeya herî mezin li ser serxwebûna Kurdistanê daye; ji ber ku civaka Kurdî hîn ne bûye neteweyekî yekgirtî, lê bi astengên eşîretî û komên parçeparçe maye.

Tenê dema ku Kurdan û gelên cuda yên Kurdistanê bi şûur û bi aqilî mafên xwe yên neteweyî nas bikin, ew dikarin dîsa nasnameya xwe ya neteweyî bi cih bînin. Ji bo vê armancê—û ji bo ku beşek ji çareserkirina vê pirsa mezin a neteweyî bibim—ez mecbûr bûm ku Nasnameya Kurdistanê binivîsim û bingehên wê li ser axa bi temamî azad a Kurdistanê bi cîh bikim.

Divê were gotin ku dîroka Kurdî pir kevnar e û nivîsandina wê bi hemû aliyên wê ne karê hêsan e. Di hemû dîrokê de, her car ku dagirkeran êrîşî Kurdistanê kir, wan sərûsamana wê talan kir, zanayan kuştin û nivîsên dîrokî şewitandin. Wan zanist û mîrata Kurdî her car ku karî, dizîn. Mînakî, di serdema sepandina çanda Erebî de—ku di bin navê belavkirina Îslamê de hat kirin—leşkerên Ereb pirtûkxaneyên Kurdistanê şewitandin û wan wekî “pirtûkxaneyên kafir” binav kirin û mal û mülkê gel talan kirin. Di serdema Samanîyan de, rêxistinên Farsî-Tacîk bi wergirtina gelek hêmanên zimanê zengîn ê Kurdî zimanê xwe standard kirin, di heman demê

de Kurdî bi zorê kirin lehçeyekî Farsî. Selçûqiyan û Mongolan felaketên herî mezin li ser gelê Kurd anîn—ne tenê zimanê wan qedexe kirin, lê her weha nasnameyekî Tirkî li ser neteweya Kurd avêtin. Di heman demê de, hemû hêmanên pêşketî yên zanist û çanda Kurdî—muzîk, xwarin, huner—wekî beşek ji civîlîzasyona Tirkî hate nîşan dan, lê her tiştê ku wekî neyînî, kevnar an "vahşî" tê dîtin, li ser Kurdan hate barkirin.

Divê were zanîn ku împaratorî û despotan qet tu prensîpek li ber dagirkirina Kurdistanê rêz nekirine; wan her car ku karî, Kurdan qirkirine û bi zanebûn çavkaniyên dîrokî yên wan têk birine an jî rakirine. Di sedsalan dagirkerî, talan û înkarkirina sistematîk a nasnameya Kurdî de, dagirkeran qet maf nedane Kurdan ku dîroka xwe binivîsin. Ji ber vê yekê, metodolojîya nûjen divê xwe bi sînor nekin dema ku dîroka Kurdî tê nivîsandin؛ ji ber ku hêzên serdest yên herêmê—heta di sedsala 21'an de jî—hîn şertên herî bingehîn ên mirovahiyê li ser nasîna neteweyîya Kurd qebûl nekirine.

Ev pirtûk encama bîst salan lêkolîn û xebata bi baldarî ye. Ew ronahiyê li ser gelek bûyerên bingehîn ên dîroka Kurdistanê dike. Di vê lêkolînê de, tu aliyek ne bilindkirî û ne jî kêmkirî ye; rastiyên dîroka Kurdî bi dilsozî û bi baldarî hatiye nivîsandin, ji ber ku tenê bi gotina rastiyê dikarin çewtiyan were rastkirin.

Ev xebat bi sedan şevên bêxew û bi xebata giran hatiye encamdan. Min bi sedan kesayetên navdar û nenavdar ên Kurd û dostên Kurd re hevdîtin kir, wan bi dûbare û dûbare li ser her mijarekê pirs kir û qet razî nebûm heya ku rastiya her bûyerê ji bo min bi temamî ne diyar bû. Heta bi carinan, min bi razîdarî agahî berhev kir. Rêwîtiya min ji eşîretên Kurdên Qûçanê heta Laçînê, Helebê, Qamişloyê, Dîmeşqê, Stenbolê, Amedê, Sêrtê, Dêrsimê, Wanê, Bazîdê, Cizîrê, Zaxoyê, Dihokê, Kerkûkê, Xaneqînê, Helebceyê, Qeladizê, Qendîlê, Silêmanîyê, Hewlêrê, Serdeştê, Sineyê, Seqizê, Mehabadê, Bokanê, Mêriwanê, Banê, Ûrmiyeyê, Xana, Selmasê, Kirmaşanê, Îlamê û her weha heta Lubnanê, Qahirayê, New Yorkê, Stockholmê, Cologneyê, Lozanê, Lûksembûrgê, Brukselê, Romayê, Parîsê, Londonê, Edinburghê, Sydneyê, Îsraîlê û bi sedan bajar û gundên din li seranserê cîhanê dirêj bû—ji bo ku ez zanînê berhev bikim û bi nivîsandinê biparêzim, bi hêvîya ku Kurdan jî, mîna neteweyên din, bi dîrok û nasnameya xwe serbilind bin.

Ji ber sedemên ewlehiyê, nav û cihên rastîn ên kesên ku min wan dîtine li vir nayên bibîranîn; tenê di beşa dawîn a pirtûkê de ez hin çavkaniyan nîşan didim. Di baweriya min de, rêzgirtina têkildarîya tam a metodolojîya akademîk dikare xwendevanê Kurd ê asayî dûr bixe; gelek ji wan ne bi xebatên akademîk re alışkî ne û dibe ku ji xwendinê bi temamî berdin.

Beşeke mezin a dîroka kevnar a Kurdî ji aliyê kesên welatparêz hatiye parastin û ji nifşekê bo nifşekî din hate veguhastin. Piştî lêkolînek dirêj, min bawer kir ku ev mîras pir bi nirx e û divê were parastin—da ku hem nifşa îro û hem jî nifşên pêşerojê bi wê serbilind bin.

Ez qet nedimendim ku wan pseudo-dîroknasên ku derewî çêdikin û dîrokê teqewir dikin bi rastiyê nîşan bidim. Ev ne nivîskarên rastîn in, lê nivîskarên xapînokî ne. Armanca wan tunekirina nasnameyê ye, û heta hezar sal jî derbas bibin, ew dê dîrokê mîna Fir'ewnên berê bi derewî nîşan bidin. Ez bawerim ku rojekê mirovahî wê xwe şerm bike ku gotiye ew li ber pûtên derewîn ên olê, mezhepperestiyê, demokrasiya derewîn û îdeolojiyên vala yên wekî komunîzm an sosîalîzmê serî xwe da. Di rastiyê de, piraniya wan hereketan berhemê firsazên bêvicdan bûne.

Di nêrîna min de, xwe-nasîna rastîn û têkoşîna ji bo bidestxistina nasnameya neteweyî ya Kurdistanê pir pîroze ji her şertnameya olî an manifestoya fîlosofên wekî Marx, Engels an Darwin. Ji ber vê yekê, her Kurd divê zanista nasnameya Kurdî fêr bibe û wê li dijî dogmayên olî, partîperestiyê û berjewendiyên teng biparêze.

Hêvîdarim ku ev zanîn bibe çavkaniyekî lihevhatina navxweyî ji bo gelê Kurd û gava yekem bo ku neteweya Kurd a bi sedsalan hatiye bindestkirin, bi dawî bidestxistina mafên xwe yên giştî û mirovahî re bigihê.

Ev pirtûk bi zimanê rojane yê Kurdistanê hatiye nivîsandin, bi gotinên zelal û hêsan, da ku her xwendevan bi temamî wateya wê bigihîje.

Naveroka Pirtûkê

Hejmara Beşê	Beş	Rûpel
	Destpêk	1
1	Beşa Yekem – Nasname Çi Ye?	5
2	Xalên Bingehîn di Dîroka Gelê Kurd û Şoreşên Kurdistanê de	7
2.1	Kokên Gelê Kurd, 3000 BZ (Berî Zayînê)	9
2.2	Kokên Eşîreta Farsî	12
2.3	Împaratoriya Medî	14
2.4	Fraortes, Rêberê Medîyan – 674 berî Zayînê (BZ)	17
2.5	Damezrandina Kraliyetê Medî di bin hukumraniya Kîaksarês II (625–550 berî Zayînê)	17
2.6	Serhildana Kawa Asingarê li dijî zalimê Zahhak (700 berî Zayînê – BZ)	18
2.7	Serhildana Atropatês di sala 323 berî Zayînê (BZ)	20
2.8	Dagirkariyên Erebî li Kurdistan û Îranê (634–644 Zayînê)	21
2.9	Dewleta Kurdî ya Merwanî (990 Zayînê)	22
2.10	Dewleta Kurdî ya Şedadî (951 Zayînê)	23
2.11	Zordariya Selçûkîyan (1037–1194 Zayînê)	23
2.12	Dagirkariyên Moğolan li Kurdistanê (Sedsalên 13–14 Zayînê)	24
2.13	Emîr Şerefxanê Bîdlîsî (1597 Zayînê)	24
2.14	Qetlkariyên Xanedana Safevî ya Îranê li dijî serhildanên Kurdî (1501–1736 Zayînê)	26
2.15	Peymana Qesrê Şîrînê (1639 Zayînê)	27
2.16	Serhildana Şêx ʿUbeydullahê Nehrî (1879 Zayînê)	28
2.17	Serhildana Bedir Xan Paşayê (1821 Zayînê)	29
2.18	Rojbîrî û Tevgera Neteweyî ya ʿEbdurrezzaq Bedir Xan (1912 Zayînê)	31
2.19	Qetlkariya Ermeniyan (1915 Zayînê)	32

Hejmara Beşê	Beş	Rûpel
2.20	Serhildana Şêx Mehmûd Tamirxanî (Kurd) di sala 1919 Zayînê de	35
2.21	Serhildana Ismaîl Axa Şikak (Simko), 1918–1930 Zayînê	36
2.22	Peymana Sèvresê (1919 Zayînê)	40
2.23	Kongreya Erzurumê (1919 Zayînê)	42
2.24	Serhildana Şêx Mehmûd Barzincî (1919–1930 Zayînê)	43
2.25	Misaka Neteweyî (Misak-ı Millî) ya sala 1920 Zayînê	45
2.26	Serhildana Nûrî Dersimî (1937 Zayînê)	46
2.27	Peymana Lozanê (1923 Zayînê)	48
2.28	Serhildana Şêx Sehîdê Pîran (1925 Zayînê)	49
2.29	Serhildana Qadamxêrê ya sala 1925 Zayînê	52
2.30	Serhildana Îhsan Nûrî Paşa (1926 Zayînê)	54
2.31	Serhildana Dêrsimê ya bi rêberiya Seyîd Riza (1937 Zayînê)	58
2.32	Komara Kurdistanê (1945–1946 Zayînê)	60
2.33	Serhildana 1961’an ya Jinral Mistefa Barzanî	64
2.34	Peymana Cezayîrê (1975 Zayînê)	66
2.35	Serhildana Ehmed Tewfîq (Abdullah Îshaqî) di sala 1950’an de	66
2.36	Serhildana Kurdistana Bakur di bin rêberiya Abdullah Öcalan (Apo) de – salên 1970’an	71
2.37	Serhildana Gelî ya Sala 1991’an li Kurdistana Başûr	77
2.38	Serhildana Kurdî li Kurdistana Sor (Red Kurdistan) – 1992	81
2.39	2.39 – Serhildan û Şoreşên Kurdî li hemû Kurdistanê di Sedsalên 19 û 20’an de	83
2.40	Serhildana Gelê Rojavayê (Kurdistana Rojava), 2011–2025	85
3	Beşa Sêyem – Taybetmendiyên Coğrafî yên Sereke yên Kurdistanê	88
3.1	Cihê Kurdistanê	88

Hejmara Beşê	Beş	Rûpel
3.2	Coğrafyaya Kurdistanê	89
3.3	Bajar û Parêzgehên Sereke yên Kurdistanê	89
3.4	Nifûsa Kurdistanê	90
3.5	Aboriya Kurdistanê	94
3.6	Qadên Petrolê yên Kurdistanê	93
3.7	Çavkaniyên Madenî	95
3.8	Çavkaniyên Avê yên Kurdistanê	95
3.9	Çemên Sereke yên Kurdistanê	95
3.10	Daristanên Kurdistanê	96
3.11	Çiyên Herî Bilind ên Kurdistanê	96
3.12	Klîma û Wergên Salê	97
3.13	Rêjeya Xwendewarî li Kurdistanê	98
3.14	Çandiniyê	98
3.15	Ajelîtî (Çandina Heywanan)	99
3.16	Gelê Kurd	99
4	Beşa Çarem – Olên Kurdistanê	100
4.1	Keştiya Nûh (Keştiya Noê)	103
4.2	Zerdeştî (Zoroastriyanî)	108
4.3	Cihûdîtî (Judaism)	106
4.4	Xiristîyanî (Christianity)	106
4.5	Îslam	107
4.6	Ola Êzîdî	124
4.7	Ola Yarsan (Ehli Heq)	127
5	Beşa Pêncemîn – Faktorên bingehîn ên paşveçûna civaka Kurdî	129
6	Beşa Şeşemîn – Mafên Bingehîn ên Gelê Kurdistanê	138

Hejmara Beşê	Beş	Rûpel
7	Beşa Heftem – Çanda Neteweyî ya Kurdan	140
7.1	Zimanê Neteweyî	140
7.2	Karakter û Helwest (Xûy û Xwest)	147
8	Beşa Heştem – Felaketên Trajîk li Kurdistanê di Dawiya Sedsala Bîstemîn de	151
9	Beşa Neh – Kesayetên Şoreşger û Navdar ên Kurdistanê	156
9.1	Melayê Cizîrî	156
9.2	Ehmedê Xanî	157
9.3	Hacî Qadir Koyî	160
9.4	Miqdad Medhet Bedirxan	161
9.5	Yûnis Reuf Dildar	162
9.6	Margaret George	163
9.7	Mamoste Cegerxwîn	165
9.8	Leyla Qasim	166
9.9	Mastura Şaswarî (Tewar)	167
9.10	Mamosta Hêmin Mukriyanî	168
9.11	Mûsa Anter (Apê Mûsa)	169
9.12	Mamosta Îsmaîl Beşikçî	170
10	Dawî	171
11	Çavkanî	173

Destpêk

Pirsa nasnameya Kurdî ne tenê mijarekî dîrokê, zimanê an jî erdnîgarîyê ye; ew herî zêde pirsa hebûna neteweyekê ye. Bi sedsalan re, gelê Kurd—yek ji neteweyên herî kevn û xwecîh yên Rojhilata Navîn—bi rêbazên sistematîk li ber tunekirinê, xelet-binasînê û înkarkirina siyasî hatiye danîn. Welatê wan parçeparçe bû, zimanê wan hat xapandin û dîroka wan bi çavên hêzên serdest hatiye nivîsandin. *Nasnameya Kurdistanê* wekî bersivek ji bo vê neheqiyê ya dirêj derdikeve holê û wekî sererastkarekî ji bo anlatîyên ku rastiya bingeh û domdariya Kurdî tarî kirine.

Ev pirtûk ne bi armanca afirandina efsaneyek nû tê nivîsandin, ne jî li ser netewperweriya hestyarî tê avakirin. Bi awayekî berbiçav, ew li ser delîlên dîrokî, analîza zimanî û berawirdkirina civîlîzasyonan radiweste. Ew çarçoveyên akademîk ên serdest bi pirs dike—yên ku gelek caran nasnameya Kurdî bi awayekî kêm-rol an jî berhemî nîşan didin—bi taybetî dema ku zimanê Kurdî wekî şaxek binî ya Farsî tê naskirin an jî Kurdan wekî mêvanên dereng li welatê xwe têne nîşan dan. Ev şîrove, her çend bi berfirehî tê belavkirin, gelek caran ji ber aramiyên siyasî ye, ne ji ber rastbûna zanistî.

Nasnameya Kurdistanê destnîşan dike ku nasnameya Kurdî xwecîh, domdar û cuda ye. Ji civîlîzasyonên kevnar ên herêma Zagrosê heta serdemên nû, gelê Kurd—di şertên dijwar de jî—yekbûna çandî, zimanî û civakî parast. Pirtûk hêmanên berî-Îranî, Medo-Hurrî, Elamî û Zagrosî yên mîrata Kurdî lêkolîn dike û nasnameya Kurdî wekî mîratekî kevnar ku bi axê re girêdayî ye nîşan dide—pir berî ku împaratorîyên paşîn derkevin holê.

Ziman li navenda vê lêpirsînê ye. Li vir, Kurdî ne wekî lehçe an şaxek binî tê destnîşan kirin, lê wekî pergalek zimanî ya serbixwe, bi pêşveçûna xwe ya dîrokî, cûdahiyên hundirîn û yekbûna strukturî. Bi analîzkirina lehçeyên Kurdî, nivîsên kevnar û çavkaniyên dîrokî, ev xebat nîşan dide ku xelet-binasîna zimanî çawa bûye amûrekî serdestiyê yê çandî û têkbirina nasnameyê.

Bi heman awayî, pirtûk encamên siyasî yên înkarkirina nasnameyê jî di nav xwe de digire. Parçeparçekirina Kurdistanê, sûcdarkirina ziman û çanda Kurdî, û rêzên dûbareyî yên têkoşîn û têkçûnê ne tesadufên siyaseta nû ne; ew berdewamîya pêvajoyek dirêj in ku armanca wê

şkandina xwe-nasînîya Kurdî ye. Têgihiştina vê pêvajoyê ne tenê ji bo Kurdan girîng e, lê ji bo her kesê ku bi edaletê, dekolonîzasyona zanînê û ahlaqê nivîsandinê ya dîrokê re eleqedar e.

Beşa Yekem

Kurdistan û Pirsa Bingehên Xwecîh

Ev beş bi pirsê herî bingehîn a hebûna Kurdî dest pê dike: gelo Kurdan gelê xwecîh yên Kurdistanê ne an jî komelê ku paşê bi binasîna derve hatine çêkirin. Bi lêkolîna têkiliyên erdnîgarî, dîrokî û civakî, ev beş anlatîyên ku Kurdan ji kevnatiyê dûr dikin bi pirs dike. Kurdistan li vir wekî qada dîrokî ya domdar tê çarçovekirin, ne wekî konstrûksiyonek siyasî ya nû. Ev beş bingehê teorîk û fikrî yê hemû pirtûkê ava dike.

Beşa Duyemîn

Civîlîzasyonên Pêşdîrokî û Kevnar ên Kurdistanê

Ev beş li ser civîlîzasyonên herî destpêkî yên herêma Zagrosê û Mezopotamyaya Jorîn rawestîne. Bi şopandina berdewamîya nifûsê û çandî, ev beş li dijî têgihiştina ku gelên kevnar “winda bûne” rawestîne. Li şûna navdanên împaratorî, ew bi têgihiştina domdarî û girêdanê bi axê nasnameya xwecîh a Kurdistanê dîsa di dîroka kevnar de bicîh dike.

Beşa Sêyemîn

Şahîtiyên Kevnar, Formasyonên Siyasî û Domdarî

Ev beş balafirî dide ser şahîtiyên kevnar û saziyên siyasî yên ku li Kurdistanê derketine holê an jî li wir serdest bûne. Li vir, têgihiştina ku serdestîya siyasî bi tunebûna neteweyî wekhev tê gotin bi awayekî rexneyî tê binpêkirin. Ev beş nîşan dide ku civaka Kurdî di bin guherînên siyasî de jî xwe-parast û domdar bû, û nasnameya xwe ya bingehîn parast.

Beşa Çaremîn

Zimanê Kurdî û Siyaseta Klasîfîkasyonê

Ziman navenda nasnameyê ye û ev beş bi awayekî zanistî siyaseta klasîfîkasyonê ya zimanê Kurdî lêkolîn dike. Ev beş têgihiştinên ku Kurdî wekî lehçe an şaxek binî tê nîşan dan bi pirs dike û wê wekî zimanekî serbixwe û bi kûrahiyek dîrokî destnîşan dike. Cûdahiyên hundirîn yên zimanê Kurdî li vir ne wekî parçeparçebûn, lê wekî nîşanên zindîtî û pêşketinê têne nîşan dan.

Beşa Pêncemîn

Kurdistana Navîn û Rêveberiya Xwecîh

Ev beş serdemeke dîrokî vedigerîne ku gelek caran bi xeletî wekî vala tê nîşan dan. Ew emîrtiyên Kurdî, mîrîtiyên herêmî û pergalên rêveberiya xwecîh lêkolîn dike. Li vir, xweserî û ne-navendbûn wekî modelên dîrokî yên rast û dirêj a Kurdî têne nîşan dan, li dijî têgihiştina ku tenê împaratorîyên navendî şertên dîrokê diyar dikin.

Beşa Şeşemîn

Împaratorî, Asîmîlasyon û Guherîna Demografîk

Ev beş bandora împaratorîyên berdewam li ser Kurdistanê bi awayekî analîtîk lêkolîn dike. Li vir, asîmîlasyona zorî, guhertina nifûsê û têkbirina çandî wekî pêvajoyên siyasî û ne tesadufî têne nîşan dan. Ev beş destnîşan dike ku wendakirina nasnameyê bi hêza dewletî û leşkerî hatiye sepandin, ne bi pêşketina xwezayî ya dîrokî.

Beşa Heftemîn

Sînorên Kolonîal û Parçeparçekirina Kurdistanê

Ev beş şertên kolonîal û damezrandina dewletên nû yên Rojhilata Navîn bi pirs dike. Li vir, parçeparçekirina Kurdistanê wekî encamekî neheq a geopolitîk tê şîrovekirin, ne wekî pirsa kêmaniyek navxweyî. Ev beş nîşan dide ku çawa sînorên sepandî neteweyekî xwecîh guherandin gelê bêdewlet û hebûna Kurdî sûcdar kirin.

Beşa Heştemîn

Berxwedan, Bîr û Şuûra Neteweyî

Ev beş berxwedana Kurdî wekî bersivekî dîrokî û domdar li dijî înkarkirin û tunekirinê lêkolîn dike. Li vir, berxwedan tenê bi têkoşîna çekdarî re nayê sînorkirin, lê di parastina ziman, çand, bîra komelî û berxwedana entelektuel de jî tê nîşan dan. Nasname li vir dibe kiryarê jiyanê û amûrekî xilasbûnê.

Beşa Nehemîn

Rastî, Nasname û Berpirsiyariya Dîrokî

Beşa dawîn li ser berpirsiyariya akademîk, ahlaqî û dîrokî rawestîne. Ew pirs dike ka kî dîrok nivîsiye û çima nasnameya Kurdî, her çend delîlên domdarîyê gelek in, hîn jî tê înkarkirin. Ev beş bang dide ji bo rastbîniya entelektuel û piştrast dike ku nasîna nasnameya Kurdî ne qebûlkirinek siyasî ye, lê berpirsiyariyek zanistî û mirovahî ye.

Beşa Yekem

1. Nasname Çi Ye?

Li gorî lêkolîner û pisporên erdnîgarî û astronomîyê, Erd di encama komkirina maddeya pêşîn de, piştî bûyera ku bi navê **Big Bang** tê naskirin, derket holê. Nêzîkî **14 milyar sal** piştî destpêka kozmîk, Erd ji berhemên rojê pêk hat; pêvajoya sarbûna wê bi milyonan salan domand û nêzîkî **4.5 milyar sal** berê Erd bi awayekî nêzîkî şêweya îro girt.

Jiyana herî destpêkî nêzîkî **4 milyar sal** berê di okyanûsan de, di şêweya mîkro-organîzman de derket holê.
Dînozoran heta nêzîkî **65 milyan sal** berê li ser Erd jiyan kirin; lê piştî lêdanê asteroîdekî mezin ku şertên klimayê guherand, tarîkî û sermayê bû sedema wendakirina wan.

Bav û kalên herî destpêkî yên mirov (hominîn) nêzîkî **6–8 milyan sal** berê li ser Erd hebûn. Mirovên nûjen jî nêzîkî **200,000–300,000 sal** e ku li ser vê planetê dijîn. Bi guherînên klimayê re, mirov şertên jiyana xwe li gorî hawirdorê guncandin.

Bi derbasbûna demê, cureyên jiyanê li cihên cuda bicîh bûn û cuda bûn; av, ax û komel derketin holê û ji wan pêvajoyan **eşîret, aşîret, netewe û zimanên cuda** çêbûn.
Bi pêşketina civîlîzasyonê re, gelan ziman û çanda xwe pêşxistin—û ev hêman îro wekî **nasnameya neteweyan** têne nasîn. Wekî ku nasnameya Îngilîzî bi Îngilistanê ve girêdayî ye, her weha Kurdan jî divê bawer bikin ku hebûna Kurdistanê ji nasnameya Kurdî ve nayê veqetandin.

Nasnameya neteweyî (an jî civakî) li ser hin hêmanên bingehîn radiweste ku mirovên di nav civakekê de bi hev ve girêdidin: kesên ku bi hev re dijîn, çandek hevpar û zimanek hevpar hene—ziman û çandek ku ji yên din cuda ne—û bi vî awayî netewe û civakek cuda pêk tînin.

Dema ku me têgihiştiya neteweyî têgihiştin, axaftina li ser nasnameya neteweyî jî bibe tiştekî xwezayî. Di ziman, çand û adetên rojane de, Kurdan bi awayekî eşkere ji gelên derdorê wekî Tirk, Fars û Ereb cuda ne. Lê dagirkerên Kurdistanê gelek caran ziman û çandên xwe bi bişkêşkirmandina hêmanên Kurdî dewlemend kirine. Mînakî, ger hemû hêmanên Kurdî ji zimanê Farsî werin rakirin, ew ziman dê bi awayekî giran kêm bibe. Zimanên Tirkî û Erebî jî her

weha zimanên têkhev in ku di encama dîroka dirêj a dagirkirinê de, bi şûr û zor li Rojhilata Navîn belav bûne.

Her çend zimanê Kurdî bi dirêjahiya demê hatibe qedexekirin û ji şertên pêşketinê hatibe dûrxistin, lê ji hêla eslê, dewlemendiyê û hêza vegotinê ve ew ji zimanên sê dewletên ku Kurdistan dagir kirine zêdetir dewlemend e. Ji ber vê yekê, divê nasnameya Kurdî were pejirandin û di asteke navneteweyî de were nasîn ku Kurdan **neteweyekî azad û cuda** ne, ji Tirk, Fars û Ereb re cuda.

Bê pejirandina nasnameya neteweyî ya Kurdî û bê nasîna **Nasnameya Kurdistanê**, pirsa Kurdî nikare were çareser kirin. Her dûrxistina vê pirsê ziyanê dide Kurdan û, bi berevajî, berjewendiyê dide Tirk, Fars û Ereban. Ji ber vê yekê, ne tenê Kurdan, lê her weha gelên derdorê û cîhana giştî divê vê pirsê bi ciddî bigirin û bê dereng rêya rast hilbijêrin.

Her gelê ku welatekî xwe, çandekî xwe û zimanekî xwe hebe, mafê nasnameya neteweyî heye. Welatê Kurdan **Kurdistan** e—erdên ku bi erdnîgarîyê bi awayekî eşkere ji Tirkiye, Îranê, Îraqê û Sûriyê cuda ne. Zimanê Kurdî, di hemû lehçeyên xwe de, bi awayekî bingehîn ji Tirkî, Erebî û Farsî cuda ye. Şêwaza jiyana rojane û adetên civaka Kurdî jî bi eşkere ji yên gelên derdorê cuda ne. Ev sê hêmanên bingehîn bi hev re bingehên nasnameya neteweyî pêk tînin û divê Kurdan—li hundir û li derveyî Kurdistanê—wekî xwediyê **Nasnameya Kurdistanê** werin nasîn.

Di dawiyê de, dîroka têkoşînên gelê Kurd—têkoşînên dirêj û bi xwîn nivîsî ji bo azadî û parastina axa xwe—bi xwe re delîlekî eşkere ye ku rastî û nasnameya Kurdistanê piştrast dike.

Beşa Duyemîn

2. Xalên Bingehîn di Dîroka Gelê Kurd û Şoreşên Kurdistanê de

Tu kes nikare bi temamî û bi rastî bibêje ku gelê Kurd ji ku hatine û wê jî qet ne gengaz be ku ev pirsa bi temamî were çareser kirin. Lê em dikarin bi baweriyek bêguman vê yekê bibêjin: **li ku mirovahî yekem car li ser Erd derketiye holê, li wir jî axa bingehîn a Kurdan e**.

Li dijî têgihiştina hin dîroknasan ku dibêjin Kurdan ji eslê Indo-Ewropî ne û ku nêzîkî **3,000 heta 6,000 sal berî Zayînê** ji Qafqazê heta herêma Zagrosê koç kiriye, ez bawerim ku **ji destpêka hebûna mirov li ser Erdê ve, Kurdan jixwe li ser axa ku îro bi navê Kurdistanê tê naskirin dijîn**. Ger lêkolînên zanistî û qaziyên arkeolojîk bi awayekî azad û rastîn li vir werin kirin, wê bê guman kevintirîn şopên mirov li ser Erdê di Kurdistanê de werin dîtin—wekî delîlekî eşkere û nayê refzkirin. Lê bi xemgîniyê, her keşfekî dîrokî an arkeolojîk ku bi Kurdan re têkildar e, bi lez ji aliyê dagirkerên Kurdistanê tê talankirin û tê rakirin, bê rêzgirtin li nirx û girîngiya wê.

Yek ji xebatên herî kevn û herî girîng ên civîlîzasyona mirovî **Destana Gilgameşê** ye, ku nêzîkî **2750 sal berî Zayînê** li ser tabletên kevirî yên mezin hatiye nivîsandin û li **Kurdistana Başûr** hate dîtin. Helbestên Gilgameşê zêdetir ji **sê hezar sal berî hatina Qur'anê** hatine nivîsandin û di wan de yekem bajar û civakên bajarî yên mirovahiyê têne şîrovekirin—tiştên ku ne di Qur'anê de, ne di Încîlê, Tevratê an jî Avestayê de bi vî awayî nehatiye gotin. Jiyana û serboriyên Gilgameşê li Kurdistanê derbas bûne û tabletên kevirî li herêma **Nînevayê** (Mosila îroyîn) hatine derxistin. Gilgameş padîşahê Sumerî bû û yekem kesayetiya dîrokê ye ku hewl da mirovahiyê ji jiyana hov û seretayî derxe û wan bi rêzikên jiyana bajarî nas bike.

Gotina **Gilgameş** di tu zimanekî din de wateya eşkere nîne, lê **di zimanê Kurdî de dikare bi gelek awayan were têgihiştin**:

- **Kele-Gamêş** – "Gavê nêr"
- **Kelle-Gamêş** – "Serê gavê"
- **Gel-Gamêş** – "Gavê di nav gelê de"

Hemû ev têgihiştin bi hêz, serdarî û hêza sembolîk têkildar in.

Divê were zanîn ku gelê Kurd bi dirêjahiya dîrokê re bi çêkirina heywanan, şivanî û parastina wan re girêdayî bûye, û gelek heywan wekî sembolên hêz û azadiyê bi wateya taybet têne nîşan dan. Heta îro jî, li herêmên gundewarî, gotinên wekî “wî mîna gavê ye” ji bo kesekî hêzdar an jî “mîna şêrê ye” ji bo pesnê şoreş û cesaretê têne bikaranîn. Heta navên Kurdî yên herî asayî wekî **Şêrko** (“kurê şêrê”) jî ji vê çandê têne derxistin û rêzgirtina heywanên cesur û bilind şanî didin.

Navê **Gilgameş** jî bi heman wateyê tê bikaranîn: di wî serdemê de piraniya heywanan hîn ne hatiybûn malîkirin û **Kele-Gamêş** dê heywana herî hov û herî hêzdar ya herêmê bûya. Ji ber vê yekê, ev nav wekî navê rêzgirtinê û şanîdarî ji bo kesekî qehreman hatiye bikaranîn.

Ji ber vê hemû delîlan, **ne tenê bi aqilî ye, lê her weha bi rûmet û serbilindî ye** ku em bibêjin **Gilgameş û Sumeriyan Kurd bûne**, ku **civîlîzasyon li Kurdistanê dest pê kiriye**, û ku **neteweya Kurdî ji destpêka dîrokê ve bi domdarî li ser axa xwe dijî—axa ku bi navê rastê xwe, Kurdistan, tê naskirin**.

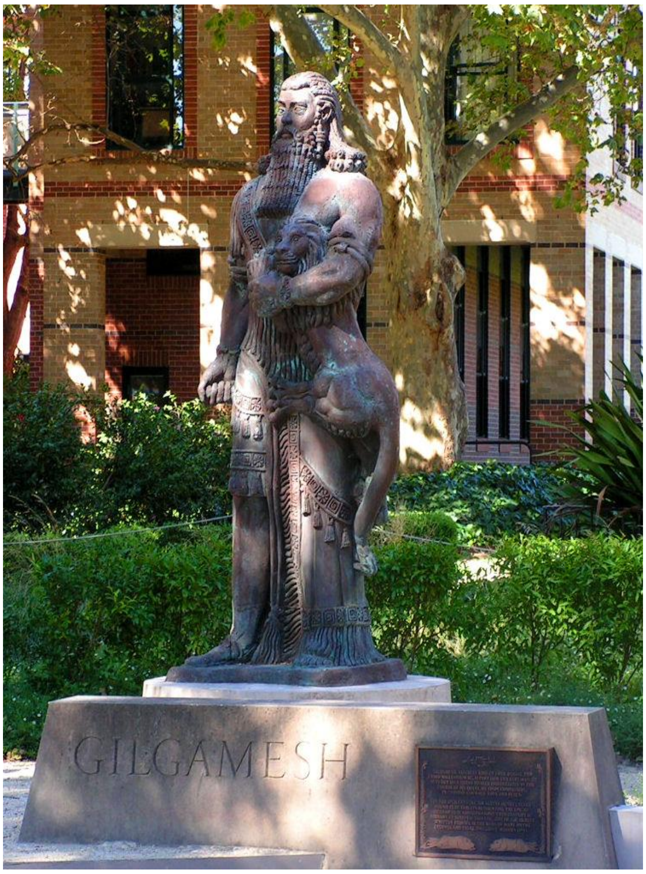

Heykelek ji **Gilgameşê** îro li baxçeya **Zanîngeha Sydney** radiweste. Di vê heykelê de, Gilgameş bi şêwazekî sembolîk şêrê di destan xwe de digire. Ev wêneya bihêz nîşan dide ku Gilgameş ne tenê heywanekî hov hatîye xistin bin kontrolê, lê her weha xwe bi hêz, şan û serbilindiya wî heywanî têkildar kiriye—wî mîna şêrê hov, berxwedar û cesûr bû. Navê **Kele-Gamêş** an jî **Gel-Gamêş** jî ev wateya sembolîk di xwe de digire: ew "gavê" an jî "kesê hêzdar" bû di nav gelê de, ku bi hêza xwe ya xweser hate dorpêçkirin.

Nêzîkî **5000 sal berî Zayînê**, Gilgameş li **Sumerê** serdest bû—axek kevnar ku di navbera **Dîcle û Firatê** de cih digire û herêmên îro yên **Kurdistana Bakur, Başûr û Rojava** û her weha beşên Iraqê digire. Li gorî rivayetan, jiyana wî **126 sal** dirêj bû. Zêdetir ji nîvê jiyana xwe wî ji bo dîtina dermanek li dijî mirinê xerc kir, bi hêvîya ku bi temamî bimîne. Lê di dawiyê de, wî rastiya bingehîn qebûl kir: ku mirin beşekî nayê veqetandin ji jiyanê ye û ku tiştê ku bi rastî mirovê dike "nemirîn" ne bedena wî ye, lê **xebat, fikr û çanda ku ji bo nifşên pêşerojê bihêle**.

Bi vî têgihiştinê, Gilgameş û nivîskarên wî raman û hestên xwe li ser **tabletên gilê** tomarkirin û bi vî awayî yek ji **çavkaniyên herî kûr û herî girîng ên zanîna dîrokî û felsefî** di tevahiya dîroka mirovahiyê de li pey xwe hiştin.

2.1 – Kokên Gelê Kurd, 3000 BZ (Berî Zayînê)

(2300 sal berî Newroza Kawa ya Asinger)

Kokên gelê Kurd dikarin bi neteweyên kevnar re werin şopandin ku di çavkaniyên dîrokî de bi navên **Lullubî, Gutî, Hurrî, Sumerî, Mannayî** û **Medî** têne naskirin.

Lullubiyan li Çiyayên **Zagrosê** konfederasyona xwe ya aşîretî damezrandin û dewleta herî destpêkî ya Lullubiyan ava kirin. Di nav neteweyên derdorê de, ew bi giştî wekî **Konfederasyona Lullubiyan** têne binavkirin.

Navê Lullubiyan di dîrokê de herî kêm ji **3000 BZ** ve tê qeyd kirin û di dorî **2300 BZ** de kraliyeta xwe damezrandin. Qada serdestîya wan li herêma Zagrosê fireh bû—ji **Hulwan** heta **Zohab**— û her weha herêmên **Silêmanî**, **Pîran (Şêxan)**, **Şarezûr**, **Kirkûk**, **Kirmaşan** û **Îlam** di nav xwe de digirt; axên ku heta îro jî wekî navendên bingehîn ên **Kurdistanê** têne hesibandin.

Heykelekî bizînekê çiyayî ya hov, ku ji serdema Lullubiyan ve tê, nêzîkî 3000 sal berî Zayînê (nêzîkî 2300 sal berî Newroza Kawa Asinger).

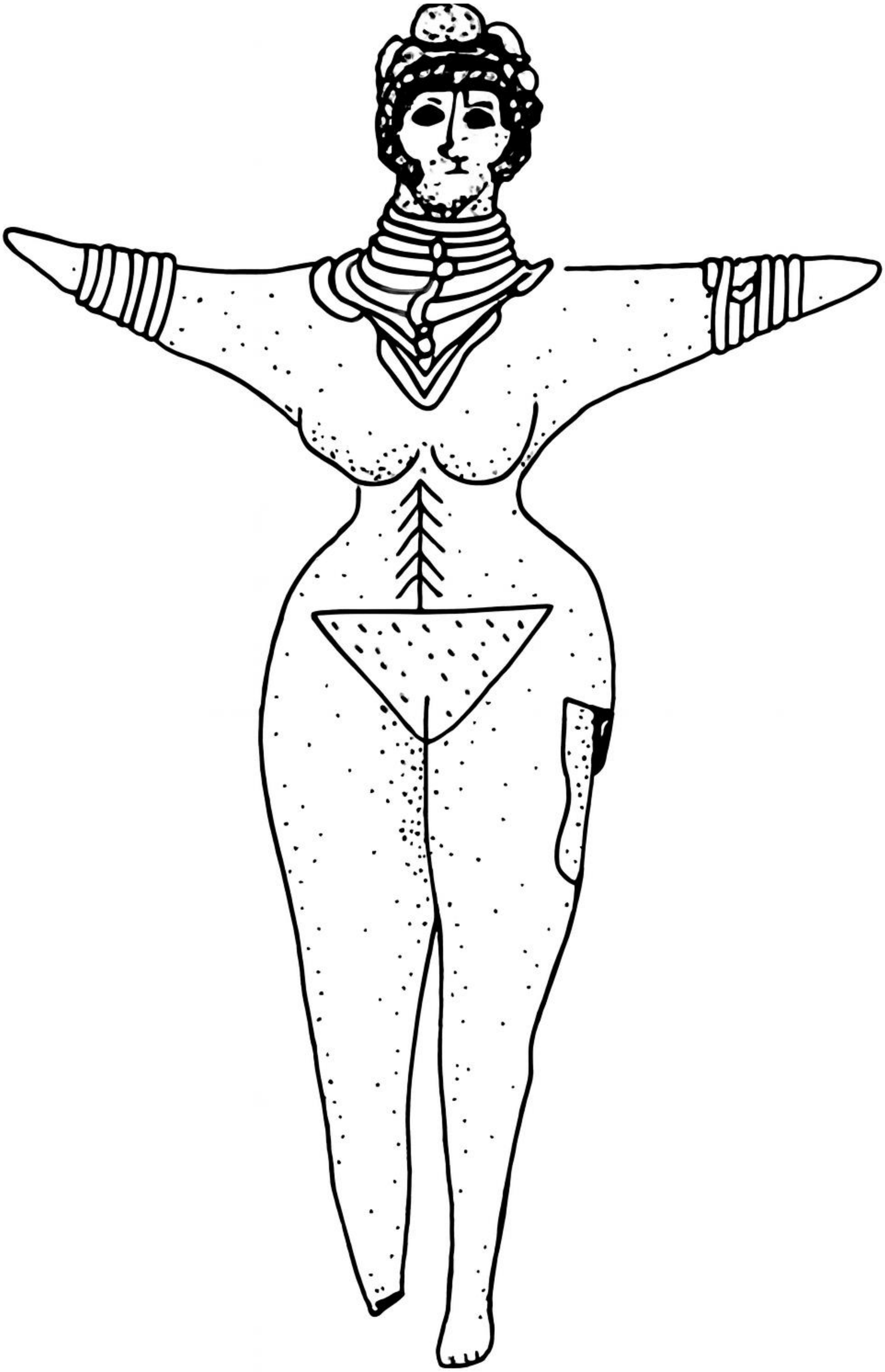

Heykelekî şêweya mirovî ji serdema Lullubiyan**, ku dîrokê wê digihîje nêzîkî** 2000 BZ

2.2 – Kokên Eşîreta Farsî

Eşîreta Farsî, nêzîkî **1000 sal berî Zayînê**, ji **Asyaya Navîn**—bi taybetî ji herêma **Tacîkistana Bakur a îroyîn**—ber bi **Medyayê** koç kirin (ku îro bi **Kurdistan û Îran** tê naskirin). Ew di dawiyê de wekî **penaber** li herêma **Anşanê** bicîh bûn, ku bi **Şîrazê** ya îroyîn re tê wekhevkirin.

Divê were nîşan dan ku **mêvanperweriya kevnar a Kurdî** yek ji sedemên bingehîn bû ku gelên din xwe ewleh û pêşwazîkirî hîs kirin û li ser axa Kurdî bicîh bûn. Di heman demê de, **dewlemendiya xwezayî ya Kurdistanê**—axê berxwedar, erdên berxwedar û çavkaniyên gelek—bi dîrokê re şert û şertên koç û dagirkirina biyanî vekir. Bi rastî jî, hin ji **şerên herî girîng ên dîrokê** li ser axa Kurdî hatine kirin:

- **Îskenderê Mezin** (împeratorê Yewnanî) di sala **334 BZ** de li dijî **Darîyûsê Sêyemîn** (padîşahê dawî yê Ahemenî) şer kir. Di van şeran de, hejmareke mezin a Kurdan hatin qirkirin û gelek gund hatin têkbirin.
- **Xelîfeta Erebî**, di bin navê Îslamê û di serdema xelîfatiya ʿ**Umer ibn el-Xettab** de (sedsala 7'an Z), gelek Kurdan qirkir, komên tevahî ji cihê xwe derxist û nifûsa Ereb li parêzgehên **Nînewa, Kerkûk, Heleb, Xaneqîn** û **Xuzistanê** (bi **Dezfûl** jî tê de) bicîh kir.
- **Çengîz Xan û Mongolan**, bi hevkariya **hêzên Farsî**, di sedsala **13'an Z** de qirkirinên berfireh li dijî Kurdan pêk anîn û herêm bi temamî têk birin.
- **Tirkanê Osmanî û Farsên Safevî**, di navbera sedsalên **13'an û 16'an Z** de, şerên dûbareyî li Kurdistanê kirin. Di encama wan şeran de, gelê Kurd bi qirkirinên giştî û koçên bi zor re rû bi rû ma. Di vê serdemê de, **Tirk, Azerî û Tirkmen** li parêzgehên **Tebrîz, Ûrmiyê, Erdelan, Xarput, Erzincan, Erzurum, Sivas, Malatya, Marêş, Dilok (Gaziantep), Rihayê (Urfa), Nexçîvan, Nînewa** û **Kerkûk** bicîh kirin. Di heman demê de, hin **eşîretên Farsî** jî li **Hemedan, Luristan, Kohgîlûye, Bextiyarî** û **Bûşehr** hatin bicîhkirin.

Bi vî awayî, di dirêjahiya dîrokê de, **Kurdistan hate guherandin bo meydaneke şerê**—axa têkoşîn û têkçûnan a împaratorîyên derve—û gelê wê bi rêzê hate bindestkirin. Piraniya împaratorîyên mezin ên cîhanê ji Kurdistanê re derbas bûne, bi qirkirinên berfireh Kurdan qirkirine û dewlemendiya wan talan kirine.

Her weha divê were bibîranîn ku di navbera sedsalên **8’an heta 13’an Z**, di serdema rêveberiya **Abbasiyan li Îranê** de, peyva **“Parsa”** (Farsî) ji aliyê Ereban ve bi **“Fars”** hate bilêvkirin, ji ber ku di Erebîya kevnar de tîpa **“P”** tune bû. Di zimanê Erebî de, peyva **al-Furs / Fars** bi wateya **“sîwarên hespan”** an jî **“parêzerên hespan”** hat bikaranîn.

Tiştekî balkêş e ku **Azerîyên li Kurdistana Rojhilat**, **Tirkên li Kurdistana Bakur** û **Tirkmenên li Kurdistana Başûr** tenê nêzîkî **900 sal** e ku li vê herêmê hene—lê îro ew gelek herêmên Kurdistanê kontrol dikin, li pozîsyonên girîng ên desthilatê ne û aborîya axa me di destê wan de ye.

Heykela zêrîn a ku ji serdema piştî Medîyan tê, ku hat talankirin û veguhêztin Muzeya Tehranê.

2.3 – Împaratoriya Medî

Di sala **678 berî Zayînê (BZ)** de, **Deiokes (Diyako)** bi yekkirina eşîrên Medî serhildanek li dijî Persan pêk anî û **Kraliyetê Medî** damezrand. Ew bajarê **Ekbatanê** (îro **Hemedan**) ji bin kontrola Persên Tacîk azad kir û wî bajêr kir sermayê împaratoriya xwe ya nû. Deiokes wekî yekem şahê Medî hat nasandin û bi fermî li roja yekem a biharê damezrandina **Împaratoriya Medî** ragihand.

Deiokes **31 sal** ser Medîyan hukum kir û di sala **647 BZ** de bi mirina xwe ya xwezayî koça dawî kir. Piştî wî, kurê wî **Fraortes (Frawartîs)** wekî şahê Medî hate ser text. Di destpêka hukumraniya xwe de, Fraortes hêza Medîyan fireh kir û hin beşên **Împaratoriya Asûrî** dagir kir. Lê piştî **22 sal** hukumraniyê, di sala **625 BZ** de, ew di şerê de ji aliyê **Aşûrbanîpal**, şahê Asûrî, hate kuştin.

Piştî mirina Fraortes, kurê wî **Kîaksarês I (Kayxosraw-ê Yekem)** bû şahê Medî. Kîaksarês bi **Babiloniyan** re hevpeymaniyek bihêz ava kir û di sala **612 BZ** de serketinek mezin bi dest xist û **Împaratoriya Asûrî** bi temamî têk bir. Ev serketin Kîaksarês I kir yek ji mezinşahên serdema xwe û serketîtarîn hukumdarê **Împaratoriya Medî**.

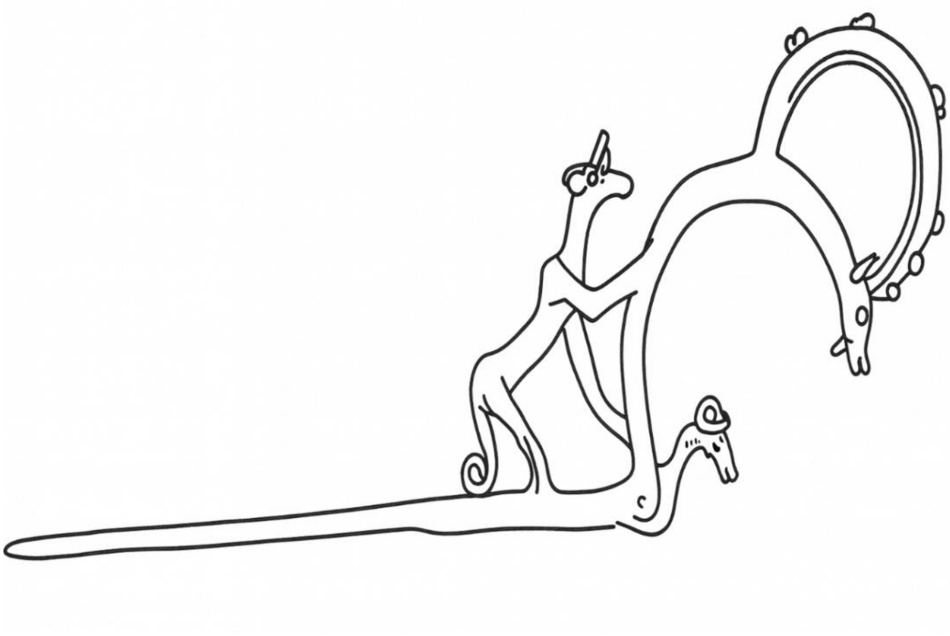

Peykerek ji serdema pişt-Medî, ku dîrokê wê bi nêzîkî **800 berî Zayînê (BZ)** tê vegerandin.

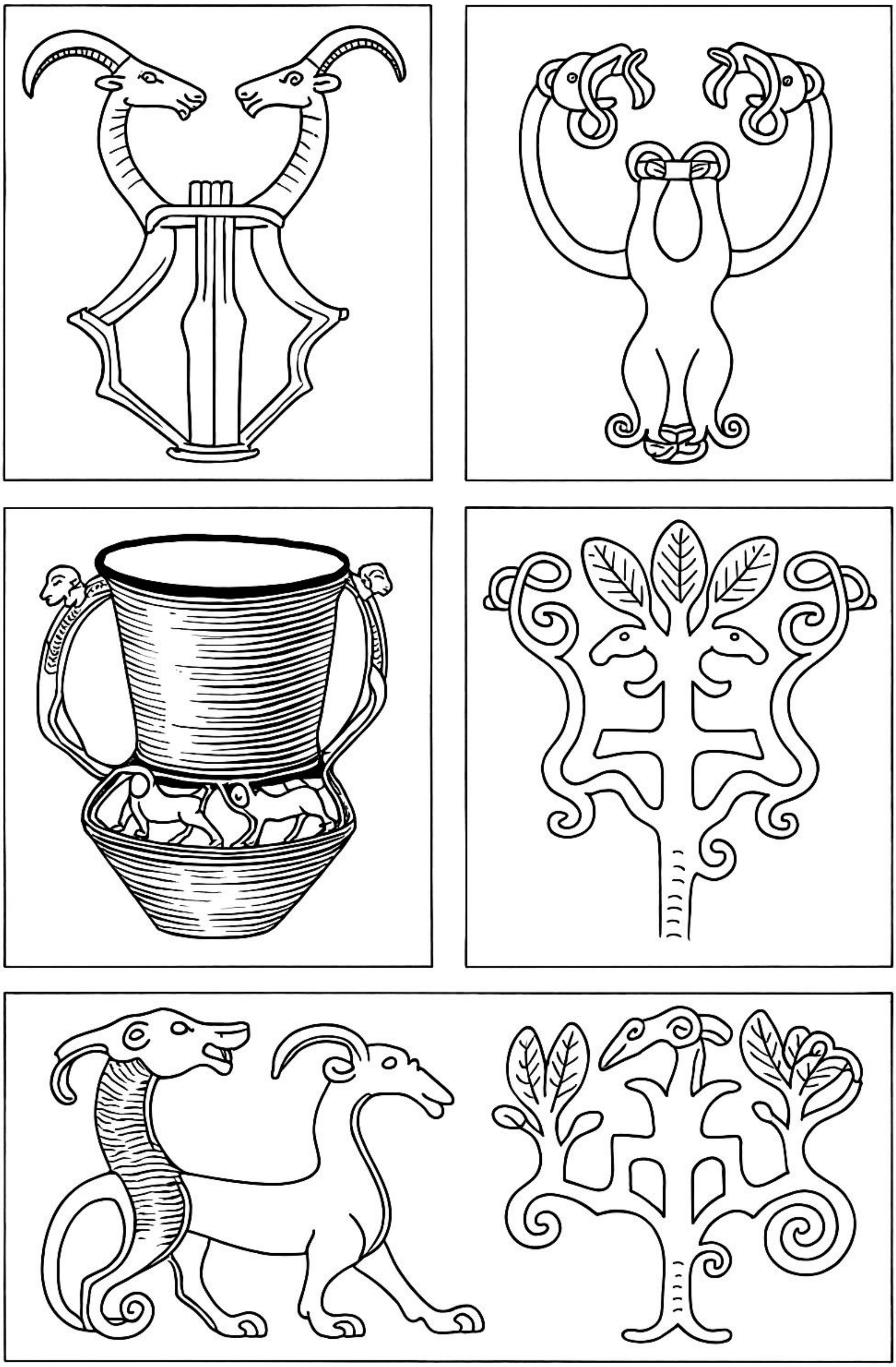

Çend peykerên bi dest çêkirî ji şaristaniya Medî, ku dîrokê wan bi nêzîkî 500 berî Zayînê (BZ) tê vegerandin, û îro li muzeyanên cîhanê belav bûne.

Împaratoriya Medî di serdema hukumraniya Deiokes (Diyako) de.

Piştî mirina Kîaksarês I, kurê wî **Astyagês** di sala **585 berî Zayînê (BZ)** de ser textê şahî hate. Astyagês bawermendek dilsoz a **dîna Zerdeştî** bû û bi awayek bihêz bi rêzikên wê—yên ku aşîtî û hevjiyana civakî pêşxistin—bawer dikir. Ji ber ku Zerdeştîbûn dînek e ku aheng û yekîtî tê de pêşxistin, Astyagês her roj zêdetir bi vê nêrîna cîhanê girêdayî bû û di encamê de, piraniya fermandariya leşkeriya Medî danî destê **Kûrûş (Cyrus)**—yek ji generalên xwe yên ewlehî û zana.

Ev dewleta Medî bi gelemperî ji **Medîyan** pêk dihat, ku wan wekî **bapîrên Kurdên îro** têne naskirin. Lê belê, **Kûrûş** ji rêza **Tacîk–Persî** bû. Di vê demê de, herêm di bin bandora nêzîkî **pênc sedsalên koç û niştecihbûna Persan** re bû, ku ev jî dest pê kiribû guherîna demografiya herêmê.

Di dawiyê de, Kûrûş daxwaza **destê keça Astyagês** ji bo zewacê kir, û Astyagês jî qebûl kir. Di sala **550 BZ** de, bi bikaranîna rewşa festîvalekê, Kûrûş hemû **malbata şahî ya Astyagês** û

xizmên wî vexwend şîroveyek mezin. Bi nepenî, **zehr** li xwarin û şerabê hate danîn û hemû endamên malbata şahî ya Medî hatin kuştin. Bi vê awayî, Kûrûş dest bi destkirina hêzê kir, navê xwe **Kûrûş (Cyrus)** guherand û **Împaratoriya Persî ya Ahemenî** damezrand—bi vî rengî **serxwebûna dewleta Medî** bi dawî hat.

2.4 – **Fraortes, Rêberê Medîyan – 674 berî Zayînê (BZ)**

Di sala **674 berî Zayînê (BZ)** de, **gelê Kurd**, di bin rêberiya **Fraortes** (ku jî bi navê **Kaşatûrîto** tê naskirin) de, li dijî **Persan** rabûn û herêma **Hemedanê** azad kirin. Fraortes **Hemedan** kir sermayê desthilata xwe. Bi demek kurt piştî vê serketinê, **Asûrîyan** herêma Medîyan êrîş kirin. Di şerê ku pêş ket de, **Fraortes hat kuştin**, û di heman salê de **rêberiya Medîyan têk çû**.

2.5 – **Damezrandina Kraliyetê Medî di bin hukumraniya Kîaksarês II (625–550 berî Zayînê)**

Di sala **625 berî Zayînê (BZ)** de, di bin rêberiya **Kîaksarês II (Kayxosraw II)** de, **gelê Kurd** dewleta xwe ji nû ve ava kir. Kîaksarês rêberekî aqil û bi-karî bû ku serketî bû **eşîrên Kurdî yên belavbûyî**—yên ku berê wekî **milîşya serbixwe** hatibûn rêxistin—bi hev re bike **yek leşkeriya yekgirtî û bihêz**.

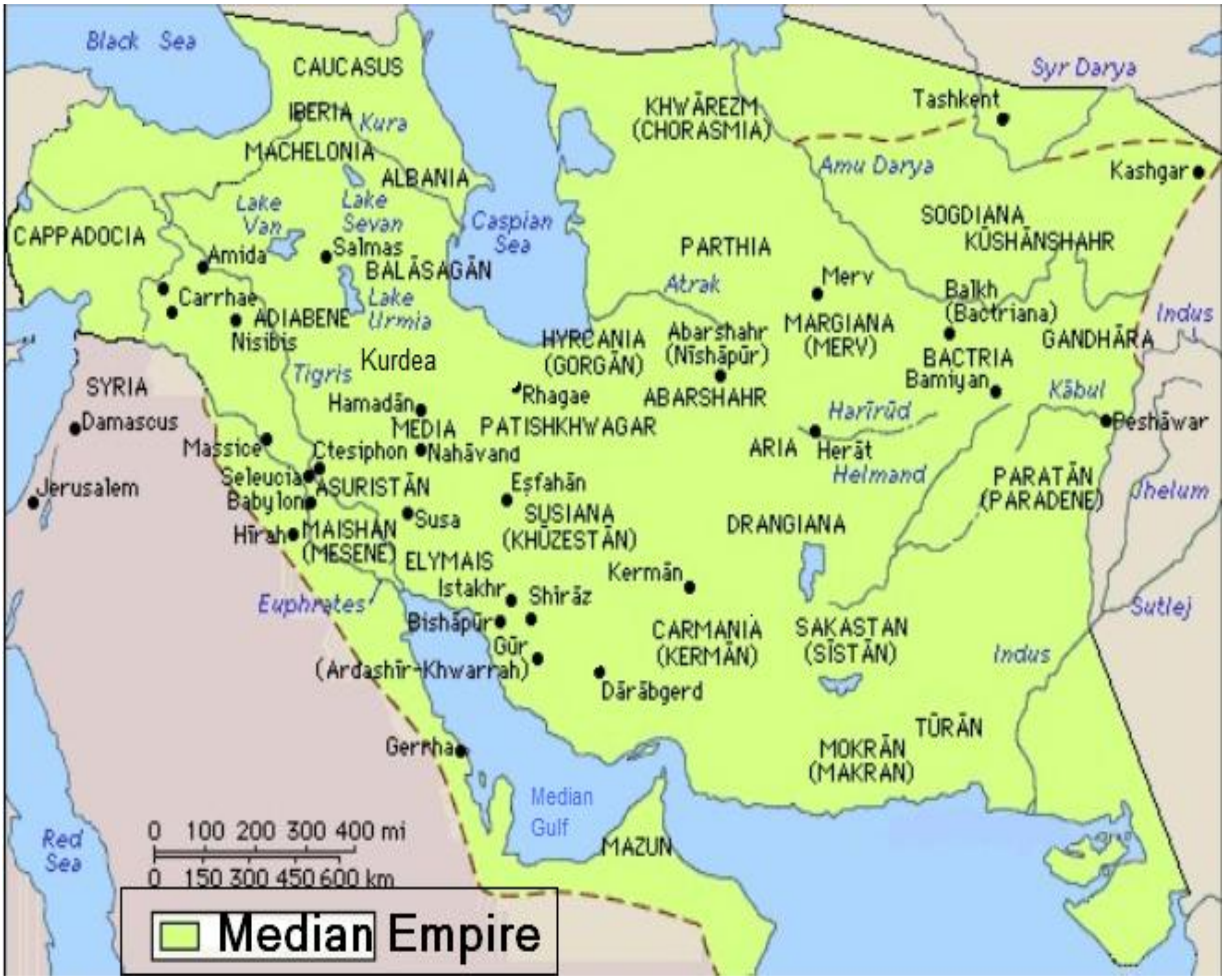

Nexşeya Împaratoriya Medî di sala 580 berî Zayînê (BZ) de, di serdema herî bilind a hêza wê. Ev nexşe sînorên ku ji **navenda Medî** heta **Deryaya Medîteraneyê** û **Deryaya Kaspî** dirêj dibin nîşan dide, ku di nav wan de hemû **Îranê îroyî**, **Tacîkistan**, **Afganistan**, **Pakistan**, **Tirkmenistan**, **Ermenistan**, **Îraq**, **Kuweyt**, **Qeter**, **Emîrtiyên Arabî yên Yekgirtî** û **hemû Kurdistana dîrokî** tê de cih digirin.

2.6 – Serhildana Kawa Asingarê li dijî zalimê Zahhak (700 berî Zayînê – BZ)

Kawa kesayeteke Kurd û qehreman a netewa Medî bû û **asingarekî mamoste** jî bû. Di wê serdemê de, asingarî pîşeyeke pir hêja bû; asingar bi zêr, zîv û misê dixebitin û bi wan **amûr, çek û sembolên jiyanê û hêzê** çêdikirin.

Zahhak (Dehak) dagirkerêkî têkoşer û zalim bû ku li ser axa Medîyan hukum dikir, gelê wê dijwarî û zordariyên bêhesab li wan dikir. Ew desthilata xwe li herêmên ku îro wekî **Mezopotamya** û **Asûrî** têne nasandin damezrand û **Nînovê** (îro Mosul) kir sermayê xwe.

Zahhak bi efsaneyeke tarî gelê di tirsê de digirt: wî îddîa dikir ku **du mar li milên wî mezin dibin** û ku her roj divê **bêra du ciwanên Medî** bixwe.

Di rastiyê de, li milên Zahhak **mar tune bûn**—tenê **nîşanên birînan** bûn. Lê wî ev derewanî bi kar anî da ku gelê di bin tirs û teslîmiyê de bihêle. Bi fermana wî, **hezaran ciwanên Medî** hatin qetl kirin da ku ev rîtûela derewîn têk bigirin; ev jî beşek bû ji kampanyayekê ku armanca wê **qirkirina netewa Medî** û **qetandina dahatûya wan** bû.

Kesê ku ji bo pêkanîna van qetlkariyan hate tayînkirin **qesabek** bû. Her çend bi fermanên Zahhak ve girêdayî bû, lê wî **vicdanek xweş** hebû. Her roj wî **yek ciwan** qetl dikir, **bêra wî bi yê pezê têk dike** da Zahhak razî bike, û **ciwanê din bi nepenî azad dikir**. Wî wan xilasbûyan şîret dikir ku **biçin Çiyayên Zagrosê**—bi taybetî **Çiyayên Qendîlê**—da li wir xwe biparêzin û jiyana xwe ji nû ve ava bikin. Bi demê re, gelek ciwanên Medî li çiyayan kom bûn û **tiştê ku piştî wî bi navê gelê Kurd tê nasandin** pêk anîn. **Ciwanê yekem** ku qesab xilas kir û şand çiyayan **Kurd** navê wî bû, û ew bû **bapîr û navdêrê Kurdan**.

Dema ku Zahhak di dawiyê de **du kurên Kawa** qetl kirin, Kawa ji malê xwe li **Bîstûnê** derket, çû **Nînovê** û **gelê bindest** li hev kom kir. Bi piştgiriya qesabê dilsoz û hêza ku di çiyayan de mezin dibû, wî **serhildanek** rêxist. Bi hev re, wan **qela Zahhak** şikand. Di pevçûna dawî de, Kawa bi **mîlê asingarî** serê Zahhak qetand û wî têk bir.

Ew roj bû **rojê azadiyê, kêfxweşiyê û aşîtîyê** ji bo gelê Medî. Ji bo şahîkirinê, **agir** li seranserê welatê hatin şandin da ku serketinê nîşan bidin. Ji wê gavê ve, **Medî û Kurd** yekîtî ragihandin; û bi rêz û hürmeta **beşa Kurdan di azadkirinê de**, netewa Medî bi temamî **bi navê netewa Kurdî** hate nasandin, û axa wan jî **Kurdistan**—“welatê Kurdan”—hat gotin.

Serketina Kawa li dijî Zahhak **her sal** bi şandina agirên **Newrozê** tê bibîranîn. **Salnameya Kurdî** ji vê bûyerê dest pê dike. Her sal, **21ê Adarê** wekî **rojê yekem a salê Kurdî** tê pîrozbahîkirin—hem hatina biharê û hem jî bîranîna serketina Kawa. Mînakî, **21ê Adarê 2013** li gorî salnameya Kurdî dibe **1/1/2713**.

Heta îro jî, her **Newroz**, Kurd **Kawa Asingar** bi rêz tê bibîranîn û **peymana xwe ji bo têkoşîna azadiyê** nû dikin. Bi xwe gotinê, **Newroz** ji **New Roj** tê—ya ku wateya wê **“Rojê Nû”** ye—rojê ku **azadî li ser zulmê serket**.

Piştî mirina Zahhak, gelê Medî **sê meh** bi aşîtî û avabûnê jiyan kir. **Kawa**, ku di wê demê de nêzîkî **şêst salî** bû, wekî **Şahê Medî** hate tacdar kirin û **Ekbatanê** (îro Hemedan) kir sermayê **Kraliyetê Medî yê nûveavakirinê**.

Di vê serdema zêrîn de, Kawa **dostiyeke nêzîk** bi **Fereydûn Jamşîdî** re avakirin—hesparêzek û fermandarêkî Persî yê bi-şop—ku bi fermî **sûxurîyeta xwe** ji bo şahîtiya Kurdî ragihand. Ji bo rêzkirinê, Fereydûn **festîvaleke mezin** li bajarê **Anşan** (îro Şîraz) rêxist û **Kawa û 200 Kurd** vexwend wekî mêvanên serî. **Zêdetir ji 1,000 Persî** wan bi germî pêşwazî kirin.

Lê di nav şîrovê de, **pêşbirkên hespan û guleştinê** di navbera Kurdan û Persan de hatin rêxistin. Persan Kurdan bi **pêşbirkanên dirêj û dubare** heqandin heta ku wan **qelind û bêhêz** kirin. Paşê, di nav şîrovê de, **zehr** bi xwarin û şerabê têk hat. Di nav **du saetan** de, **hemû heyeta Kurdî** hate qetl kirin û **desthilat** dîsa **bi destê Persan** ket.

Gelek dijminên netewa Kurdî hewl dan ku ev bûyer **tenê efsane** nîşan bidin; lê di rastiyê de ew **bûyereke dîrokî** ye ku di bîra kolektîf a Kurdan de bi kûrahî rûniştiye. Heta îro jî, dijminên Kurdistanê hewl dikin vê çîrokê **bi awayên cuda** bişopînin an jî **jê bibirin**—têkoşîna Kawa tenê bi **folklor** re kêm bikin û **Newroz** ji xwe re bidin. Mînakî, dewleta Tirk, ku bi sedsalan li dijî pîrozbahîkirina Newrozê bû, di sala **1999** de bi fermî ragihand ku **Newroz cejna Tirkî ye**, heta ku Serok û Serokwezîr jî bi awayek sembolîk **agir avêtin** da ku cejnê bi xwe re nîşan bidin. Her weha, desthilatên Persî jî **Newroz** bi temamî wekî cejna Persî pêşxistin, û **ritûelên** wekî **Çarşenbeya Sor**, **Haft Sîn** û **Sîzdah Bedar** pê ve girêdan—bi vî rengî **wateya resen a Kurdî** û **sembolîzma şoreşgerî** ya wê kêm kirin.

2.7 – Serhildana Atropatês di sala 323 berî Zayînê (BZ)

Atropatês yek ji fermandarên leşkerî bû ku di bin desthilata **Daryûş III** de xizmet dikir. Di sala **323 berî Zayînê (BZ)** de, wî serhildanek li dijî **Împaratoriya Persî** rêxist û dewletek damezrand ku bi navê **Kraliyeta Medîya Biçûk (Medîya Qelîl)** hate nasandin. Heta sala **331 BZ** de, ev kraliyet sînorên xwe fireh kir û herêmên **Urmiyê, Makû, Xoy, Selmas, Neqedeh, Şino (Oşnaviyê), Xanê, Mehabad, Bokan, Mîyandowab, Serdeşt û Baneh** tê de qediya. **Urmiyê** bû sermayê vê dewleta Medî ya nû.

Di navbera **226 û 248 Zayînê** de, gelek kom û rêxistinên Persî—di nav wan de **Pars Awa** û **Pehlevî**—êrîşî **Kraliyeta Medîya Biçûk** kirin, desthilata wê têk birin û **beşeke mezin a gelê wê qetl kirin**, bajar û gundên wan talan kirin. Rêberên Medî yên mayî neçar bûn **revê bikin û bi Ermenistanê** xwe biparêzin.

Kraliyeta Medîya Biçûk bi tevahî **571 sal** li **Kurdistana Rojhilatê** hukum kir. Piştî têkçûna wê, **gelê Kurd** bi sedsalan di bin desthilata **Persan** û **împaratoriyên din** yên herêmê de jiyan kir.

2.8 – Dagirkariyên Erebî li Kurdistan û Îranê (634–644 Zayînê)

Pêxemberê Îslamê, Mihemed (serê wê sax be), di sala **570 Zayînê** de li bajarê **Mekkê** ya li **Erebistanê** hate dinyayê. Ew di temenekî biçûk de bû bêsî, û di bin çavdêriya apê xwe **Ebû Talîb**, serokê eşîra **Benu Haşim**—yek ji malbatên herî bi bandor û hêzdar ên Mekkê—mezin bû. Mihemed di bazirganiya karavanan de, di rêya **Mekkê–Şamê** de, dixebitî û paşê bi **Xedîce Xuweylid**, yek ji jinên bêsî yên herî dewlemend ên herêmê, zewicî. Ev zewac ji wî re hêzeke mezin a aborî pêk anî.

Bi demê re, Mihemed dewlemendiya Xedîce bi kar anî da ku bazirganiya xwe fireh bike, **kulan (xulam)** bistîne û **leşkeriyeke taybet** ava bike. Di dawiyê de, wî **pêxemberiya xwe** ragihand û hewl da ku **desthilata siyasî û dînî** di bin alaya **Îslamê** de yek bike. Di navbera **621–632 Zayînê** de, wî bi hêzên xwe re çendîn sefer û şer rêxistin—**Bedr, Uhud, Xendeq, Tebûk, Benu Musteliq û Yermûk**—li dijî eşîrên sereke yên Erebî, bi taybetî **Qurêş**, ku di nav wan de **Ebû Hekem** (paşê bi navê **Ebû Cehl** tê naskirin) û **Ebû Sufyan** jî bûn. Ev sefer hemû **Hicaz** (Mekkê û Medîna) di bin desthilata Mihemed de anîn.

Di sala **628 Zayînê** de, Mihemed **nameyek** şand bo **Xosrow Pervîz**, şahê **Sasanî** yê Zerdeştî yê Îranê, û wî vexwend ku **Îslamê bipejirîne**. Xosrow, ku di navbera **590–628 Zayînê** de ji **Hemedan**, **Kirmaşan** û navendên din hukum dikir, ev peyam **qebûl nekir** û **name parçe kir**.

Piştî koça dawî ya Mihemed, **Xelîfe Omer ibn Xettab (Xwedê ji wî razî be)**, di sala **637 Zayînê** de **leşkeriyeke mezin a 60,000 hesparên Erebî** bi fermandariya **Abd al-Rahman ibn Awf** şand bo **dagirkirina Kurdistanê**.

Di **Şerê Nehawendê** (di bin rêberiya **Sariyê**), û jî di şerên **Nînovê** (di bin **Iyad ibn Ghanam**), û **Mêrdîn** û **Amîd (Diyarbekir)** (di bin **Qaqa ibn Amr**), **deh hezaran Kurd** bi şûr hatin serbirîn, û **çemên xwînê** riyayan girtin. Yên ku **berxwedan** kirin hatin **qetl kirin**; yên ku **teslîm bûn** wekî **dîl** hatin girtin.

Zarokên bin 10 salî xilas hatin hiştin, lê bi **zordarî** hatin **erebîkirin** û bi **şûrê** hatin **Îslamkirin**. Hêzên Erebî **mal û axên Kurdan** wekî **ganîmetên şerê** talan kirin û wan bi navê **mal al-kuffar** ("malê kafiran") nîşan dan. Di van kampanyayan de, **zêdetir ji sed hezar Kurd** hatin kuştin, û **zêdetir ji deh hezar jinên Kurd** wekî **cariyekan** hatin girtin û bo **Erebistanê** şandin.

Piştî van şeran, her leşkerê Erebî ku di dagirkirina Kurdistanê de beşdar bû, ji aliyê **Xelîfe Omer** ve bi **dûzdeh dirhem** wekî **ganîmet** hate xelat kirin.

Her weha, Xelîfe Omer **sîstemeke rêveberiya herêmî** li Kurdistanê damezrand bi hevkariyê bi **hin serokên eşîrên Kurdî**, ku wan bi navên **Şêx, Seyîd an Axa** hatin binavkirin. Ev kesan bi wî erkê hatin spartin ku **her sal zekatê** ji gelê Kurd berhev bikin û bişînin **Hicazê (Erebistanê)**.

Ev sîstem desthilata Erebî li Kurdistanê **bi cîh kir**, û di bin navê Îslamê de **çanda û zimanê Erebî** bi hêdî-hêdî belav kir; di encamê de, **baweriya Zerdeştî** û **çanda resen a Kurdan** bi hêdî **qet bûn** û têk çûn.

2.9 – Dewleta Kurdî ya Merwanî (990 Zayînê)

Dewleta **Merwanî** ji aliyê **Baz, kurê Dost**, ji rêza Merwanî hate damezrandin. Bi rêza çendîn kampanyayan, **Baz** bajarên **Erdiş**, **Çaldiran** û **Malazgirt** azad kir. Di berdewamiyê de, wî têkoşîna xwe berdewam kir û **Amîd (Diyarbekir)**, **Fariqîn** û herêmên derdorê wan xistin bin desthilata xwe.

Di sala **990 Zayînê** de, **Baz** li **Amîdê** bi fermî **Dewleta Merwanî** ragihand. Di serdema herî bihêz a xwe de, hêza Merwanî pir mezin bû û serketî bû **hemû Kurdistana Bakur** azad bike.

Piştî mirina **Baz**, kurê wî **Mamend Merwan** ser desthilatê hat, û paşê jî ji aliyê rêza wî ve **Nasr al-Dewle** şûna wî girt. Piştî nêzîkî **sed salan** hukumraniyê, **Dewleta Merwanî** bi bilindbûna **Selçûkan** têk çû û bi dawî hat.

2.10 – Dewleta Kurdî ya Şedadî (951 Zayînê)

Dewleta Kurdî ya **Şedadî** di sala **951 Zayînê** de ji aliyê **Mihemed, kurê Şedad**, li herêma **Erranê** hate damezrandin. Ev xanedan bi demek dirêj domand û di demeke kurt de sînorên xwe bi awayek berbiçav fireh kir. Bajarên **Nexçivan**, **Gence**, **Tiflîs (Tbilîsî)**, **Demirqapî (Derbend)**, **Anî** û **Dîvîn** ketin bin desthilata Şedadîyan; paşê jî **Malatya** hate dagirkirin. Di heman demê de, **Merwanîyan** li başûr desthilatê digirtin, lê **Gaznevîyan** li rojhilat hukum dikirin.

Dewleta **Şedadî** bi tevahî **124 sal** domand, lê di sala **1075 Zayînê** de, piştî êrîşên **Melîk-Şah**, hukumdarê Selçûkî, desthilata wê bi dawî hat. Bi salên dirêj, dewletên Kurdî yên **Merwanî** û **Şedadî** bi hev re hukum kirin; lê ji ber ku **yekîtî û hevpeymanî** di nav wan de tunebû, wan nikarî bi hêzeke têra xwe li dijî **dijminên xwe** rawestin.

2.11 – Zordariya Selçûkîyan (1037–1194 Zayînê)

Di sala **1037 Zayînê** de, piştî serketina wan li ser **Buyîdîyan**, **Selçûkîyan** dewleta xwe damezrandin. Ji **sedsala 11an** heta **sedsala 13an Zayînê**, wan li ser **Îran**, **Îraq**, **Sûrî** û **Kurdistanê** hukum kir. Bi navê **Îslamê**—û bi etîketkirina dijminên xwe wekî **bêbawer**—wan li dijî **gelê Kurd** zordariyeke pir giran pêk anî: **gelek kes hatin kuştin**, **dewlemendiya wan hate talankirin**, û bi vî awayî **Kurdan belav kirin** û **axên wan bindest kirin**.

Ev tundûtijî bi taybetî di dema **şahê yekem a Selçûkîyan**, **Tughril ibn Selçûk** de, bi awayek giran tê nîşandan. Di dawiyê de, hêza Selçûkîyan ji aliyê **Moğolan** hate şikandin û di sala **1194 Zayînê** de **hukumraniya wan bi dawî hat**.

2.12 – Dagirkariyên Moğolan li Kurdistanê (Sedsalên 13–14 Zayînê)

Di **sedsalên 13 û 14 Zayînê** de, **Moğolan** êrîşî **Kurdistanê** kirin, gelek **Kurd hatin kuştin** û **mal û dewlemendiya wan** hate talankirin. **Îlxanê dawî Ebû Seîd Bahadur Xan** bû—kurê **Sultan Mihemed Xudabende**—ku bi navê **Bahadur** jî tê naskirin û di **temenê 13 salî** de ser text hat.

Piştî vê, **Emîr Tîmûrê Gurganî (Temerleng)** desthilata Bahadur têk bir û piştî wê, li **Îranê** çend **dewlet û desthilatên nû** derketin holê. Di heman demê de, di sala **1315 Zayînê** de, **Kurdên Kurdistana Rojhilat** desthilatek Kurdî damezrandin ku bi navê **Dewleta Ḥesan-î Îlxanî** tê naskirin, ku ji aliyê **Şêx Ḥesan-î Gewre** ("Mezin") hate damezrandin. Ev desthilata Kurdî **kurt-temen** bû û piştî **neh meh** di bin êrîşên **dagirkerên Îranî** de hate **şikandin û têkçûnê**.

2.13 – Emîr Şerefxanê Bîdlîsî (1597 Zayînê)

Şerefxan, zana û nivîskarêkî Kurd bû ku di sala **1597 Zayînê** de li bajarê **Bîtlîsê** berhemê xwe yê navdar **Şerefname** nivîsî. Di serdema wî de, **Bîtlîs** navendekî girîng a zanînê, hunerê û lêkolînên cûrbecûr bû. Şerefxan bi hesteke mezin a berpirsiyariyê, li **pirtûkxaneya Bîtlîsê** gelek materyalên zanistî û dîrokî yên girîng li ser **gelê Kurd** kom kir.

Sermayê mîrtiya mîrasî ya Şerefxan **Bîtlîs** bû. Malbat bi sedsalên **16an, 17an û 18an** bandordar ma û—her çend di bin serdestîya **Osmanîyên Tirk** de bûn—hewl da ku **azadî û xweserî** biparêze. Di dema **Emîr Ebdalî** de, yek ji dûrgirên Şerefxan, **Melîk Ehmed**, ku walîyê Osmanî bû, êrîşî Bîtlîsê kir û **pirtûkxaneya Şerefxan** agir da. Di encamê de, **çehar hezar pirtûk**, bi **heftê zanistî (destnivîs)** re, bûn ax. Melîk Ehmed **dewlemendiya mezin a malbata Şerefxan** talan kir, **Bîtlîs têk bir**, û bi vî awayî **mîrtiyê bi dawî anî**.

Divê bê gotin ku **Şerefname** ya ku îro li dest me ye—ku di destpêkê de bi **Farsî** hatibû nivîsîn û paşê bi **Rûsî** û **Kurdî** (Kurmancî û Soranî) hate wergerandin—li gorî vê nêrînê **ne nivîsa resen û bêdestxistina Şerefxan e**. Li gorî vê hesabê, ew **kopî/edîtkirî** ye ku ji aliyê **Melîk Ehmed** ve hate belavkirin, û gotinên ku armanca wê **kêmkirina rêz û nîşana gelê Kurd** û **tewîşandina**

dîroka Kurdî bûye. Ji ber vê yekê, **Kurdan** divê **têgihiştina xwe ya li ser Şerefxan û nasnameya Kurdî** tenê li ser **guhertoyek ku hatî şert û şertkirin** neavêjin.

Emîr Şerefxanê Bîdlîsî

2.14 – Qetlkariyên Xanedana Safevî ya Îranê li dijî serhildanên Kurdî (1501–1736 Zayînê)

Di serdema **Safevîyan** de (**1501–1736 Zayînê**), gelê **Kurdistanê** tuşî êş, şerên dubare û têkçûna fireh bû. **Şah Îsmaîl I**, yekem şahê Safevî ya Îranê, di navbera **1501–1524 Zayînê** de hukum kir. Di dema hukumraniya wî de, wî **netewa Kurd** bi tu awayî nas nekir û **mîrên Kurd** ji bo berjewendiyên xwe yên siyasî **istismar** kir.

Piştî wî, **Şah Tehmasp I** (**1524–1576 Zayînê**) çendîn kampanyayên leşkerî li **Kurdistanê** rêxist. Ew kesên ku **berxwedan** dikirin qetl dikir û **herêmên temamî** têk dida. Di heman demê de, Şah Tehmasp **qetlkariyek mezin** li dijî **eşîra Dombilî** pêk anî.

Di serdemê paşê de, **Şah Abbas I** (**1587–1629 Zayînê**) bi caran êrîşî **Kurdên Xoyê** kir û **eşîra Mehmûdî** têk bir; serokê wan **Mustefa Beg** bû. Mustefa Beg bi kurên xwe û şervanên xwe re, nêzîkî **1608 Zayînê** li **Qela Makûyê** bi qehremanî berxwedan kir, lê di dawiyê de qela ket. Piştî dagirkirina qelayê, Safevîyan **qetlkariyên giştî** pêk anîn, **hezaran jin û zarokên Kurd** girtin û wan **bo Xorasana û Qûçanê** koçandin da ku bi zorê li wir were niştecih kirin.

Piştî **Peymana Îstanbulê (1590 Zayînê)** ya di navbera împaratoriyên Safevî û Osmanî de, **zêdetir ji 50,000 Alevî** ji **Kurdistana Bakur** bi zorê **bo Xorasan û Gîlanê** hatin koçandin û wekî **leşkerên qepandî** di şerên li dijî **Tirkmenistanê** de hatin bikaranîn. Hem **Osmanî** û hem jî **Safevî** bi berdewamî **Kurdan** wekî **leşkerên rêzên pêşîn** di şerên xwe de bi kar anîn. Di van şeran de, **deh hezaran Kurd** ji aliyê her du împaratoriyan ve hatin qetl kirin.

Di sala **1608 Zayînê** de, **Şah Abbas Qela Dimdimê** ya nêzîkî **Urmiyê** dorpêç kir; li wir **Kurdên Bradostê** bi tundî berxwedan kirin. Dorpêç **çend meh** domand û parêzer bi qehremanî heta **şervanê dawî** şer kirin. Dema ku qela di dawiyê de ket, **Şah Abbas bi xwe** fermana **qetlkariyeke mezin** li dijî **Kurdên Mokrî** da; gelek kes hatin kuştin û **nêzîkî 15,000 malbat** bi zorê **bo Xorasanê** hatin koçandin.

Bi hemû van qetlkariyan re jî, **Kurdan tu carî ruhê berxwedanê** nehiştin. Di **sedsala 17an** de, **Xan Haloxan**, serokê **eşîra Erdalan**, rabû û **serxwebûna Kurdî** ragihand.

Piştî mirina Haloxan, kurê wî **Xan Hemexan** şûna wî girt û heta **dirhemê Kurdî** ya bi navê **Gala** jî li **Kurdistana Rojhilat** derxist. **Xan Hemexan** di sala **1638 Zayînê** de **rêveberiya Kurdî** damezrand. Lê di sala **1639 Zayînê** de, **Şah Safî** ya Îranê li nêzîkî **Mêriywanê** êrîşî hêzên wî kir, wan têk bir û **Xan Hemexan** neçar kir ku biçe **bin parastina Osmanîyan**. Ew di dawiyê de li **Mûsilê** koça dawî kir.

2.15 – Peymana Qesrê Şîrînê (1639 Zayînê)

Şerê Çaldiranê (1514 Zayînê) di navbera **Osmanîyan** û **Safevîyan** de destpêka têkoşînek dirêj bû li ser xwedîbûna **Kurdistanê**, ku nêzîkî **130 sal** domand. Di vê demê de, Kurdistan bi caran di bin desthilata Osmanîyan de bû û bi caran jî di bin desthilata Safevîyan de.

Piştî ku **Şah Abbas I** di sala **1590 Zayînê** de li dijî Osmanîyan şikestek mezin xwar, ew neçar bû **peyameke aşîtîyê** bi destnîşan bike; li gorî vê peymanê, Îran **beşên Kurdistanê, Gurcistanê, Ermenistanê û Azerbaycanê** ji dest da. Lê piştî ku hêzên xwe ji nû ve rêxist, Şah Abbas di sala **1603 Zayînê** de şer dîsa dest pê kir û **Kurdistana Rojhilat** bi beşên **Azerbaycana îroyî** ji nû ve dagir kir.

Di dawiyê de, di sala **1639 Zayînê** de, her du împaratorî bi **Peymana Qesrê Şîrînê** li hev kirin û **Kurdistan di navbera xwe de parve kirin**. Li gorî vê peymanê, **Erdalan** di bin desthilata Safevîyan de ma, lê **Mokrîyan** û **Şarezûr** ketin bin desthilata Osmanîyan. Di heman demê de, **Cizîra**, **Urmiyê**, **Soran** û **Baban** bi astengiyekî şertî **xweseriyeke herêmî** wekî **mîrtiyên Kurdî** biparêzin.

Mîrên Kurdî bi berdewamî di **du beran** de şer kirin—caran li dijî hêzên dagirker ên Osmanî û Safevî, û caran jî di **şerên birakujî** yên di navbera xwe de. Ev rewş heta **1813 Zayînê** domand, gava ku **Qacarîyan** û **Osmanîyan** bi **Rûsyayê** re **Peymana Gûlistanê** îmze kirin. Ev peyman **bindestkirina temam a Kurdistanê** nîşan da; herêm bi fermî di navbera **dewleta Osmanî** û **dewleta Safevî (paşê Qacarî)** de hate parvekirin, û her yek li gorî **berjewendiyên xwe yên siyasî** li beşa xwe hukum kir.

Mîrtiyên (emîratên) Kurdî yên xweser û herêmên wan.

2.16 – Serhildana Şêx ʿUbeydullahê Nehrî (1879 Zayînê)

Di sala **1879 Zayînê** de, nêzîkî **60,000 Kurd û Asûrî** di bin rêberiya **Şêx ʿUbeydullahê Nehrî** û kurê wî, şoreşgerê ʿ**Ebdulqadir**, li dijî zordarî û tevdirîna dagirkeriya Îranî rabûn. Serhildan wan wekî **tûfanek** li ser dagirkeran ket û di demeke kurt de **piraniya Kurdistana Rojhilat** azad kir.

Ji bo şikandina vê serhildanê, dewleta Îranê ji **Britanya**, **Rûsya** û **Împaratoriya Osmanî** alîkariyê daxwaz kir. Ev hêzan bi hev re li dijî şoreşa Kurdî **plana xiyanetê** çêkirin. Bi awayek

xweşî û hevaltiyê, wan **Şêx ʿUbeydullah** vexwend **li danûstandinan**, û wî bi gotinên evê bi xapandin: *“Bila em bi hev re aşîtî bikin; piştî wê em ê mafê azadiyê yê netewa Kurd bipejirînin û bidin.”*

Bi baweriya li gotinên wan, Şêx ʿUbeydullah **vexwendina Îstanbulê** qebûl kir. Lê gava ku gihîşt Îstanbulê, wî fêm kir ku ketîye **tûzê dijminên xwe**, û bi nepenî vegeriya **Şemzînanê**. Lê hêzên leşkerî yên Osmanî li pey wî ketin, **êrîşî** wî kirin, **girtin** û wî **bo Mekkê** li **Erebistanê sürgûn** kirin.

Di sala **1883 Zayînê** de, **Şêx ʿUbeydullah** li **Mekkê** hate kuştin—bi fermî hat gotin ku “mir”, lê bi giştî tê bawerîn ku **hatîye qetl kirin**. Bi mirina wî, hêzên dagirker **şoreşa Kurdî têk birin** û **desthilata xwe** li ser Kurdistanê dîsa **sererast kirin**.

Kurê wî, ʿ**Ebdulqadirê Nehrî**, di sala **1908 Zayînê** de çû **Îstanbulê** û paşê bû yek ji **kesayetên sereke** yên **Serhildana Şêx Seîdê Pîran** di sala **1925 Zayînê** de. Piştî şikandina wê serhildanê, ʿ**Ebdulqadir** ji aliyê desthilatên Tirkî ve li **Diyarbekirê** bi **Şêx Seîd** re hate **idamkirin**.

2.17 – Serhildana Bedir Xan Paşayê (1821 Zayînê)

Bedir Xan Paşa hewlekên mezin da ku **serokên eşîrên Hekkarîyê** bi hev re yek bike û **peymana yekîtîyê** ya ku bi navê **Peymana Pîroz** tê naskirin, ava kir. Armanca vê peymanê **yekîtîya Kurdî**, **vegirtina mafên neteweyî yên Kurdan** û **azadkirina Kurdistanê ji dagirkariya Osmanî** bû. Heta **serokên Erdalanê** yên li **Kurdistana Rojhilat** jî beşdarî vê peymanê bûn. Bi piştgiriya **Kurdanê Rojhilat**, serhildan hêdî hêdî hêz girt.

Bedir Xan her weha **peyvanên hevkariyê** bi **civakên Asûrî û Ermenî** re îmze kir, û peyman da ku **bi hev re** li dijî desthilata Osmanî rabin. Lê berî ku serhildan dest pê bike, **destwerdana Brîtanya** Asûrî û Ermenî ji beşdarbûna serhildanê dûr xist, û bi vê yekê **yekîtîya Kurdî** lawaz kir.

Di sala **1821 Zayînê** de, **Bedir Xan** kampanyayeke serkeftî rêxist û **mîrtiyên Cizîrê û Botanê** azad kir û wan xist bin desthilata xwe. Paşê, armanca wî ev bû ku **hemû mîrtiyên Kurdî** azad bike û **Kurdistaneke yekgirtî** ava bike. Ji bo vê armancê, Bedir Xan bi gelek **serokên eşîrên Kurdî** û **mîran** re têkilî danî û wan gazî kir ku beşdarî têkoşînê bibin. Di nav wan yên piştgirî kirin de ev kes bûn:

- **Mustefa Beg** û **Derwêş Beg** ji herêma **Wanê**,
- **Ural Beg**, mîrê **Hekkarîyê**,
- **Fettah Beg** ji **Hekkarîyê**,
- **Xalid Beg Zexîmî** û **Şerîf Beg**, mîrên **Mûşê**,
- **Huseyn Beg**, serokê eşîra **Qers û Ecer**,
- **Pîr Yûsif**, mîrê **Zaxo**,
- **Pîr Hema**, mîrê **Mûsilê**.

Bedir Xan li **Cizîrê fabrikeya çekan** damezrand ku tê de **tîfek û tîpî (fîşek)** têne çêkirin. Wî heta **xwendekaran bo Ewropa** şand da ku **teknîkên nû yên çêkirina çekan** fêr bibin. Li **navçeya Garawî** ya Wanê, wî sermayeya mezin danî bo **çêkirina tersan û navendên hilberînê**. Di serhildana wî de, **Wan**, **Urmiyê**, **Mokrîyan**, **Soran**, **Mûsil**, **Şengal** û **Weranşar** hatin azad kirin.

Osmanîyan, di bin rêberiya **Omer Paşa** û bi piştgiriya **Brîtanya**, **êrîşeke mezin** li dijî Bedir Xan dest pê kirin. Di şerê mezin yê yekem li nêzîkî **Urmiyê**, **Kurdan serketin**. Lê piştî demek kurt, **Yezdan Şêr (ʿIzzeddîn Şêr)**—fermandarekî navdar û pismamê Bedir Xan—**xiyanet kir** û bi aliyê Osmanîyan ve derbas bû. Ev xiyanet rewşê guhert û Osmanîyan **Cizîrê dîsa dagir kirin** û **derbeke giran** li serhildanê xistin.

Her çend Kurdan paşê **Cizîrê dîsa azad kir**, lê Osmanîyan—dîsa bi piştgiriya **Yezdan Şêr**—êrîş kirin û wê **vegerandin bin desthilata xwe**. Bedir Xan bi hêzên xwe re paş ket **Qela Eruhê**, ku li wir **heşt meh** bi qehremanî berxwedan kirin, her çend di bin **dorpêça Osmanîyan** û **xiyaneta hin hevkarkerên Kurdî** de bûn. Di dawiyê de, bi **birçîbûn û kêmbûna tîpîyan**, hêzên Bedir Xan şikestin.

Bedir Xan bi xwe hate **girtin** û **bo Îstanbulê** hate sürgûn kirin; paşê jî **bo Dîmeşqê** hate şandin, ku li wir **salên dawî** yên jiyana xwe di bin **çavdêriya tund** de derbas kir. Di sala **1869**

Zayînê de, Bedir Xan li **Dîmeşqê** ji aliyê Osmanîyan ve, bi **bahane ya nexweşiyê**, hate **kuştin** û li **goristana Kurdan** li wir hate definkirin. Tê gotin ku di dema serhildana xwe de, Bedir Xan **dirhemeke Kurdî** bi navê **"Gala"** derxist ku li herêmên di bin desthilata wî de tê bikaranîn.

2.18 – Rojbîrî û Tevgera Neteweyî ya ʿEbdurrezzaq Bedir Xan (1912 Zayînê)

ʿEbdurrezzaq Bedir Xan di sala **1846 Zayînê** de li **Îstanbulê** hat dinyayê; ew kurê **Necîb Paşa** û neviyê **Bedir Xan Paşa** bû. Ji bo fêrî **zimanê Kurdî**, wî bû xwendekarê şair û zana yê mezin **Hacî Qadirî Koyî**, û bi vî rengî bû yek ji **Kurdan yên herî xwendewar ên serdema xwe**.

ʿEbdurrezzaq jiyana xwe bi tevahî hişt bo **azadkirin û serxwebûna Kurdistanê**, û li seranserê welat **tevgera rojbîrî û neteweyî ya Kurdî** dest pê kir. Di sala **1912 Zayînê** de, wî li **Urmiyê kovarekî mehanî yê Kurdî** dest pê kir. Dema ku paşê hêzên **Rûsî** wî ji Urmiyê derxistin, **Îsmaîl Axa Simko** berpirsiyariya çapkirina kovarê girt ser xwe. Di dawiyê de, kovar di sala **1914 Zayînê** de ji aliyê **desthilatên Îranî** ve hate girtin.

Di **24ê Kanûna Pêşînê 1913** de, ʿEbdurrezzaq **Komeleya Rojbîrî ya Kurdî (Komela Rojbîrî Kurd)** damezrand û **dibistanek bi zimanê Kurdî** vekir, ku tê de **29 xwendekar** bi zimanê xwe yê dayikî fêr bûn. Desthilatên Îranî li berdewamîya dibistanê rawestin, **êrîşî wê kirin** û **avahîyê hilweşandin**; bi vî awayî wan hewl da ku **gelê Kurd** ji **fêrbûna zimanê xwe** dûr bixin.

Bi hewl û têkoşîna çalakvanên Kurdî, **Wan** û **Erzurum** di **biharê sala 1913** de bûn **navendên rojbîrî û çandî yên Kurdî**. Bi hevkariyê bi **Taha Şemzînî**, ʿEbdurrezzaq **Tevgera Civakî û Rojbîrî ya Kurdî** rêxist, ku bi eşkere **gazî serxwebûna Kurdistanê** dikir.

Paşê, di nav **rêberiya Kurdî** de nakokî derket ser ku **kî bibe serokê Kurdistanê**. Tevgera ʿEbdurrezzaq xwe bi **Rûsya** ve girêda; **Hasan Beg**, pismamê wî, alîkariyê ji **Britanya** xwest; û **Pîr ʿEbdulqadir Şemzînî** xwe bi **Împaratoriya Osmanî** ve girêda. Ev nakokî û rekabet **yekîtîya Kurdî** lawaz kir û armanca yekgirtinê têk xist.

Di vê demê de, di bin rêberiya **Malaselîm Bîdlîsî** de, bajarê **Bîtlîs** bû **navendekî girîng a tevgera Kurdî**. Ev tevger rê vekir bo **serhildanek giştî ya Kurdî**, ku tê de ʿ**Ebdurrezzaq Bedir Xan**, **Yûsif Kamil**, **Taha Şemzînî** û **Simko** beşdar bûn.

Bersiva Osmanîyan li dijî vê serhildanê **pir tund û bêrehm** bû. Her çend Kurdan ji **Rûsya** piştgirî xwestin, lê tevger **bêheval** ma û di nav xwe de **belavbûyî**. Di navbera **1914–1917 Zayînê** de, ʿ**Ebdurrezzaq**, **Simko** û **Taha Şemzînî** li nêzîkî **Qeyserî** ya li Rûsya mayin û bi **berpirsên Rûsî** re **peymana hevkariyê ya leşkerî** danîn da ku **xweserîya Kurdî** bidest bixin.

Piştî **Şoreşa Cotmehê ya 1917** de, ʿEbdurrezzaq vegeriya **Kurdistana Bakur**; li wir ji aliyê Osmanîyan ve hate **girtin**, **bo zindana Mûsilê** hate şandin û **bê darizandinê** hate **idamkirin**. Piştî vê bûyerê, **Simko** û **Taha Şemzînî** ji Rûsya vegeriyan **Kurdistana Rojhilat**.

ʿEbdurrezzaq bi **siyaseta Rojhilata Navîn** bi kûrahî dizanî, di **çend zimanên herêmî û Ewropî** de zana bû û di dema xizmeta xwe ya wekî **sekreterê sefaretê ya Osmanî** li Rûsya, heta **zimanê Rûsî** jî fêr bû. Ew di nav **yekem rêberên Kurdî** de bû ku **plana bi rêz û bi şêwaz** bo **serxwebûna Kurdistanê** amadekir. Wî carekê ji berpirsên Rûsî re got:

“Ez qet qebûl nakim ku netewa min li bin zincîrên Tirkên Osmanî an Persên Qacar bimîne. Armanca me ev e ku gel û axa xwe ji destê van zalim û dagirkeran azad bikin. Ji bo gihîştina vê armanca pîroz, gelê me divê were rojbîr kirin—û mifteya vê yekê çêkirina şert û derfetên fêrgehê bi zimanê Kurdî ye. Hûn me alîkarî bikin ku em bigihîjin vê armancê. Û heke em û hevalên me nikarin serxwebûna Kurdistanê bidest bixin, nifşên pêşerojê yên Kurdan bi temamî wê vê armancê pêk bînin û azadiya xwe vegerînin.”

2.19 – Qetlkariya Ermeniyan (1915 Zayînê)

Sultan Ebdulhemîd II, yek ji hukumdarên **Împaratoriya Osmanî**, li dijî **gelên Kurd û Ermenî** qetlkariyên giran pêk anî. Wî **alayan Hamîdîye** damezrand û gelek **axa, beg û serokên eşîrên Kurdî** di leşkerê xwe de şand, wan kir **hêzên paramîlîter** yên ku li dijî Ermeniyan hatin bikaranîn. Bi ragihandina gotinên wekî *“Em Tirk û Kurd bira û Misilman in, lê Ermenî kafirên*

Xiristiyan in", Ebdulhemîd hêzên Kurdî teşwîq kir ku di kampanyayan li dijî Ermeniyan de beşdar bibin.

Bi vî awayî, dewleta Osmanî—bi beşdarbûna gelek **Kurdan ku bi xapandin hatibûn rêdan**—**qetlkariyek mezin** li dijî **gelê Ermenî** pêk anî; yek ji **tarîkên herî tarîk a dîroka mirovahiyê**. Di vê qetlkariyê de **1.5 milyon Ermenî** hatin qetl kirin, û **sed hezaran** din hatin koçandin û belav bûn. **Mal û dewlemendiya wan** ji aliyê dewleta Tirkî ve hate talankirin û li **Tirkan** hate parvekirin.

Piştî vê qetlkariyê, Ebdulhemîd **derewanî** li Kurdan belav kir û wan hişyar kir ku *"leşkerê Rûsî tê û hûn hemû wê bibin qirkirî"*. Ev gotin **tirs û heras** çêkir û gelek **Kurd** neçar kir ku **bajar û gundên xwe bihêlin** û wekî **penaber** biçe **çiyayan Kurdistanê**. Paşê, hêzên Osmanî **êrîşî herêmên Kurdî** kirin, **deh hezaran Kurd** qetl kirin û **mal û axên wan** talan kirin; gelek kes mirin û **hezaran din di çiyayan de ji sermayê** helak bûn.

Bi pêkanîna vê qetlkariyê, **Sultan Ebdulhemîd tîraniya û kîna xwe ya kûr** li dijî **Ermeniyan û Kurdan** eşkere kir û **yek ji herî mezin qirên li dijî mirovahiyê** pêk anî.

Li gorî tomaran, Ebdulhemîd bi xwe gotiye:

"Ermenî xeternak û hîlekâr in û cîhan piştgirî wan dike. Lê Kurd lawaz, bêxwendewar, sadeyî û bawerbar in. Ew neteweyeke kevnar in bi çand û dîrokeke dewlemend; axa wan jî bereketdar û dewlemend e. Divê em Kurdan di nav netewa Tirkî de bihêlin, nasnameya wan jê bibirin û hemû dewlemendî û çanda wan wekî Tirkî binav bikin."

Ev gotin **bû rêbername** ji bo siyasetmedaran û fermandarên leşkerî yên Tirkî di **sedsalên 20an û 21an** de, û heta îro jî **bingehê siyasetên dewleta Tirkî** li dijî **gelê Kurd** pêk tîne.

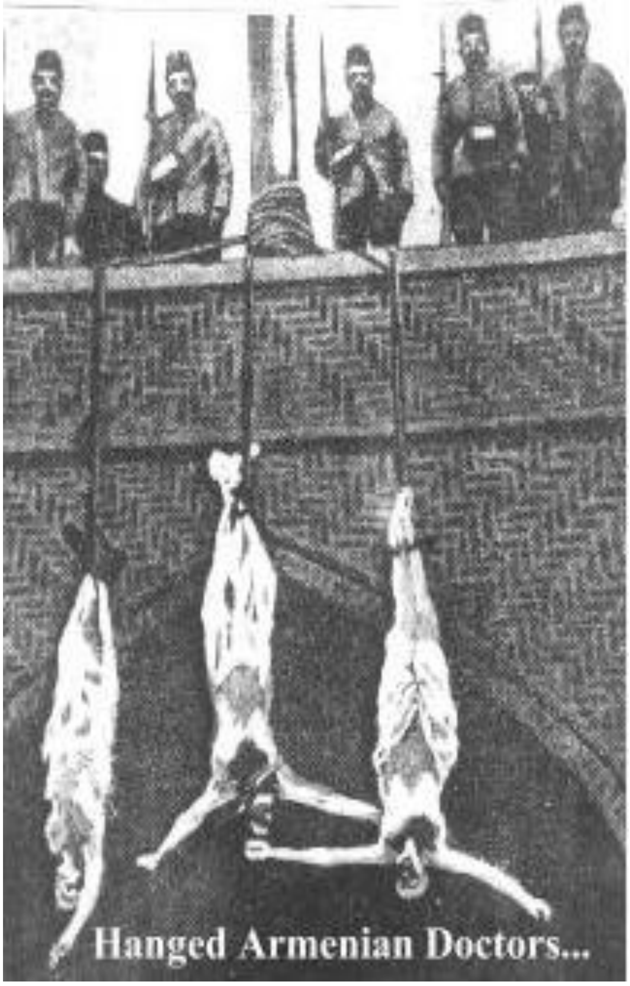

Qetlkariyên li dijî Ermeniyan û îdamkirina doktorên wan ji aliyê Tirkîyan ve

2.20 – Serhildana Şêx Mehmûd Tamirxanî (Kurd) di sala 1919 Zayînê de

Piştî ku **Tirkên Efşar** li **Urmiyê** xwe bi hêz kirin, **Kurdên herêmê** di bin rêberiya **Şêx Mehmûd Tamirxanî (Kurd)** de li **Deşta Tergawarê** ji nû ve kom bûn û di sala **1919 Zayînê** de êrîşî **Tirkên Azerî yên Urmiyê** kirin. Piştî şerekî xwînî, Kurdan şikestin û ziyaneke giran xwarin. **Salek paşê**, Kurdan dîsa di bin rêberiya Tamirxan de **Qela Dimdimê** ji nû ve ava kirin, xwe rêxistin û hêz girtin. Efşariyan ev yek fêm kirin û êrîşek dest pê kirin, lê di bin fermandariya **Genc ʿElî Xan** de nikarîn qelayê bistînin.

Piştî vê, **Genc ʿElî Xan** ji birayê xwe **Kelb ʿElî Xan** alîkariyê xwest. Her du bira hêzên herêmê kom kirin û di sala **1924 Zayînê** de êrîşa sêyemîn li ser **Dimdimê** dest pê kirin. Tevî şerên dijwar, Tirkî dîsa jî nikarîn qelayê bistînin. Paşê wan **qîr û zift** anîn, **avê qelayê** qut kirin û sê roj û sê şevan li pey hev dorpêç domand. Wan li dora qelayê geriyan da ku bibînin ka zift li kîjan kanalan ketîye ku av vegere nav qelayê. Gava ku wan **derketina avê** dît, wan **petrol** tê de rijandin û av **şewitandin û têkbirin**. Parêzer bi rojên dirêj **avê pîs** vexwarin, û bi nexweşî û westandinê ketin.

Di dawiyê de, **Kelb ʿElî Xan** û **Tamirxan** li ser **aşîtîyek şertî** hev gotin: ku parêzer **bêçek û bi pê** ji qelayê derkevin û **tu kes nebe zirar**. Sibeha din, parêzer **derî vekirin** û bê çek derketin. Lê piştî ku Tirkî qelayê gerandin, wan **ji piştê êrîş kirin** û **qetlkariyek mezin** li dijî Kurdan pêk anîn. Di nav qelayê de, wan **cesedên 86 jinên Kurd** dîtin ku şeva berê xwe ji dîwaran daxistibûn da ku ji **esîrbûn û îhanetê** xwe biparêzin. Di gelek kampanyayan de, ew bûbû **adetek tarîk** ku jinên ciwan ên Kurd ku têne girtin, werin birin û **bi rûswayî û koletî** re rû bi rû bimînin.

Piştî mirina **Kelb ʿElî Xan** di sala **1924 Zayînê** de, Kurdan vê derfetê girtin û êrîşî Tirkî kirin; lê ji ber ku Tirkî li **Urmiyê** xwe bi hêz kiribûn û **çekên wan zêde bihêz** bûn, Kurdan nikarîn bajar vegerînin û neçar bûn paş vegerin. Di heman salê de, Tirkî bi **alîkariya hêzên Qacarî** êrîşî **qela eşîra Mehmûdî** kirin. Piştî şerên dijwar, Mehmûdiyan neçar bûn qelayê bihêlin û **biçin çiyayan**. Bi dijminatî û êrîşên dubare, Tirkî gelek eşîr—**Bradost, Heydarî, Celalî, Şikak, Donbolî, Pazûkî û Mafî**—belav kirin, wan an ji **axên xwe derxistin** an jî **bo sürgûnê** mecbûr kirin.

Piştî **deh sal** şer û pevçûnên di navbera Kurdan û Tirkîyan de, û bi piştgiriya **desthilatên Safevî û Qacarî**, Tirkî li herêmên **Tebrîz, Erdebil û Urmiyê** xwe bi hêz kirin, **ax, qela û bajarên Kurdî** dest nîşan kirin. Gelek Kurd neçar bûn **biçin gund û çiya**, lê yên ku li bajaran man jî ketin **bin serdestîya Tirkîyan**. Bi hatina van **Tirkên Efşar** û bi zorê danîna wan li herêma Urmiyê, têkiliyên di navbera Kurdan û Tirkîyan de **roj bi roj xerabtir** bûn. Bi piştgiriya desthilata împaratorî, hêzên Tirkî **destê xwe vala** dîtin bo ku **Kurdan bikujin**, **mal û dewlemendiya wan talan bikin**, **jinan wekî cariyê bibin**, **zarokan bi zorê leşker bikin**, û **asimîlasyona çandî** bicîh bînin. Gelek Kurd—ku ne ziman û ne jî dîna **Tirkîya Azerî** dizanîn—nikarîn fêm bikin ka çima li dijî Kurdan yên **Tebrîz, Urmiyê û Erdebilê** ev qas dijminatî heye.

Heta **sedsala 21an** jî, ev pirs ji bo gelek Kurdan bêbersiv maye. Her çend tê zanîn ku di dîrokê de **hêzên Persî (Tacîkî)**, **Tirkî (Moğolî)** û **Erebî** wekî **dagirker** ketine Kurdistanê, ew heta îro jî **axên Kurdî** di destê wan de ne û gelek caran **Kurdan wekî dijmin** dibînin. Li ser axa Kurdî dijîn û **xwedîtiya Kurdî** xwe re dixwazin, lê gelek caran **Kurdan wekî hevparên wekhev** qebûl nakin. Heta **Kurdan ku bi van hêzan re hevkariyê dikin** jî tenê ji ber ku Kurd in, **tundî û cûda-kirinê** bibînin. Netewa Kurdî ew qas hatîye **qerqkirin û kêmkirin**, ku **parastina xwe ya neteweyî** wekî **yeka tenê rê** maye. **Siyasetên dagirkariyê** jiyana ewledar bi van hêzan re ji Kurdan **standine**.

2.21 Serhildana Ismaîl Axa Şikak (Simko), 1918–1930 Zayînê

Eşîra Şikak li herêmên **Soma û Bradostê**, li rojavayê bajarên **Selmas** û **Urmiyê**, dijiyan. Di sala **1920 Zayînê** de, hejmara wan nêzîkî **6,000 malbat** bû, ku wan kir yek ji **eşîrên Kurdî yên herî mezin û bihêz** ên wê demê. Di navbera **1841–1893 Zayînê** de, wan herêma **Soma** di bin desthilata xwe de girtibûn, ev jî hêzên dagirkerên derdorê di tirsa wan de danî. Kesayetên sereke yên Şikak ev bûn: **Ismaʿîl Axa**, kurê wî **ʿElî Axa**, **Hema Paşa** (kurê ʿElî Axa) û **Simko** (kurê Hema Paşa). Ji kevnî ve, Şikak li dijî dagirkeran şer dikirin û zordariyê red dikirin; her çend caran jî li dijî **Kurdanên din** rêbazên tund bi kar anîbûn.

Nav û dengê Şikak ji **Ismaʿîl Axa**, bapîrê Simko, tê. Di sala **1759 Zayînê** de, bi destûra **Qacarîyan**, wî êrîşî **Mîrê Rewandûzê** kir, desthilata wî têk bir, mîr û malbata wî kuşt û qelayê

talan kir. (Mîrê Rewandûzê di wê demê de ʿ**Îsa Mihemed Paşa** bû, ku bi navê **Mîr ʿEbdullah Paşa** jî tê naskirin.)

Ismaʿîl Axa bac û xercên giran ji **Kurdanên belengaz** digirt û ji bo **Feth-ʿElî Xan Qacarî** xizmetên girîng pêk anî. Lê paşê, di **plana xiyanetê** de, bi xwe ji aliyê desthilatên Qacarî ve hate kuştin. Di sala **1831 Zayînê** de, **Feth-ʿElî Xan** Ismaʿîl Axa vexwend **Kûra** ji bo merasîmek fermî; gava ku wî ket qelayê, li ser wî êrîş kirin û wî kuştin.

Ji ber ku Şikak li **herêmên çiyayî yên sînorê Îran û Tirkîyê** dijiyan, bindestkirina wan dijwar bû. Caran hêzek dagirker Şikak li dijî hêza din bi kar dianî. Piştî mirina Ismaʿîl Axa, kurê wî ʿ**Elî Axa** (bapîrê Simko) bû serokê eşîrê. Di serdema wî de, **serhildana Şêx ʿUbeydullahê Nehrî** dest pê kir. Şêx ʿUbeydullah ji Şikak piştgirî xwest, lê eşîr—bi fermana **Nasir al-Dîn Şah Qacarî**—li aliyê **Qacarî û Osmanîyan** sekinî û di salên **1880–1881 Zayînê** de li dijî serhildanê şer kir, li herêmên **Urmiyê, Şino (Oşnaviyê), Pîranşar, Serdeşt** û **Nehrî** (li nêzîkî Makû û rojavayê herî dawî yê Zagrosê).

Paşê, ʿ**Elî Axa** gelek caran bi dewleta Îranî re têkçûn, û hewl da ku **tola bavê xwe** ji Qacarîyan bigire. Di navbera **1896–1906 Zayînê** de, wî li **Selmasê** û **Deşta Urmiyê** li dijî hêzên Qacarî şer kir. Piştî kampanyayek dirêj di çiya û newalan de, ʿElî Axa şikest û wekî **penaber** biçe **Tirkîya Osmanî**. Bi fermana **Sultan Ebdulhemîd II**, Osmanîyan wî girtin, wî **teslîmê Moẓeffer al-Dîn Şah Qacarî** kirin û desthilatên Qacarî wî **idam kirin**.

Piştî mirina ʿElî Axa, kurê wî **Hema Paşa** (bavê Simko) bû serokê Şikak. Bi **Cewher Axa** û şervanên xwe re, wî li dijî Qacarîyan şer kir. **Moẓeffer al-Dîn Şah** paşê **Qur’anek** şand bo Hema Paşa wekî **peymana ewlehiyê**, û wî vexwend **Tebrîzê** ji bo aşîtîyê. Bi sondkirina li ser Qur’anê ku wî Kurdan **ne xiyanet bike**, Şah di sala **1905 Zayînê** de Hema Paşa, Cewher Axa û **şeş şervanên wan** xapand û li Tebrîzê, bi destê **Nezâm al-Soltaneh**, fermandarê Qacarî, wan **kuşt**.

Piştî vê bûyerê, **Simko**—kurê Hema Paşa û neviyê Cewher Axa—serokatiya Şikak girt û bû **serokê sereke yê hespan**. Bi dirêjahiya **25 salan (1905–1930 Zayînê)**, wî li herêmên **Urmiyê, Selmas û Xoyê** desthilatê bi kar anî.

Simko piştgirî da **serhildanên din** yên li **Kurdistana Bakur**, û li dijî **dewletên Qacarî û paşê Pehlevî** berxwedan kir. Di **havîna 1918 Zayînê** de, wî **keviyên rojavayî yên Gola Urmiyê** azad kir; û heta **1922 Zayînê** de, wî **rêveberiya** herêmên **Mehabad, Şino (Oşnaviyê), Daryas (Neqedeh), Xanê (Şahîn Dej), Baneh û Serdeşt** bi dest xist. Di heman salê de, **Reza Şah** êrîşî Şikak kir. Bi dirêjahiya **heşt salan**, Simko li dijî kampanyayên Reza Şah berxwedan kir, heta di sala **1930 Zayînê** de bi **soz û peymanên danûstandinê** hate xapandin, **Şino** vexwendin, **tûz** hat danîn û **hat qetl kirin**.

Piştî mirina wî, hêzên dagirker ên Îranî bi **tundî** li dijî **gelê Kurd** tevger kirin: **qetlkariyên fireh** li gelek cihan pêk anîn, û bi **avakirina postên jandarmêrî û qaleyan** gel bindest kirin.

Simko Şikak

Simko birayekî piçûktir bi navê Xurşîd hebû, ku ew di encama **teqîna narincêkê** de ku ji aliyê **desthilatên Îranî** ve hatibû şandin—bi armanca **astengkirin û kuştina Simko**—hate kuştin.

Simko du zarok hebûn: **kurê wî Xusrew** û **keça wî Safîye**, ku paşê jiyana xwe li **Îstanbulê** û **Hewlêrê (Erbîl)** derbas kirin.

Simko û çend ji hevalên wî yên Pêşmerge

2.22 – Peymana Sèvresê (1919 Zayînê)

Piştî bidawîbûna **Şerê Cîhanê yê Yekem** di sala **1919 Zayînê** de, **Hêzên Hevalbend**—endamên **Komîsyona Neteweyan**—bang kirin ku peymanek aşîtîyê di navbera împaratoriyên şikestî de were amadekirin. **Nûnerên Împaratoriya Osmanî**, **tevgera neteweyî ya Kurdî** û **Ermeniyan** hatin vexwend bo **Konferansa Sèvresê**, ku li herêma **Sèvres** ya li **Parîsê** hat lidarxistin. Ermeniyan di vê konferansê de ji aliyê **Boghos Nubar Paşa** ve hatin nûnerandin, lê **heyeta Kurdî** di bin rêberiya **Şerîf Paşa** de bû; ew li ber konferansê **daxwazên netewa Kurd** pêşkêş kir.

Rûniştina yekem a konferansê di **22ê Adara 1919** de, û rûniştina duyemîn di **1ê Adara 1920** de pêk hat. Di vê demê de, **Şerîf Paşa** bi **Boghos Nubar Paşa** re hevpeyvîn kir û her du serok li ser **hevahengkirina daxwazan** û **avakirina hevpeymaniyeke Kurdî–Ermenî** li hev kirin. Pêşniyara hevbeş a wan li konferansa aşîtîyê hate pêşkêşkirin û di **10ê Tebaxa 1920** de hate **xistin nav Peymana Sèvresê**.

Di vê peymanê de, **Maddayên 62, 63 û 64** bi awayekî eşkere **pirsa Kurdî** nas kirin û şert dan ku:

- **Herêmeke Kurdî ya xweser** di çarçoveya dewleta Osmanî de were damezrandin;
- **Piştî salekê**, **referandumek (plebîsît)** were pêkanîn da ku were diyarkirin ka gel dixwaze **dewletek Kurdî ya serbixwe** ava bike an na;
- Ger **zêdehiya dengdanan** bo serxwebûnê be, **Hêzên Hevalbend** ê **damezrandina Kurdistaneke serbixwe** piştgirî bikin.

Herêma Kurdistanê ya pêşniyarkirî **hemû Kurdistana Başûr** tê de digirt, bi herêmên **Mûsil** û **Kerkûk** re.

Lê belê, **Peymana Sèvresê** tenê **li ser kaxezê** ma—**qet nehat bicîhkirin** û di dawiyê de **hat bêgumanîkirin û li kêleka xwe hate hiştin**.

Şerîf Paşa

2.23 – Kongreya Erzurumê (1919 Zayînê)

Piştî hilweşîna **Împaratoriya Osmanî** di dawiya **Şerê Cîhanê yê Yekem** de, **Hêzên Hevalbend** di bin çavdêriya **Komîsyona Neteweyan** de di sala **1919 Zayînê** de li **Parîsê** peymaneke aşîtîyê îmze kirin ku **mafê xwe-diyarkirinê** ji bo neteweyên bindest a Împaratoriya Osmanî nas dikir. Di bersiva vê rewşê de, dewleta Osmanî dest bi **manevrên siyasî** kir da ku **Kurdan** ji bikaranîna vê derfetê dûr bixe.

Mustafa Kemal Paşa, ku di wê demê de bû **rêberê nû yê tevgera neteweyî ya Tirkî**, çû **Kurdistanê** û di navbera **23ê Tîrmehê û 7ê Tebaxa 1919** de li **Erzurumê** rûniştinek li hev anî bi **serokên eşîrên Kurdî**, **axa**, û **kesayetên navdar**. Ev rûniştin bi navê **Kongreya Erzurumê** hate naskirin (bi fermî: *"Kongreya Herêmên Rojhilatê"*).

Di dema kongreyê de, Mustafa Kemal **axaftinek bi hest û hîss** ji Kurdan re kir û wan bi **yekîtî û têkoşîna hevbeş** soz da:

"Ey gelê Kurd, em bira û heval in. Bêbawer dixwazin em li bin zîrê wan bin û welatê me bidin Ermeniyan. Ger ev bibe, em ê hem baweriya xwe û hem jî axa xwe ji dest bidin. Ez bi şeref û qedirê xwe soz didim ku, bi şertê ku em bi hev re li dijî bêbawerên Ermenî rawestin û wan ji axên xwe derxînin, piştî wê em ê wekî bira li hev rûnin û ez ê mafên we—netewa Kurd—bidim."

Ev gotin Kurdan **xweş kir** û wan **li aliyê Osmanîyan** kişand. Bi vê yekê, **rêberên Kurdî** piştgiriya xwe ya bo **xweserî an serxwebûna Kurdistanê** paş xistin û bi demê re hêviya **dewleteke Kurdî—an jî herêmeke xweser**—hat **terk kirin**. Di encamê de, **Peymana Sèvresê** û şertên wê yên derbarê **mafê xwe-diyarkirina Kurdan** ji aliyê civaka navneteweyî ve **hatin li kêleka xwe hiştin û bêgumanîkirin**.

2.24 – Serhildana Şêx Mehmûd Barzincî (1919–1930 Zayînê)

Piştî bidawîbûna **Şerê Cîhanê yê Yekem** di sala **1918 Zayînê** de, hêzên **Brîtanî Îraq** û **Kurdistana Başûr** dagir kirin û herêm di bin rêveberiya kolonyal de dan. Di wê demê de, **Şêx Mehmûd Barzincî** wekî **walîyê Silêmanîyê** hate tayînkirin. Lê di demeke kurt de, ew li dijî desthilata Brîtanî **rabû**, bi eşkere **desthilata wan red kir** û **sozên xapînok** ên wan qebûl nekir. Şêx Mehmûd bi cesaretê **serxwebûna Kurdistanê** ragihand û dest bi **rêxistina hukûmeteke Kurdî** kir. Armanca wî zelal bû: **avakirina dewleteke Kurdî ya serbixwe**.

Bangê wî bi berfirehî deng da—ne tenê li **Silêmanîyê**, lê li piraniya **Kurdistana Başûr** û heta li hin herêmên **Kurdistana Rojhilat** jî. **Şêx Selîm Barzanî**, serokê navdar ê **Badînanê** (1916–1930), bi eşkere **piştgiriya xwe** ji tevgera Şêx Mehmûd ragihand. **Ismaîl Axa Simko**, serokê eşîra **Şikak**, jî **çend şervan** ji bo alîkariyê şand bo serhildana Barzincî.

Di bersivê de, hêzên **Brîtanî** û **Îraqî** rêzek **kampanyayên leşkerî yên giran** li dijî Kurdan dest pê kirin. Piştî çend şerên dijwar, Şêx Mehmûd di **Şerê Derbend-î Bazyan** de hate **girtin** û ji bo **şikandina serhildanê bo Hindistanê** hate sürgûn kirin.

Şêx Mehmûd di **14ê Tebaxa 1922** de ji Hindistanê vegeriya, têkoşîn **ji nû ve dest pê kir**, û ji aliyê gel ve wekî **Malik (Şah)ê Kurdistanê** hate pîrozbahîkirin. Di heman salê de, ew dîsa **serxwebûna Kurdistanê** ragihand û **aleya Kurdistanê** li ser **Silêmanîyê** bilind kir.

Hêzên Brîtanî û alîgirên wan yên Îraqî bi **êrîşeke fireh** bersiv dan; di **4ê Adara 1923** de wan **Silêmanî** bi **hewayî** bombebaran kirin. Tevî şikestên dubare, Şêx Mehmûd di navbera **1927–1930** de têkoşîn berdewam kir, **eşîr û hêzên Kurdî** yên li seranserê **Kurdistana Başûr**—yên ku ji desthilata Brîtanî û ji **parvekirina bêadalet a axên Kurdî** di navbera **Îraq, Tirkîye û Sûrîyê** razî nebûn—li hev kom kir.

Di qonaxa dawî ya tevgera xwe de, Şêx Mehmûd xwe bi fermî **Malikê Kurdistanê** ragihand û **rêberiya piraniya aliyên Kurdî** yên herêmê bi dest xist. Lê hêzên Brîtanî—bi **bombebarana hewayî ya nûjen**—bi hêdî-hêdî **berxwedana Kurdî şikandin**. Piştî salên şerên dijwar û **mirina hezaran kesan**, Şêx Mehmûd di **1930 Zayînê** de hate **girtin**, serhildan **bi dawî hat** û **desthilata Brîtanî** li Kurdistana Başûr dîsa hate sererast kirin.

Şêx Mehmûd li **Bexdayê** hate zindan kirin, lê her dem xwe **Malikê Kurdistanê** tê nîşandan. Paşê, ji ber **nexweşiyê**, hat **serbest kirin** û **salên dawî** yên jiyana xwe li **Silêmanîyê** derbas kir. Ew di **1956 Zayînê** de li **nexweşxaneyekê ya Bexdayê** koça dawî kir û li **welatê xwe** hate definkirin.

Şêx Mehmûd Barzincî bû **sembola berxwedana neteweyî ya Kurdî** û **pêşengê tevgera serxwebûna Kurdistanê**. Têkoşîna wî **nifşên paşerojê yên Kurdan—**çalakvan û rêberên neteweyî—îlhâm kir û **xewna Kurdistaneke serbixwe** zindî hişt, di demekê de ku hêzên biyanî û dewletên derdorê hewl didan **nasnameya Kurdî** ji bîr bibin.

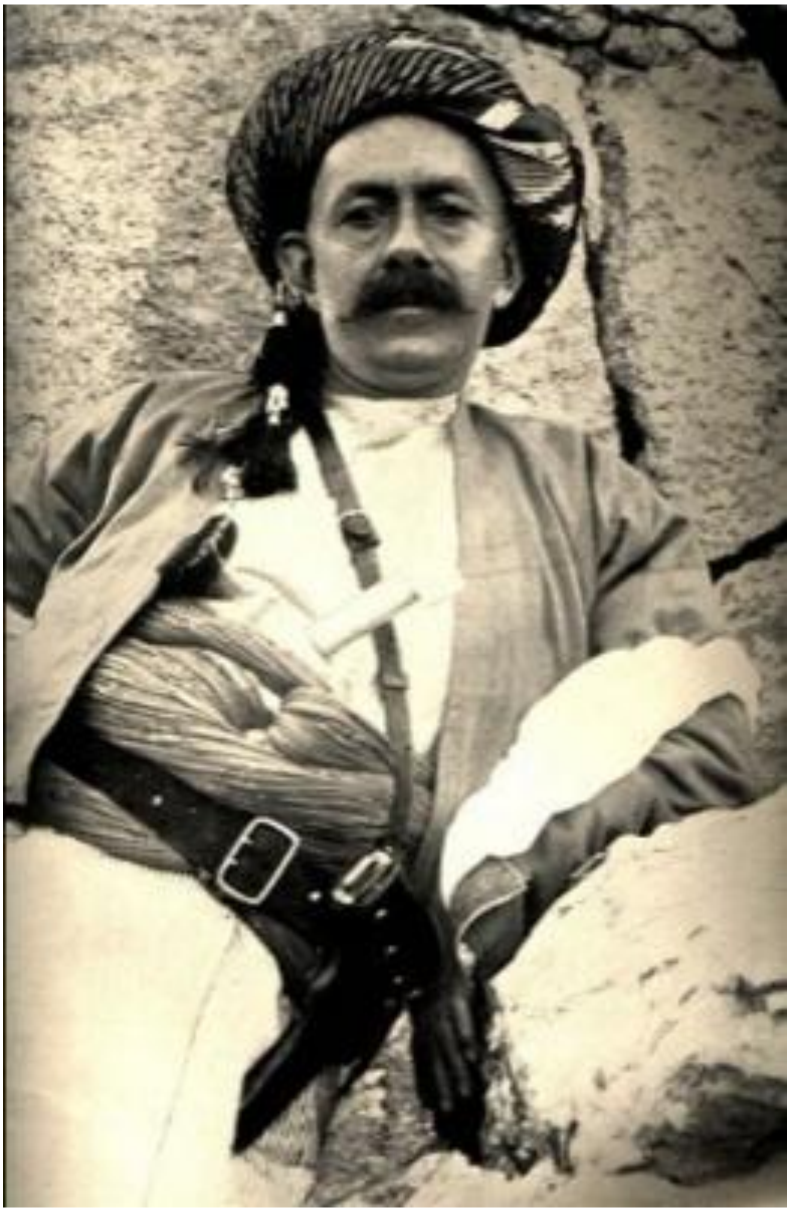

Şêx Mehmûd Barzincî

2.25 – Misaka Neteweyî (Misak-ı Millî) ya sala 1920 Zayînê

Piştî ku **Mustafa Kemal Paşa Kongreyên Erzurumê û Sîwasê** li hev anîn û piştgiriya **rêberên Kurdî yên Kurdistana Bakur** bi dest xist, hukûmeta Osmanî di **18ê Çileya Pêşînê 1920** de ji **Îstanbulê** biryara xwe ragihand ku li dijî **Kurdan** şer dest pê bike. Ev biryar li Tirkiyê bi navê **Misak-ı Millî** (*Peymana Neteweyî*) hate naskirin. Bingehê wê bi vî awayî hate diyar kirin:

“Kurdistana Bakur divê her tim di bin serdestîya Tirkiyê de bimîne, û Kurdistana Başûr—bi herêmên Mûsil û Kerkûk re—jî divê bi Tirkiyê re were girêdan. Dewleta Tirkî divê di rewşeke têkoşîna herdemî de be heta ku ev biryar bi temamî were bicîhkirin.”

Ev biryar **duqelî û xapîna Mustafa Kemal Paşa** eşkere kir: ji destpêkê ve—even li **Erzurumê** ku wî ji Kurdan re **xweserî** soz dabû—ew soz **vala û xapînok** bûn. Di dîrokê de, **Pirsa Kurdî** pir caran bi vî şêwazî hatîye rêvebirin—gava ku dagirker **lawaz** bûn, Kurdan bi **sozên derewîn** xapandine; gava ku wan **hêza xwe vegerand**, wan **xiyanet** kir.

Her car ku **dagirkerên Kurdistanê** xwe di rewşeke qels de dîtin, wan Kurdan bi **sozên xweserî an serxwebûnê** kişand û wan wekî **heval** bi kar anîn heta ku xwe bi hêz kirin. Piştî ku desthilata wan bi cih bû, wan **li dijî Kurdan zivirîn**, **nasname û mafên wan jê standin**, û **serhildanên wan** bi awayekî herî **bêrehm** şikandin.

Ev şablon heta **sedsala 21an** jî berdewam e. Îro, nêzîkî **heşt milyon Kurd** hîn jî **bêdewlet** û **bê-nasnameya fermî ya neteweyî** ne, tevî ku ew li ser **axa dîrokî ya xwe** zêdetirîn gel in. **Kurdistan** herêmeke mezin e, û hejmara gelê wî li **Îran, Îraq, Tirkiyê, Sûrî, Azerbaycan, Ermenistan û Tirkmenistanê** ji hejmara gelên gelek ji van dewletan mezintir e.

Bi xemgînî, gelek **Kurd** ji **qeseda xwe ya neteweyî** dûr ketine, bi **dagirkerên Kurdistanê** re hevalî dikin û **jiyana xwe ya kesane** li ser **azadiya neteweyî** pêş dibînin. Hinekên din jî bi **asimîlasyona îdeolojîk**—bi rêya têgihiştinên **Tirkî, Persî, Erebî an pan-Îslamî**—heta qasê ku **nasnameya xwe** red dikin, hatine guherandin. Ev rewş gelek Kurdan ji **şeref û qedirê neteweyî** bêagah hişt û wan ji **têkoşîna dîrokî ya xwe** dûr xist.

2.26 – Serhildana Nûrî Dersimî (1937 Zayînê)

Dr. Nûrî Dersimî (1893–1973 Zayînê) nivîskarekî navdar, ramanwer û şoreşgerêkî Kurd bû ku di destpêka **sedsala 20an** de rolek girîng di **têkoşîna Kurdan bo serxwebûnê** de lîst. Ew li gundê **Dêrsimê (Tuncelî)** hat dinyayê û kurê **Mulla Îbrahîm** bû. Di sala **1908 Zayînê** de, bi çend hevalên xwe re **Komeleya Bilindayî ya Kurdî (Komela Bilindayî Kurd)** damezrand û wekî endamekî sereke tê de çalak bû.

Di sala **1911 Zayînê** de, ew çû **Îstanbulê** da ku **tibbê heywanan (veterînerî)** bixwîne, û li wir bi awayekî çalak ket nav **tevgerên neteweyî yên Kurdî**, û bû endamê **Komeleya Hevî** ya xwendekarên Kurd. Di sala **1912 Zayînê** de, ew wekî **Sekreterê Giştî** yê xwendekarên Kurd li Îstanbulê hate hilbijartin.

Têkoşîna bo Serxwebûna Kurdî

Piştî ku dewleta Osmanî şertên **Peymana Sèvresê** yên derbarê Kurdan bi qasî xwe **ne bicîh anî**, **Nûrî Dersimî** bi **Alî Şêr** re di sala **1920 Zayînê** de çû **Koçgirî** û beşdarî **tevgera neteweyî** bû, bi daxwaza ku Osmanî şertên peymanê yên ku **xweserîya Kurdî** soz didan, bicîh bînin. Dema ku ev daxwaz hat **red kirin**, Nûrî Dersimî **çek girt** û di **Serhildana Koçgirî** (**1919–1921 Zayînê**) de li dijî dewleta Osmanî şer kir. Ew di dawiyê de hate **girtin û zindan kirin**, lê paşê bi **navbêriya Seyîd Riza ya Dêrsimê** hat **serbest kirin**. Piştî serbestkirina xwe, ew bi **tevgera berxwedanê ya Seyîd Riza** re beşdar bû.

Di dema **Serhildana Koçgirî** de, Nûrî Dersimî **serxwebûna temam a Kurdî** di çarçoveya **xweseriyê** de pêşniyar dikir. Di **Cotmeha 1920 Zayînê** de, ew li herêma **Erzincanê** geriya, **ofîsek** ji bo **Tevgera Neteweyî ya Kurdî** damezrand û di **hevahengkirina serhildanê** de rolek girîng lîst.

Di **Serhildana Dêrsimê (1937–1938 Zayînê)** de, Nûrî Dersimî bû yek ji **kesayetên sereke** yên berxwedanê û di **rêxistina têkoşînê** de rolek bingehîn lîst. **Artêşa Tirkî** kampanyayeke **pir tund û bêrehm** dest pê kir û **qetlkariyên fireh** pêk anîn ku tê de **deh hezaran Kurd** hatin kuştin. Di dawiyê de, serhildan **hat şikandin**.

Piştî têkçûna **berxwedana Seyîd Riza**, Nûrî Dersimî **bo Kurdistana Rojava** revî û paşê jî çû **Sûriyê**, li wir ku **çalakiyên siyasî û ramanî** yên xwe berdewam kir. Ew **jiyana xwe ya mayî** li **sürgûnê** derbas kir û di **22ê Tebaxa 1973 Zayînê** de li **Helebê** koça dawî kir û li wir hate **definkirin**.

Nûrî Dersimî bû **sembolekî rojbîrî û berxwedana Kurdî**, û bi têkoşîna xwe **nifşên paşerojê** îlhâm kir ku xewna **Kurdistaneke azad û serbixwe** zindî bihêlin.

Dr. Nûrî Dersimî

2.27 – Peymana Lozanê (1923 Zayînê)

Piştî ku **Împaratoriya Osmanî** di şerê xwe li dijî **Yewnanistanê** de serket û hêzên **Hevalbend** paşxistin, ew di **10ê Mijdara 1922** de hat qebûlkirin ku beşdarî **konferansa aşîtîyê** ya di bin çavdêriya **Komîsyona Neteweyan** de bibe. Konferans li **Lozanê**, li **Swîsra** pêk hat; li aliyê Osmanî/Tirkî **Îsmet Paşa**, û li aliyê Brîtanya **Lord Curzon** nûnerî dikirin. Danûstandin nêzîkî **neh meh** domandin. Di tevahî vê demê de, heyeta Osmanî siyasetek **neteweyî û tund** li dijî Kurdan şopand, planên ku **mafên Kurdî red dikirin** û her şêwazê ya **nasîna netewa Kurd** asteng dike pêş xist.

Di **24ê Tîrmehê 1923** de, **Peymana Lozanê** hate îmzekirin. Ev peyman şertên **Peymana Sèvresê** li kêleka xwe hişt û **mafên Kurdî bi temamî hate bêgumanîkirin**. **Tu nûnerê Kurdî** nehat qebûlkirin bo konferansê û **tu daxwazên Kurdî** nehatin nêrîn.

Zelal e ku biryarên Lozanê li ser **zor û ferzandinê** hatibûn bingehkirin û li dijî **nasname û mafên mirovî yên gelê Kurd** bûn. Ji ber ku Kurdan **ji nûnerîyê hatin dûrxistin**, gelê Kurdistanê **mafê exlaqî** hîn jî heye ku vê peymanê **red bike**, **ji nû ve nêrînê** bixwaze û **doz û dadwerîya qanûnî** li ser şêwaza ferzandina wê peymanê bigere.

Li gorî Lozanê, **Kurdistan** bû **çar beş**: herêmên Kurdî yên ku berê di bin Osmanîyan de bûn, di navbera **Tirkîye**, **Îraq** û **Sûrîyê** de hatin parvekirin. Di wê demê de, **Brîtanya** û **Fransa** Rojhilata Navîn di destê xwe de girtibûn û li gorî **berjewendiyên aborî û stratejîk** yên xwe, Kurdistan di nav çend dewletan de parve kirin; bi vî awayî **xwestekên Kurdî** hatin qetandin û **netewa Kurd bê serdestî** hiştin.

Her weha tê nîşandan ku berî ku Lozan bi dawî bibe, Osmanîyan **hemû girava Qibrisê** dagir kiribûn; di heman demê de, **Kurdistana Başûr, Bakur û Rojava** jî berê di bin dagirkariya **Brîtanî** û **Fransî** de bûn.

Di paş perdeya Lozanê—her çend li Kurdan bi eşkere nehatibe ragihandin—ev têgihiştinên li hev hatin pêk anîn di navbera **Brîtanya, Fransa, Yewnanistan, Îtalya** û **Tirkîyê** de:

- **Tirkîye Qibris** daye **Brîtanya**; li ber vê, **Brîtanya û Fransa serdestîya Komara Tirkî ya nû** bi fermî nas kirin û **Kurdistan** di navbera **Îraq, Tirkîye û Sûrîyê** de parve kirin.

- **Tirkîye, Îraq û Sûrîye** destûr û şert wergirtin ku **nift û hilberên çandî yên Kurdistanê** bi **nîrxa kêm** bo **Brîtanya û Fransa** were şandin; li ber vê, Brîtanya û Fransa **çek û materyala leşkerî** dabîn kirin bo wan dewletan.
- Hêzên Rojavayî bi her şêwazê **soz dan** ku **dagirkerên Kurdistanê** piştgirî bikin û **berjewendiyên xwe** li ser **mafên Kurdan** pêş bibînin.

Ji ber van **berjewendiyên aborî** û **aranjmanên bêmirovî**, dewletên Rojavayî—heta îro—**derketina dewleteke Kurdî ya serbixwe** ne piştgirî kirine.

2.28 – Serhildana Şêx Sehîdê Pîran (1925 Zayînê)

Şêx Sehîdê Pîran rêberekî dînî û neteweyî yê navdar bû ku di sala **1925 Zayînê** de serhildanek Kurdî ji bo **serxwebûna Kurdistanê** û li dijî **dagirkariya Tirkî** rêxist. Ev şoreş, ku bi navê **Serhildana Şêx Sehîd** tê naskirin, di bingehên **ramana neteweyî û welatparêziya Kurdî** de rûniştibû.

Di sala **1923 Zayînê** de, **Yûsif Ziya Bey** bi Şêx Sehîd re têkilî danî da ku wî bi rêxistina nepenî **Komela Azadî** (Komeleya Azadîyê) girê bide—rêxistinek ku **xweserîya Kurdî** pêşxist.

Gava ku desthilatên Tirkî dest bi **pêşî-girtin û girtina çalakvanên Kurdî** kirin, serhildan di **13ê Sibatê 1925** de li **herêma Pîranê** dest pê kir. Piştgirên Şêx Sehîd rabûn û **şoreşeke giştî** di nav gelê Kurd de çêbû. Dewleta Tirkî li dijî **Komela Azadî** êrîş kir; **Xalid Beg Cibran**, serokê rêxistinê, û **Yûsif Ziya Bey** li nêzîkî **Erzurumê** hatin girtin û zindan kirin. Di vê şertê de, **Şêx Sehîd** serokatiya **Komela Azadî** girt û **şoreşa li dijî dewleta Tirkî** dest pê kir.

Divê bê gotin ku piştî **Peymana Lozanê**, desthilatên Tirkî bi **ragihandinên vala û xapînok** Kurdan dubare xapandin, wan istismar kirin û **mafên wan asteng kirin**. Bi bersiva vê rewşê, Şêx Sehîd û hevalên wî **berxwedan** rêxistin.

Ji bo hevahengkirina tevgerê, Şêx Sehîd çend **civîn** li hev anîn: yekem di **4ê Çileya Pêşînê 1925** de li **Girikânê**, duyemîn li **Kaniyê Spî**, û sêyemîn li **Melakanê**. Ji bo wergirtina piştgiriya gel li seranserê **Kurdistana Bakur**, ew bi **leşkerekî hespan yê 10,000 kesan** re geştêkî siyasî–rêxistinî kir û ev cihan serdan kir:

- **Çebexçur** di **12ê Çileya Pêşînê 1925** de,
- **Darahenê** di **15ê Çileya Pêşînê 1925** de,
- **Lîce** di **21ê Çileya Pêşînê 1925** de,
- **Hênê (Hanî)** di **25ê Çileya Pêşînê 1925** de,
- **Pîran** di **5ê Sibatê 1925** de.

Ev bang bi **piştgiriya fireh a herêmî** bersiv hat. Gava ku mezinahiya tevgerê hat fêmkirin, **Mustafa Kemal** fermana **şikandina şoreşê** da; hêzek di bin fermandariya **Huseyîn Husnî** de bo **Pîranê** hate şandin. Di pevçûnan de hêzên Tirkî **ziyan xwarin**, û ev yek **şerê bi tevahî** şewitand.

Serhildan **Hênî, Genç û Darahenê** azad kir; **Genç** wekî **sermayê demkî** ya herêmên di bin desthilata Kurdan de hate ragihandin. **Rêveberiyeke demkî ya Kurdî** hat damezrandin, ku **Faqê Husên** wekî serokê hukûmetê û **Şêx Sehîd** wekî fermandarê hêzên Kurdî hatin tayînkirin. Di **14ê Sibatê 1925** de, Şêx Sehîd **Darahenê** wekî **sermayê Kurdistanê** ragihand.

Di navbera **16–20ê Sibatê 1925** de, hêzên Kurdî rêzek bajarên—**Darahenê, Maden, Siverek, Ergani**—dagir kirin û ber bi **Diyarbekirê** pêşketin. Di **20ê Sibatê** de, wan **Lîce** girtin, ku **navenda Korpûsa Pêncemîn a Artêşa Osmanî/Tirkî** bû.

Di **21ê Sibatê 1925** de, **Ankara** fermana **têkçûna giştî** li dijî serhildanê da û li seranserê **Kurdistana Bakur** rêbazên **repressîyona giran** dan destpêkirin. Di navbera **7–11ê Adara 1925** de, artêşa şoreşger a Kurdî **Diyarbekir** azad kir; bi nêzîkî **10,000 şervan** re, hêzên Tirkî ji bajêr derxistin. Tevî **êrîşên vegerî** yên dubare, Kurdan berxwedan kirin û di **11ê Adarê** de **Diyarbekir bi temamî** di destê wan de bû.

Di **26ê Adara 1925** de, artêşa Tirkî **bombebarana hewayî** li ser Diyarbekirê dest pê kir, û paşê êrîşên **zemînî û hewayî** berdewam kirin; bi hêdî-hêdî herêmên berê azadkirî **vegerandin**. Di dawiyê de, bi **xiyaneteke hundurîn**, **Şêx Sehîd** di **15ê Nîsanê 1925** de li nêzîkî **Vartoyê**, li **Pira Karbo** hate **girtin**.

Di **28–29ê Hezîrana 1925** de, **Şêx Sehîd** û **47 hevalên wî yên Kurdî** li ber **dadgeheke leşkerî ya Tirkî**—bê mafê rastîn ê xwe-parastinê—hatin **darvekirin** û **bi darê** hatin **idamkirin**.

Şêx Sehîdê Pîran Di dema îdamkirina wî de (1925 Zayînê)

Îdamkirina 25 serokên serhildanê û hevalên Pîranê

2.29 – Serhildana Qadamxêrê ya sala 1925 Zayînê

Qadamxêr, ku bi navê **“Keça Qandî Qelawendî”** jî tê naskirin, kesayetekî navdar bû û yek ji **mîrên Kurdî yên Luristanê** bû. Di navbera **1900–1928 Zayînê** de, **mîrtiyên Kurdî yên Luristanê** bi astengiyekî girîng **xweserî** hebûn. Lê ev xweserî di sala **1925 Zayînê** de bi dawî hat, gava ku **Reza Şah Pehlevî** fermana kuştina **mîrê dawî yê Luristanê, Şemirad Xan** da—ku ew jî **pismamê Qadamxêrê** bû.

Bi bersiva vê qetlkariyê, **Qadamxêr çek girt** bi navê **azadiya Kurdî** û **serhildanek bi çek** li dijî hêzên **Reza Şah** dest pê kir, û **daxwaza Kurdistaneke serbixwe** bi eşkere ragihand. Navenda vê serhildanê **Luristan** bû, ku di **Kurdistana Rojhilat** de ye.

Di bersiva vê tevgerê de, **artêşa Îranî** êrîşî Luristanê kir, **sivîlan qetl kir**, **gund şewitandin** û **herêmên temamî talan kirin**. Tevî vê tundûtijiyê, wan **serketinek bi temamî** bi dest nexist û nikarîn **hêzên eşîrên Kurdî yên Luristanê** bi tevahî bindest bikin.

Gava ku Reza Şah fêm kir ku **tenê hêza leşkerî** nikare serhildana Qadamxêrê bişike, ew **bi hîle û xapandinê** re dest pê kir. Wî **Qur’anek** bi **soz û nivîsa afûya bê şert** bo Qadamxêr şand û got ku her kes ku çekan bihêle, wê were afûkirin. Gelek şoreşgeran, bi baweriya li vê **peymana pîroz**, **xwe teslîm kirin** û **çekên xwe radan** destê artêşa Îranî.

Tenê **Qadamxêr** û **17 hevalên wî yên nêzîk** xwe teslîm nekirin, ji ber ku wan dizanî ku **afûya rastîn** ji wan re tune ye. Bi her awayî, ew di dawiyê de **bi saxî hatin girtin**. Hêzên Îranî **piraniya şoreşgeran di cih de qetl kirin**, lê **Qadamxêr** û **17 serokên serhildanê bo Tehranê** hatin birin.

Rojê paşê, hemû 17 hevalên Qadamxêrê li **Tehranê** bi eşkere **bi darê hatin îdamkirin**. **Qadamxêr** bi xwe tuşî **eziyeta herî dijwar** bû: wan **porên wê bi dûvikê hespêkî lezger girêdan** û wê **xwar** heta ku **bêhoş bû** û **xwîn ji wê reş kir**. Tevî vê tundûtijiyê, wan wê **bi birîndarî** avêtin **zindanê**.

Tevî êş û birînan, **Qadamxêr qet li Reza Şah re qebûlkirina baxşînê nekir** û **serê xwe neda**. Piştî **hefteyekê êş û xwînrehêlîyê** di zindanê de, ew **ji birînan xwe mir**, wekî **şehîdekî serbilind û berxwedêr**.

Qadamxêr şoreşgereke **bêxof û bêlihevhatî** bû ku **Kurdistan ji jiyana xwe hêjatar** dizanî. Xewn û hêviya wê ya herî mezin ev bû ku **Kurdistan ji dagirkariyê û zordariyê were azad kirin**. Ew tu carî ji vê armanca pîroz **neguherî**, û heta **rojên dawî yên sala 1928** jî **têkoşîna xwe ya azadiyê** berdewam kir heta demê dawî.

Qadamxêr

2.30 – Serhildana Îhsan Nûrî Paşa (1926 Zayînê)

Îhsan Nûrî Paşa (1892–1976 Zayînê) fermandarekî leşkerî û rêberekî neteweyî yê navdar bû ku di destpêka **sedsala 20an** de rolek biryarî di **têkoşîna Kurdan bo serxwebûnê** de lîst. Ew di destpêkê de wekî efîserek di **leşkera Osmanî** de xizmet kir, lê paşê bû yek ji **kesayetên pêşeng** yên **tevgera neteweyî ya Kurdî**—bi taybetî wekî **fermendarê Serhildana Araratê** li **Kurdistana Bakur**.

Îhsan Nûrî di sala **1892 Zayînê** de li **Bitlîsê** ji dayik bû û endamê **konfederasyona eşîra Celalî** bû. Xwendina xwe ya destpêkê li **Mescida Gök Meydanê** ya li Bitlîsê qediya, paşê ket **dibistana leşkerî ya Erzincanê**. Piştî qedandina wan xwendinan, ew ket **Akademiya Leşkerî ya Osmanî** û di sala **1910 Zayînê** de bi **pola efîseriyê** qediya. Di salên xwendekariyê de, ew bi **çevreyên xwendekarên Kurdî** re girêdayî bû.

Piştî qediya akademiyê, Îhsan Nûrî bo **33 mehên xizmeta mecbûr** hate şandin؛ di vê demê de ew di **operasyonên Osmanî li dijî serhildanên Albanîyan** de beşdar bû û paşê jî di **kampanyayên Yemenê** de şer kir. Di **Şerê Cîhanê yê Yekem** de, ew bo **Cebheya Kafkasê** hate şandin, li wir **birîndar** bû, û paşê bo **karên rêveberî** li **Gurcistanê** hate tayînkirin.

Piştî şerê cîhanî, Îhsan Nûrî bi awayekî çalak ket nav **çalakiyên neteweyî yên Kurdî**. Li herêmên wekî **Amed (Diyarbekir)**, **Sêrt** û **Bitlîs**, ew hewl da ku **kesayetên bi bandor yên Kurdî** li hev bîne û bi **rêxistinên siyasî yên Kurdî** yên ku nû diholî bûbûn re hevkarî kir. Di destpêka **1919 Zayînê** de, wî di kovara Kurdî **Jîn** de gotarek li ser **Çardeh Xalanên Woodrow Wilson** weşand, ku tê de **mafên neteweyî û xweserîya Kurdî** pêşxist.

Di sala **1926 Zayînê** de, ew ket **Komeleya Xoybûn** (*Serxwebûn*), ku ji aliyê şoreşgerên Kurdî ve li **Kurdistana Rojava (Sûrîye)** hate damezrandin, piştî têkçûna **Serhildana Şêx Seʿîdê Pîran**. Di bin rêberiya **Îhsan Nûrî Paşa** de, Xoybûn **sê serhildanên sereke** li herêma **Agirî** li dijî **dewleta Tirkî ya dagirker** dest pê kir.

Bi fermana Îhsan Nûrî Paşa, **Komeleya Xoybûn rêveberiyeke sivîl a demkî** li bin serokatiya **Îbrahîm Paşa** damezrand û di **27ê Cotmeha 1927 Zayînê** de bi fermî **serxwebûna Kurdistanê** ragihand. Ji bo **cara yekem**, **aleya Kurdistanê** li ser **lûtkeyên Çiyayê Ararataê** hate bilindkirin, ku **ji nû vejiyana hêvî û armancên neteweyî yên Kurdî** nîşan da.

Ala ya Serhildana Araratê

Serhildana ku ji aliyê **Îhsan Nûrî Paşa** ve hate rêxistin sê qonaxên sereke hebûn û di salên **1926, 1927 û 1930** de pêk hat. Di sala **1926 Zayînê** de, Îhsan Nûrî hêzekî şervanên Kurdî yên bi rêxistina baş amade kir, wan bi **çekên nûjen** saz kir û li ser **taktîkên pîyayê** wan fêr kir. Ev hêza bi çek dest bi **Serhildana Araratê** kir û **herêmên girîng** azad kir—di nav wan de **Çiyayê Araratê**, **Bitlîs**, **Wan** û gelek gundên li dora **Gola Wanê**.

Di **5ê Cotmeha 1926** de, rêxistina **Bîroya Heske Têlê** bi serhildanê re beşdar bû û **Şêx Ebdulqadîr Celal** jî piştgirî da. Şer bi berfirehî belav bû û herêmên wekî **Îdir**, **Tendurek**, **Erdeş**, **Çaldiran**, **Wan**, **Botan**, **Bitlîs** û **Amed (Diyarbekir)** tê de ketin.

Di bersivê de, **artêşa Tirkî** kampanyayeke **herî tund û bêrehm** dest pê kir, Kurdistan kir **qadekî kuştinê** ku bi **xwîna zarok, ciwan û pîrên Kurd** tije bû. Hêzên Tirkî **gundan şewitandin û têk birin** li **Hakkarî**, **Beytüşşebap** û **Şemzînan**, ku bûbûn **bingehên şervanên Îhsan Nûrî Paşa**.

Di bin fermandariya **Kemaleddîn Samî Paşa** de, artêşa Tirkî li **Wan** û derdorê wê **qetlkariyên mezin** pêk anî û **deh hezaran Kurd** heta **Çaldiranê** qetl kir. **Hêzên leşkerî yên Îranî**, ku bi

Tirkiyeya Kemalîst re hevalbûn, jî li gundên Kurdî yên li sînorê êrîş kirin—ev yek carek din nîşan da ku ev du rejîm **di binçandina netewa Kurd** de di dîrokê de bi hev re kar kirine.

Di **12–13ê Tîrmeha 1930** de, artêşa Tirkî **êrîşeke mezin** li ser gelê Kurd li **Agirî**, **Bazîd (Doğubayazıt)** û gundên derdorê dest pê kir û **nêzîkî 15,000 sivîlên bêguneh** qetl kir—bûyereke ku bi navê **Qetlkariya Zîlanê** hate naskirin. **Zulm û hovîtî** bi qasî nûhê bûn: jin hatin **tecawizkirin**, jinên **bi zarok** li ber çavên malbatên xwe **şikandin**, keçên **12-salî** bi eşkere **êşandin**, û kurên Kurd li ber çavên dê û bavên xwe **hatin îdamkirin** û paşê **têk birin**. Ev hemû bûyer di bin fermandariya **General Salîh Omurtak** de pêk hatin.

Di vê kampanyayê de, desthilatên Tirkî **660 gund** têk birin, **15,206 malên Kurdî** talan kirin û **herêmên temamî şewitandin**. **Malbatên şervanên Kurdî** neçar bûn bajar û gundên xwe bihêlin û **bo Îzmîrê** werin koçandin. Gelek kes **li rê** ji **birçîbûnê, sermayê û westandinê** mirin. Gava ku ew gihiştin Îzmîrê, **milîsên Tirkî** êrîşî wan kirin, **zêr û xwedîtiyên wan talan kirin** û wan **êş û rûswayî** dan. Wekî beşek ji **siyaseta paqijkirina etnîkî**, yên ku sax man **bi zorê** di nav gelên Tirkî de hatin bicîhkirin û **qedexe** hat ku qet **negerin Kurdistanê**.

Dewleta Tirkî her weha li **Agirî** û derdorê wê **qetlkariyeke bêwêje** pêk anî, ku mebesta wê **qirkirina her piştgiriya** bo hêzên **Îhsan Nûrî Paşa** bû.

Divê were bîranîn ku **du fermandarên Kurdî** yên serhildanê—**Heske Têlê** û **Bavê Tojo**—li **bilindahiyên Çiyayê Araratê** heta **fîşeka dawî** şer kirin. Gelek caran artêşa Tirkî hewl da ku bi **navbêriya malbatê** wan bi şertan **teslîm** bike, lê ev du serok **mirin li şerê** ji ku **teslîmbûn** qebûl nekirin.

Di **havîna 1930** de, dewleta Tirkî kampanyaya xwe **bilind kir**, bi **nêzîkî 66,000 leşker** û piştgiriya **100 balafirên şerî** operasyonêkî leşkerî yê giştî pêk anî. **Bombebarana hewayî** ya giran û **êrîşên zemînî** yên hevaheng di dawiyê de şervanên Kurdî neçar kirin **paş vekişin**. Di **17ê Îlonê 1930** de, serhildan bi awayekî fermî **hat şikandin** û hêzên Tirkî **hemû herêmên berê azadkirî** dîsa **dagir kirin**.

Piştî vê, **hezaran Kurd** di **gorên komî** de **bi saxî** hatin veşartin. Li ser yek ji van gorên komî, artêşa Tirkî **nîşanek** danî ku tê de nivîsandibû:

“Li vir Kurdistan û gelê Kurd hatiye definkirin.”

Nîv-sedsal paşê, di **1984** de, **Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK)** bi awayekî sembolîk ev nîşan **teqand** û li şûna wê **nivîsek nû** danî:

“Ji vir şoreşa Kurdî û têkoşîna azadiya Kurdistanê dest pê dike.”

Têkoşîn û hewlên **Îhsan Nûrî Paşa** bandorekî **kûr û mayî** li ser tevgera azadiya neteweyî ya Kurdî hiştin—hem **îlhambexş** bûn û hem jî **hişyarkirinê** ji bo nifşên paşerojê.

Îhsan Nûrî Paşa di **1893 Zayînê** de li **bajarê Bitlîsê** ji dayik bû. Di **25ê Adara 1976** de, ew li **Tehranê**, li **deriyê mala xwe**, **hat kuştin (astengkirin/îdamkirin)**.

2.31 – Serhildana Dêrsimê ya bi rêberiya Seyîd Riza (1937 Zayînê)

Seyîd Riza Dersimî (1863–1937 Zayînê) serokekî navdar ê eşîrî yê **Kurdên Zazakî yên Elewî** bû ji herêma **Dêrsimê** li **Kurdistana Bakur**. Di sala **1937 Zayînê** de, wî **serhildanek mezin a Kurdî** li dijî **dagirkariya Tirkî** rêxist û daxwaza **nasîna nasnameya Kurdî** û **xweserîya Kurdistanê** di nav sînorên Tirkiyê de kir.

Piştî damezrandina **Komara Tirkî** di **1923 Zayînê** de, **Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)** siyasetekî **neteweyî û asimîlasyonîst** dest pê kir ku armanca wê **zorêdanîna "Tirktiyê"** li ser hemû gelên Kurdistana Bakur bû. Ev siyaset di nav xwe de **zorêdanîna zimanê Tirkî**, **xwendina bi tenê bi Tirkî**, **koçandina bi komî ya Kurdan** bo herêmên rojavayî yên Tirkiyê, **standina axa Kurdî û danîna wê ji koçberên Tirk re**, **avakirina hêzên paramîlîter ên nijadperest**, û **derxistina Kurdan ji hemû postên desthilatê** tê de digirt. Armanca dawî **têkbirina nasnameya neteweyî ya Kurdî** bû—hem li Kurdistana Bakur û hem jî li Tirkiyê bi tevahî.

Di navbera **1920–1937 Zayînê** de, **Kurdên Dêrsimê** xweseriyekê bi qasî parastin û bi temamî neketin bin desthilata dewleta Tirkî. Gelê herêmê **xizmeta leşkerî red dikir**, **bac nadan**, û her tim **xweserîya Kurdistanê** daxwaz dikir. Bi bersiva van daxwazan û serbixwehiya Dêrsimê, dewleta Tirkî dest bi **amadebûna kampanyayeke leşkerî ya mezin** kir. Bi salan hêzên xwe zêde kir, **çek kom kir**, û **plana dagirkariyê ya tevahî** amade kir.

Di **1936 Zayînê** de, Mustafa Kemal **General Abdullah Alpdoğan** wekî **walî û fermandarê leşkerî yê Dêrsimê** tayîn kir û **desthilata bê-sînor** da wî bo ku berxwedana Kurdî bişike. Li herêma Dêrsimê **kontrolgehên leşkerî** hatin damezrandin, hejmara leşkeran zêde bû, û **balafirên şerî** dest bi **firînên tirsandinê** li ser herêmê kirin.

Gava ku aloziyê bilind bû, **Seyîd Riza** hewl da **aşîtî** bike û **kurê xwe** wekî nûner şand bo ku bi Alpdoğan re peyivînê bike. Lê general **kurê wî darve kir** û operasyonên leşkerî **zêdetir tund kir**. Heta destpêka **1937 Zayînê** de, **Dêrsim, Erzincan û Koçgirî** bi awayekî berfireh di bin kontrola **Seyîd Riza** de bûn. Wî serokên eşîran li hev anî û **êrîşek li konvoyeke leşkerî ya Tirkî** kir, ku tê de hêzên dagirker **şikestek mezin** xwarin.

Dewleta Tirkî paşê **plana xiyanetê** amade kir da ku **Alîşêr**—fermendarê leşkerî yê Kurdî û hevalekî nêzîk ê Seyîd Riza—biqetile. Alîşêr bi **xiyaneta kesekî ji malbata Seyîd Riza**, ku bi navê **Rehber** tê naskirin, hate kuştin. Rehber **serê birîyê yê Alîşêr** anî û pêşkêşî Mustafa Kemal kir; li ber vê, **zêr** wergirt. Paşê jî hêzên Tirkî **bi xwe Rehber ser birin**, û **mal û xwedîtiya wî** talan kirin.

Alîşêr wekî fermandarekî **şoreşger, zana û şervan** tê naskirin. **Jina wî, Zarîfe**, jî di her şerê azadiya Kurdî de li kêleka wî şer kir û bû **sembola berxwedanê**.

Bi **fermên rasterast ên Mustafa Kemal** re, zêdetir ji **25,000 leşkerên Tirkî**, bi piştgiriya **bombebarana hewayî ya giran**, hatin şandin da ku **Serhildana Dêrsimê** bişikin. Tevî ku hêzên Kurdî **kêm çek** û **kêm hejmara** bûn, wan **berxwedanekî tund** pêk anî û şer di tevahî **1937** de berdewam kir.

Di **payîza wê salê** de, General Alpdoğan **danûstandinên aşîtîyê** pêşniyar kir—lê ev **xapandin** bû. Bi binpêkirina gotinên xweseriyê, desthilatên Tirkî **Seyîd Riza** vexwendin **Erzincanê**; gava ku ew gihişt, ew **hate girtin** û bo **Elazîz (Xarput)** hate birin. **Seyîd Riza**, **kurê wî yê 16-salî**, û **heşt fermandarên din** yên serhildanê hatin girtin.

Di **15ê Cotmehê 1937 Zayînê** de, bê ku **dadgeh û doza rastîn** hebe, **Seyîd Riza bi darê hate îdamkirin**. Berî îdamkirina xwe, **kurê wî yê ciwan** li ber çavên wî hat darvekirin. Paşê, bi yek bi yek, **endaman malbata wî**—heta **zarokên herî biçûk jî**—bi eşkere hatin qetilkirin.

Di heman demê de, dewleta Tirkî li **Dêrsim û Erzincanê qetlkariyên berfireh** pêk anî, ku bûyereke ku wekî **yek ji herî mezin qetlkariyên li dijî gelê Kurd** di dîroka nûjen de tê hesibandin. Zêdetir ji **100,000 Kurd** hatin kuştin, û **hezaran din** bi dar hatin îdamkirin.

Zarokên Kurdî yên sax mane ji malbatên wan hatin **qetandin**, **bo bajarên Tirkî** hatin koçandin, û li **dibistanên taybet** hatin danîn ku li wir bi **propagandaya dijî Kurdî** hatin perwerde kirin û **qedexe** hat ku zimanê Kurdî biaxivin. Gelek ji van zarokan mezin bûn **bê agahî ji nasnameya xwe ya Kurdî**, ji ber ku ji temeneke biçûk ve **bi ziman û çand** hatibûn asimîlekirin.

Di dibistanên Tirkiyê de, li cihên ku zarokên Kurdî hebûn, **“casûsên zimanê”** hatin tayînkirin da ku çavdêrî bikin ka **tu zarok bi Kurdî naxive**. Armanca dawî **têkbirina zimanê Kurdî, bîra dîrokî û hestên nasnameyî** bû.

Divê were qeyd kirin ku gelê **Dêrsimê Kurdên Elewî** bûn, ku ev yek **rengê mezhebî** li ser vê qetlkariyê zêde kir. Ji ber vê yekê, qetlkariya **1937–1938** gelek caran bi navê **Qetlkariya Dêrsimê** an jî **Qetlkariya Elewîyan** tê naskirin.

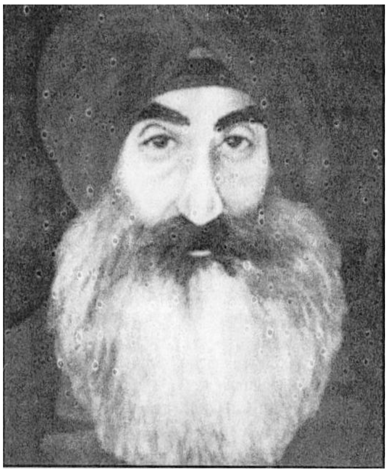

Seyîd Riza Dersimî (1863–1937)

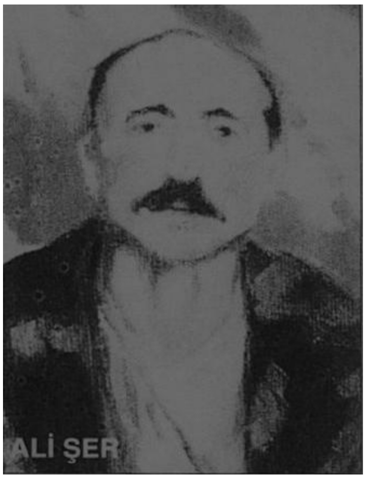

Alişêr

2.32 – Komara Kurdistanê (1945–1946 Zayînê)

Bi destpêka **Şerê Cîhanê yê Duyemîn**, di sala **1942 Zayînê** de hêzên **Brîtanî û Amerîkî** başûrê Îranê dagir kirin, lê **Artêşa Sor a Sovyetê** di bin rêberiya **Stalîn** de ket **bakurê Îranê** û **Kurdistana Rojhilat**. Hêzên Sovyetê bi dirêjahiya **çar salan** li herêmê man, rewşekî siyasî ya taybet çêkirin ku tê de **çalakiyên neteweyî yên Kurdî** bi awayekî berfireh geş bûn.

Di vê demê de, **rêxistina siyasî ya Kurdî ya nûjen ya yekem** hate damezrandin: **Komeley Jiyanewey Kurd** (*Komeleya Jiyanêweya Kurdistanê*), ku bi kurteya **Komela JK** tê naskirin. Ev rêxistin di **4ê Îlonê 1943** de li **Mehabadê** ji aliyê komek **ramanwer û şoreşgerên Kurdî** ve hate damezrandin, bi armanca zelal a **azadkirina Kurdistanê ji dagirkariyên biyanî**. **Qazî Mihemed**—qaziyekî hêja û kesayeteke neteweyî—di demeke kurt de hate vexwendin bo rêxistinê û wekî **serokê wê** hate hilbijartin.

Di **16ê Tîrmehê 1945** de, **Komela JK** xwe guherand û bû **Partiya Demokrata Kurdistanê (PDK)**, û bi awayekî fermî wekî **partiyeke siyasî** ya ji bo **azadiya neteweyî ya Kurdî** xwe ragihand. Di wê demê de, beşeke mezin a **Kurdistana Rojhilat** di bin kontrola Sovyetê de bû, ku şertên guncav ji bo **avakirina rêveberiyeke Kurdî ya xweser** çêkir.

Di **22ê Çileya 1946** de, bi piştgiriya bihêz a gelê **Mukriyanê**, **Qazî Mihemed**—ku bi navê **Pêşewa** (*Rêber*) tê naskirin—li **Meydana Çwarçira** ya Mehabadê bi fermî **Komara Kurdistanê** ragihand. Komar **meclîsek** hebû, ku rûniştina xwe ya yekem di **11ê Sibatê 1946** de pêk anî û endaman **sondê fermî** xwarin. Di **23ê Nîsanê 1946** de, **Peymana Hevalîtiyê û Hevkarîyê** di navbera Kurdan û **tevgera neteweyî ya Azerbaycanî** ya cîran de hate îmzekirin.

Ji bo **cara yekem di dîroka Kurdî de**, **jin** bi awayekî çalak ketin **siyasetê**, hem di **meclîsê** de û hem jî di **rêveberiya Komarê** de rol girtin. **Yekîtiya Sovyetê** bi dirêjahiya **nêzîkî 11 mehan** piştgirî da Komarê, ku ev dem bû ku ew **rêveberî û saziyên xwe** bi awayekî baş ava bike.

Lê di dawiya **1946** de, rewşa geopolitîk guherî. **Yekîtiya Sovyetê** bi hukûmeta Îranî re **li hev kir** û hêzên xwe ji **Îran û Kurdistana Rojhilat** vekişand. **Komara Mehabadê**—ku tenê li **Mehabad, Bokan, Daryas (Neqedeh), Şino (Oşnaviyê), Xanê**, beşên **Urmiyê**, **Serdeşt** û **Baneh** desthilatê hebû—**bêparastin û tenê** ma.

Monarşiya Pehlevî ya Îranî vê derfetê girt û artêşa xwe şand bo **vegerandina Kurdistanê**. Hedefa yekem **Tewrêz** bû, ku li wir **tevgera Azerbaycanî** hate şikandin. Piştî wê, artêşa Îranî ber bi **Mehabadê** ve pêşket.

Pêşewa Qazî Mihemed, ku nexwest gelê Kurd bi **qetlkariyên komî** rû bi rû bihêle, ji ragihandina şerê parastinê xwe dûr girt. Bi temamî dizanî ku encam çi ye, wî **xwe bi aşîtî teslîm kir** da ku **qetlîam** nebe. Di **17ê Kanûna Duyemînê 1946** de, hêzên Îranî dîsa ketin **Mehabadê** û Komar—piştî **11 mehên jiyanê**—têk birin.

Di **22ê Çileya 1947** de, **Qazî Mihemed**, bi **birayê wî Sadr Qazî** û **pismamê wî Seyfî Qazî** (ku di Komarê de **Wezîrê Şerê** bû) re, li **Meydana Çwarçira** ya Mehabadê **bi darê hatin îdamkirin**.

Di heman demê de, **20 hevalên dilsoz** ên Pêşewa û **rêberên din** yên Komarê jî li **Mehabad, Seqiz û Bokan** hatin îdamkirin.

General Mistefa Barzanî, fermandarê artêşa Komarê, bi fermana Pêşewa berî hatina artêşa Îranî hêzên xwe **bi rêxistinê vekişand**, da ku **xwîna bêheq** neşewite. Şervanên Barzanî pêşî çûn **Neqedeh û Şino**, li wir **kampanyayeke parastinê ya sê mehan** li dijî hêzên Îranî pêk anîn, û di dawiyê de **Çemê Arasê** derbas kirin û ketin **axa Sovyetê**, bo penaberî û xelasbûnê.

Têkçûna **Komara Mehabadê** hem **trajediyek** bû û hem jî **mîlestonek** di dîroka Kurdî de. Tevî ku temenê wê kurt bû, ew bû **sembolekî bihêz a xwestekên neteweyî yên Kurdî** û heta îro jî **tevgerên Kurdî** îlham dike.

Ala Komara Kurdistanê (1946)

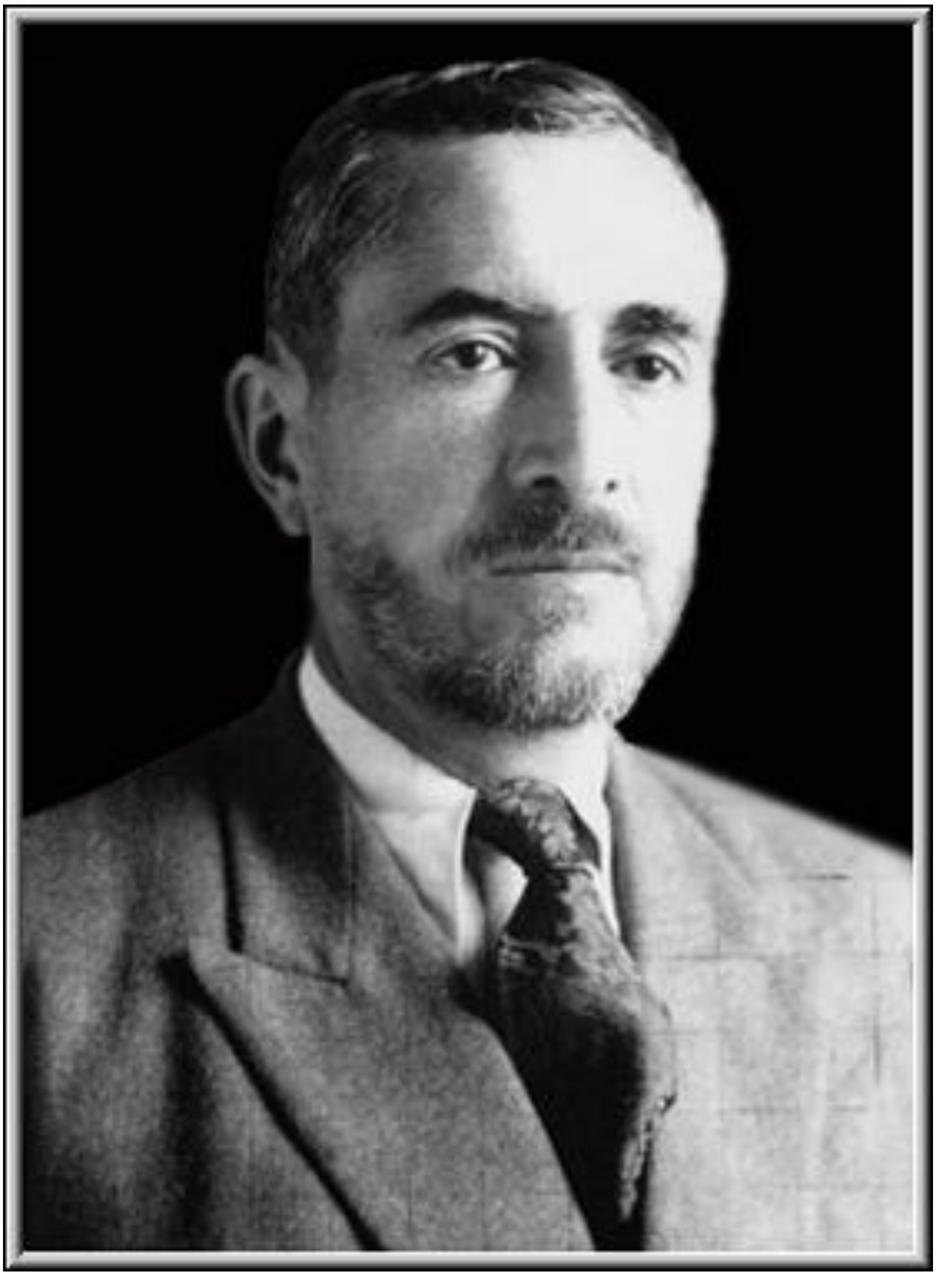

Pêşewa Qazî Muhammad

Pêşewa Qazî Muhammad

Seyfî Qazî

Sadr Qazî

2.33 – Serhildana 1961'an ya Jinral Mistefa Barzanî

Jinral Mistefa Barzanî yek ji **rêberên neteweyî yên herî navdar** ên Kurdî yên **sedsala 20an** bû û **serokê karîzmatîk** ê **Partiya Demokrata Kurdistanê (PDK)**. Bi deh salan jiyana xwe bo **têkoşîna mafên Kurdan û xwe-diyarkirinê** terxan kir, bi taybetî li **Kurdistana Başûr** (Îraqê Bakur).

Ew di **14ê Adara 1903** de li **herêma Barzanê** ji dayik bû û ji malbateke Kurdî ya navdar bû. **Birayê wî, Şêx Ehmed Barzanî**, serokê **konfederasyona eşîrên Barzanê** bû û di berxwedana Kurdî de rolek girîng lîst. Di navbera **1920'an û 1940'an** de, Barzanî di gelek **serhildanan** de li dijî **dagirkariya kolonyal a Brîtanyayê** û li dijî **hukûmeta navendî ya Îraqê** beşdar bû. Kampanyaya wî ya leşkerî ya herî girîng di **1943** de pêk hat, gava ku wî **serhildanek** li dijî desthilata **Bexdayê** û bandora Brîtanyayê rêxist, wekî beşek ji têkoşîna giştî ya Kurdan bo **xweseriyê**. Tevî ku ew serhildan paşê hate şikandin, Barzanî û hêzên wî **vekişiyan çiyayan Kurdistanê** û têkoşîna xwe ya çekdar berdewam kirin.

Di dema û piştî **Şerê Cîhanê yê Duyemîn** de, Barzanî **çend salan** li **Yekîtiya Sovyetê** ma. Ev dem (dawiya 1940'an–destpêka 1950'an) **ramana siyasî** ya wî bi kûrî şekil da, wî bi **fikirên sosyalisî** nas kir û baweriya wî ya ku **yekîtîya bihêz a Kurdî** pêwîst e, zêde kir. Têkiliyên wî bi Sovyetê re paşê li ser **stratejiyên wî yên li dîwarê piştgiriya navneteweyî** bandor hiştin.

Piştî vegera wî bo Îraqê (**1958–1961**), Barzanî **tevgera Kurdî ji nû ve rêxist** û **Pêşmerge** (hêzên çekdar ên Kurdî) bihêz kir. Piştî hilweşîna monarşiya Îraqê û hatina **komara General Ebdulkerîm Qasim**, hukûmeta nû destpêkê **xweserîya Kurdî** soz da. Gava ku ev soz **ne hatin bicîhkirin**, aloziyê bilind bû û **pevçûna bi şerê vekirî** guherî.

Di navbera **1961–1963** de, Barzanî **serhildanek mezin a Kurdî** li dijî **Bexdayê** rêxist. **Pêşmerge** li seranserê **Kurdistana Başûr** bi awayekî bi bandor şer kirin, **piraniya gundên herêmê azad kirin** û li gelek deveran **kontrola de-facto ya Kurdî** damezrandin.

Di navbera **1964–1970** de, Barzanî bo **pîştgiriya navneteweyî** ya qeseda neteweyî ya Kurdî hewl da. Tevî ku di destpêkê de ji aliyê **Yekîtiya Sovyetê** û hin dewletên **Rojavayî** ve piştgirî hate dayîn, **guherîna hevalbendiyên geopolitîk** bi demê re vê piştgiriyê kêm kir. Bi vê re jî, Barzanî **têkoşîna siyasî û leşkerî** berdewam kir.

Di **11ê Adara 1970** de, Barzanî bi hukûmeta Îraqê—di wê demê de bi serokatiya **Ahmed Hasan el-Bekr**—re **Peymana Xweseriyê** ya dîrokî îmze kir. Ev peyman **xweserîya fermî ya Kurdî** di nav Îraqê de soz da û ji Barzanî re **desthilatên rêveberî û leşkerî** yên girîng li Kurdistana Başûr daye. Lê peyman **bi awayekî qels** hate bicîhkirin û **Bexdayê** bi temamî bi şertên xwe **ne rawestiya**, ku ev yek **nerazîbûna Kurdan** zêde kir.

Piştî ku Bexdayê **bi fermî Peymana 1970** betal kir, Barzanî di **1974** de **şerê çekdar** ji nû ve dest pê kir. Di vê qonaxê de, tevgera Kurdî di destpêkê de **serkeftinên girîng** bi dest xist—bi taybetî bi berxwedana **piştgiriya eşkere ya Îranê**, ku **çek, darayî û perwerde** dabîn dikir, wekî beşek ji **rekabetên stratejîk** ên wê bi Îraqê re.

Lê di **1975** de, hêzên Kurdî tuşî **şikesteke felaketî** bûn piştî îmzekirina **Peymana Cezayîrê** di navbera **Îraq û Îranê** de. Li gorî şertên vê peymanê, **Îran piştgiriya xwe ji Kurdan vekişand**, Barzanî û hêzên wî **bi leşkerî û siyasî tenê** hişt. Serhildan têk çû; Barzanî bi **hezaran Pêşmerge û sivîlan** re neçar bû **bo Îranê** vekişe. Gelek Kurd hatin kuştin û **hezaran din bûn penaber**.

Ev şikest **yek ji herî mezin têkçûnan** di dîroka nûjen a Kurdî de bû. Barzanî ket **sürgûnê**, salên dawî yên jiyana xwe li **Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê** derbas kir û di **1979** de li wir **koça dawî** kir.

Jinral Mistefa Barzanî

2.34 – Peymana Cezayîrê (1975 Zayînê)

Peymana Cezayîrê di sala **1975 Zayînê** de li **Cezayîrê** di navbera **hukûmetên Îran û Îraqê** de hate îmzekirin, bi **Tirkiye, Sûrîye, Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê, Brîtanya** û **Cezayîr** wekî şahîdan. Ev peyman bi awayekî fermî **Peymana Xweseriyê ya 11ê Adara 1970** ya di navbera hukûmeta Îraqê û Kurdan de bû **betal kir**.

Dewletên beşdar li ser **hevkarîya bi hev re** ji bo **şikandina tevgerên şoreşgerî yên Kurdî** li hemû beşên Kurdistanê **rêkeftin**. Li gorî şertên peymanê, hem **Îraq** û hem jî **Îran herêma ewlehiyê ya 10 kîlometre** li ser sînorên xwe yên hevpar bi dest xistin, ku li wan herêman **operasyonên leşkerî yên hevbeş** û **hevkarîya agahî (îstîxbarat)** li dijî şerzanên Kurdî destûr bû.

Yek ji şertên bingehîn bi taybetî **Bexda û Tehran** qebûl kirin ku di **teslîmkirina hevdu** û **qedexekirina hêzên gerîlayê yên Kurdî** de hevkarî bikin. Ev şert bi rastî **qederê tevgera rizgariya neteweyî ya Kurdî** li **Kurdistana Başûr** mohr kir. Peyman **xala veguherînê** bû ku di encamê de **Îran piştgiriya xwe ji serhildana Mela Mistefa Barzanî vekişand**, û ev yek di **1975 Zayînê** de **têkçûna şoreşa Kurdî li Îraqê** bi xwe re anî.

2.35 – Serhildana Ehmed Tewfîq (Abdullah Îshaqî) di sala 1950’an de

Di sala **1950’an** de, komek **şoreşgerên ciwan ên Kurdî** li **Kurdistana Rojhilat** tevgerêkî **nihênî (veşartî)** dest pê kirin ku armanca wê **vejandina xewna Komara Mehabadê** û **berdewamkirina têkoşîna Pêşewa Qazî Mihemed** li dijî **desthilata Îranê** bû.

Li **Mehabadê** serokên sereke **Ehmed Tewfîq, Ghanî Bolûrîan, Sileyman Moʿînî, Emîr Qazî** û **Îsmaîl Şerîfzade** bûn. Li **Seqizê Mela Reşîd Huseynî** wekî serok derket; li **Pîranşarê Abdullah Zekî**; û li **Serdeştê Mela Xidir Abbasî** û **Mela Awara (Ehmed Şelmaşî)**. Ev kesan bi hev re **Partiya Demokrata Kurdistanê (PDK)** ji nû ve rêxistin û rêberiya wê dest xistin.

Ehmed Tewfîq wekî **sekreterê partiyê** hate hilbijartin û rêbaza stratejîk a tevgerê rêvebir. Ji ber ku **çalakiyên siyasî** li wê beşê Kurdistanê **qedexe bûn**, têkoşîna Kurdî bi **awayekî veşartî**

hate meşandin. Ev karên siyasî yên nihênî heta **1954'an** berdewam kirin. Di vê demê de, **Ehmed Tewfîq** û çend ji hevalên wî, di bin **pêşçûna leşkerî û polîsî** de, neçar bûn **bo Kurdistana Başûr** biçin. Li wir wan **taktîkên şerê gerîlayî** qebûl kirin û têkoşîna Kurdî **bi şerê partîzanî ya çekdar** guherandin—ku ev yek **bingehên serhildanên Kurdî yên paşîn** danîn.

Ehmed Tewfîq (Abdullah Ishaqi)

Di bin rêberiya Ehmed Tewfîq de, berdewamîya têkoşîna siyasî û çekdar a PDKê (1950–1971)

Di bin **rêberiya Ehmed Tewfîq** de, **Partiya Demokrata Kurdistanê (PDK)** heta **1957'an** li **Kurdistana Rojhilat** û derveyî wê herêmê **têkoşîna xwe ya siyasî û çekdar** berdewam kir. Di wê salê de, rêberiya partiyê **Dr. Ebdolrehman Qasmlû** şand **Tehranê** da ku bi **xwendekarên Kurdî** re têkilîyan ava bike.

Li Tehranê, **Dr. Ebdolrehman Qasmlû** û **Îsmaîl Qasmlû** ji aliyê **SAVAKê** (xizmeta îstîxbarat û ewlehiyê ya Îranê) ve hatin girtin. Di zîndanê de, Dr. Qasmlû bi lez **sozê hevkarîyê** bi SAVAKê da û di **24 saetan** de hate berdan. Piştî wê, SAVAK ew şand **Kurdistana Başûr**. Gava ku bi **Ehmed Tewfîq** û rêberên din ên PDKê re hevdîtin kir, Qasmlû danûstand:
"**Min ji aliyê SAVAKê ve hatime xebitandin; min sozeke derewîn daye wan û bi vê awayê min berdan.**"

SAVAK ev "hevkarîya bi xwevolî" ji **Îsmaîl Qasmlû**—ku **pismamê** Dr. Qasmlû bû—re ragihand. Bi şertê berdana xwe, Îsmaîl **navên 250 kadrên bihêz û veşartî yên PDKê** dan SAVAKê. Di

kampanyayeke piştî wê de, SAVAK wan **250 kesan** girt û zîndanî kir. Di nav wan de **Ghanî Bolûrîan** û **Azîz Yûsefî** hebûn ku **25 sal** di zîndanê de man û bi cesaretê ji hundirê zîndanê li dijî rejîma Îranê berxwedan kirin.

Di encamê de, rêberiya PDKê **baweriya xwe bi Dr. Qasmlû winda kir** û piştî lêpirsînê biryar da ku wî **bi dadgehê** bide. Di wê demê de, **Partiya Komunîsta Îraqê** di Îraqê de bandorek mezin hebû û bi **Partiya Tûdeh** ya Îranê re têkiliyên nêzîk hebûn, ji ber ku her du bi **Yekîtiya Sovyetê** ve girêdayî bûn. **Dr. Qasmlû**, ku bi nepenî **endamê Partiya Tûdeh** bû, bi alîkariya Partiya Komunîsta Îraqê **ji dadgehê revî**; ji **Silêmaniyê** çû **Bexdayê**, li wir jî **postek fermî** li **Wezareta Bûdce û Aborî** ya Îraqê bi dest xist.
Têbînî: Girtina fermî ya **hemwelatiyekî Îranî ji Kurdistana Rojhilat** li Îraqê bi awayekî fermî gelek **ne asayî** bû û bi **guman** hate dîtin.

Di **1964'an** de, PDK **Kongreya Duyemîn** li gundê **Sûneh** nêzî **Qeladze** li dar xist. **Ehmed Tewfîq** wekî **Sekreterê Giştî** hate hilbijartin. Di heman kongreyê de, **Dr. Ebdolrehman Qasmlû** bi tawanên **hevkarî bi SAVAKê** û **xiyanetê li têkoşîna neteweyî ya Kurdî** ji partiyê hate **derxistin**. **Ghanî Bolûrîan** û **Azîz Yûsefî**—ku di zîndanên SAVAKê de xwe bi sebat nîşan da—bûn **endamên Komîteya Navendî**.

Berî ku kongre bê girtin, **Selah Mohtedî**—di wê demê de endamê PDKê—ji partiyê **veqetî** û **Partiya Rizgariya Kurdistanê** damezrand; gelek veqetîkar ji **Mûkriyânê** bi wî re bûn. Paşê diyar bû ku **Selah Mohtedî ajanê SAVAKê** bû ku bi armanca **veqetandin û cîasusî** hatibû şandin nav PDKê. Piştî ku hate eşkerekirin, ew vegeriya li ber patronatiya SAVAKê û bû **serokê jashan** li Mûkriyânê.

Ehmed Tewfîq li **şoreşa Kurdî li Kurdistana Başûr** û bi taybetî li **Mela Mistefa Barzanî** xizmeteke taybetî kir. Bi salan wekî **partîzanekî çekdar** bi hevalên xwe re li dijî **dagirkerên Îraqî** şer kir. Hewldanên wî armanc kirin ku **hemû baskên têkoşîna Kurdî** li **çar beşên Kurdistanê** yekîtiyê bibin.

Piştî ku **Mela Mistefa Barzanî** di **1968'an** de bi rejîma Îranê re têkilî dan, çend rêberên PDKê—di nav wan de **Sadiq Hencarî** û **Mela Rehîm Merçelanî** (endamên Komîteya Navendî)—bi fermana Barzanî hatin **girtin û winda kirin**. Di **biharê 1968'an** de, **Suleyman Moʿînî** û **Xelîl Şawbâş** ji aliyê hêzên Barzanî ve hatin girtin û di **payîza heman salê** de hatin **kuştin** û **ji Îranê**

re hatin teslîmkirin. Di heman demê de, **Salih Lecanî** û du hevalên din hatin girtin û li sînorê **Hacî Omran** ji Îranê re hatin dayîn; SAVAK **Salih Lecanî** bi du hevalên wî **zindî** li gundê **Celdiyanî** (nêzî **Xana**) di ber çavanê xelkê de **veşart**. Hinên din zîndanî bûn û **winda** kirin; tenê **Şêxê Girdênê** ji ber **belgeya hemwelatiya Îraqî** hat berdan.

Di dûv re, **Ehmed Tewfîq**—ji ber ku tirs dikir Barzanî wî ji Îranê re bide—di dawiya **1969'an** de **Kurdistana Başûr** berda û li **Bexdayê** ji desthilatên Îraqî **panaberîya siyasî** xwest.

Di heman demê de, **Dr. Qasmlû** bi **Kerîm Hîsamî**, **Mela Hasan Rastgar** û **Mela Ebdollah Hesenzadeh** re li dijî **Ehmed Tewfîq pîlan** çêkir. Di **1971'an** de, li **Koya** li mala Mela Hasan Rastgar, **civînek kadran** bi **32 kesan** hate lidarxistin. Li wir, Kerîm Hîsamî pêşniyar kir ku **Ehmed Tewfîq bê revandin û kuştin**; piraniya beşdaran **li dijî** bûn. Di heman civînê de, Hîsamî ragihand ku partî **piştgiriya darayî û ewlehiyê** êdî nade kadran. Bi vê yekê, **Ehmed Nastanî** bi **15 Pêşmerge** ji civînê derket û çû **Bagdadê** bi **Ehmed Tewfîq** re.

Dr. Qasmlû—wekî **xebatkarê fermî û ajanê îstîxbaratê** ya rejîma **Baʿasê Îraqê**—pîlanên xwe li dijî Ehmed Tewfîq berdewam kir. Li **Bagdadê**, bi alîkariya **Mela Ebdollah Hesenzadeh**, ew bi rêya **Ehmed Nastanî** nav çerxa Tewfîq ket; bi kêmî demê re, **desthilatên Îraqî** Ehmed Tewfîq **girtin** û wî şandin **zîndana Ebû Gureybê**.

Di **1971'an** de, Dr. Qasmlû—bi hin **firsatperestan ji Kurdistana Rojhilat** ku bi azadî li Îraqê digeriyan û hin jî li **lîsta maaşê ya îstîxbarata Baʿasê** bûn—li **Hotêla Sheratonê ya Bagdadê** civînek lidarxist û wê wekî **"konferansa kadran"** nîşan da. Çend kadrên PDKê hatin vexwendin. **Pênc kesan** bi fermî **xwe li dijî** ragihandin û gotin:
"Tu di Kongreya Duyemîn de ji ber xiyanetê hatiyî derxistin. Heta PDK tu ji nû ve neyê pejirandin, tu mafê beşdarbûna civînan—ne jî lidarxistina konferansan û kongreyan—nî."
Wan pêncan çûn **Koya**, rewşa xwe ragihandin û di **biharê 1972'an** de li **Werta** (li qada jêrîn a **Qendîlê**) li mala **Ebdollah Zekî Komîteya Yêkdîkar a Demkî** ya PDKê damezrand.

Di **1972'an** de, **Ehmed Nastanî** ji Bagdadê vegeriya Kurdistana Başûr û li ber **Komîteya Yêkdîkar a Demkî** şahîtiya xwe daye. Wî got:
"Li Bagdadê, **Mela Ebdollah Hesenzadeh** ji min xwest ku ji bo **girtina Ehmed Tewfîq** alîkarî bikim; ew soz dan **rûtbe, post û ewlehî**."
Wî her weha got ku bi fermana Dr. Qasmlû wî **nameyek** ji Bagdadê bo Kurdistanê bibihêze—

ku bi navê **Ehmed Tewfîq** û ji **Mela Mistefa Barzanî** re bû—da ku li **kontrolgehê ya Kerkûkê** bigire û bi wê re **“belge”** çêbike. Paşê divê wî bi girtina xwe **rastîya nameyê** bipejirîne û bêje ku Ehmed Tewfîq bi **Barzanî û Amerîkayê** ve girêdayî ye. Wî got ew bi wî re soz dan:
“**Em dê te berdin. Bi vê rêbazê em Ehmed Tewfîq radikin û partiyê bigirin.**”

Ev pîlan bi temamî hate bicîhkirin: **Ehmed Tewfîq** ji aliyê desthilatên Îraqî ve hate girtin û şandin **Ebû Gureybê**. Di şahîtiyên piştî wê de, hevalên wî gotin ku **Hemedamîn Siracî** bi fermana Dr. Qasmlû **Tewfîq işkence kir** û wî got:
“**Ev fermana Dr. Qasmlû ye؛ divê tu di asîdê de bê hilweşandin.**”
Bi vê awayê, **rêberê şoreşa Rojhilatê** û **Sekreterê Giştî yê PDKê**, **Ehmed Tewfîq**, bi fermana **Dr. Qasmlû** û **Saddam Huseyn di asîdê de hate kuştin** û **tîpê wî winda kirin**.

Di navbera **1950–1971** de, heta winda-bûna wî, Ehmed Tewfîq **rêberê şoreşa Kurdistana Rojhilat** û **Sekreterê Giştî yê PDKê** bû. Wî bi têkoşînê got:
“**Kurdistan girtîgeha min e؛ heta Kurdistan azad nebe, ez nîştîman nakim.**”

Di **1972’an** de, Dr. Qasmlû bi piştgiriya **rejîma Baʿasê Îraqê** civînek nihênî li Bagdadê lidarxist û wê wekî **Kongreya Sêyemîn** nîşan da; li wir **PDKÎ** (*Partiya Demokrata Kurdistanê ya Îranê*) damezrand û bi fermana Baʿasê **navê “Îran”** li partiyê zêde kir û **Dr. Qasmlû** wekî **Sekreterê Giştî** tayîn kir.

Piştî **şikesta Barzanî** di **1975’an** de, hevalên Ehmed Tewfîq tuşî **tundûtijî** û **şandinê** bûn. **55 kadr** li **Sengeser** kom bûn û ji Îraqê **panaberî** xwestin؛ piştî **neh rojan** wan gotin azad in. **Du roj** piştî wê, bi pîlanek hevbeş, wan **ji sînorê Xosrevî** ji Îranê re **teslîmkirin**—qada ku ev bûyer bi navê **“Teatra Xiyanetê”** tê bîranîn.

Ev kesan heta **11ê Sibatê 1979**—hilweşîna rejîma Şahê—zîndanî man. Piştî şikesta Şahê, **Baʿas** Dr. Qasmlû **çekdar û darayî kir** û ew li Rojhilatê şand. Hin kadrên ku azad bûn, di **1979’an** de **Komela-ya Yekîsanî Kurdistanê** damezrandin û bi **şerê serxwebûnê** berdewam kirin.

Ev tevger bawerî hebû ku Kurdistan divê **bê girêdayî bi dagirkeran** ji bo serxwebûnê şer bike—û bi rûmet **jiyan û mirin** ji bo axa pîroz a Kurdistanê qebûl kirin.

Ji aliyê rastê ve: Salar Hawramî (Alî Qotbî) ؛Emîr Qazî ؛Ehmed Tewfîq (Abdollah Îshaqî) ؛Reşîd Huseynî (“Şehîdayê Kurdistanê”) ؛Ebdollah Zekî (Qendîl).

2.36 – Serhildana Kurdistana Bakur di bin rêberiya Abdullah Öcalan (Apo) de – salên 1970’an

Li **Kurdistana Bakur**, gotina **“Kurd”** û bikaranîna **zimanê Kurdî** bi temamî qedexe bû. Kê her weha li ser nasnameya Kurdî biaxivî, bi **girtin û îdamkirinê** ji aliyê desthilatên dagirker ên Tirkî ve re rû bi rû diman. Di vê şert û mercên tund û şertên **têkbirina çandî û nasnameyî** de, **Abdullah Öcalan**—ku bi navê **Apo** tê nasîn—di wê demê de xwendekarekî ciwan û çalakvan bû, bi **nasnameya Kurdî û hestên neteweyî** hişyar bû. Wî fêm kir ku hêzên dagirker bi awayekî sîstematik dixwazin **nasnameya Kurdî tune bikin**. Bi vê armancê ku **neteweya Kurdî ji nû ve vejîne**, Öcalan ket **rêya têkoşîna şoreşgerî**.

Li **Zanîngeha Enqereyê**, Apo li derdora xwe **çend xwendekarên hevreng** kom kir, di nav wan de **Kemal Pîr, Cemîl Bayîk, Mazlum Doğan, Mehmet Xeyrî Dûrmuş** û **Hakî Karer**. **Civîna wan ya yekem** di **21ê Adara 1974** de li **Enqereyê**, **li bin darekê** hate lidarxistin: li wir wan biryar da ku **komeke şoreşgerî** ava bikin.

Civîna wan ya duyemîn di **1976'an** de li **taxa Dikmenê** ya Enqereyê pêk hat: li wir wan biryar da ku **vegerin Kurdistanê** û **gelê bi rêxistinê** organîze bikin. Di heman salê de wan **Koma Îdeolojîk** damezrand û tevgera wan di nav gelê de bi navê **Apoîstan** hate nasîn. Di **1976'an** de jî **hevalê wan Heyder Aydin Gûl** li **Dêrsimê** ji aliyê **faşîstên Tirkî** ve hate kuştin.

Di **27ê Mijdara 1978** de (27 November), **kongreya yekem a Apoîstan** li **gundê Fîsê**, nêzî **Lîce** ya li **parêzgeha Amedê (Diyarbekir)** hate lidarxistin. Li wir bi fermî **Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK)** hate damezrandin.

Piştî demekê kurt, di **18ê Nîsana 1977** de, **hevalê wan Hakî Karer** li **bajarê Entabê (Dilok)** ji aliyê komeke Kurdî ya firsatperest ku bi navê **"Pêşeng"** tê nasîn hate **astengkirin**.

Di **1979'an** de, **Kemal Pîr**—hevalê yekem û mamostayê serekî yê Apo—bi **Mehmet Xeyrî Dûrmuş** re li **Xarpêtê (Elazîz)** ji aliyê desthilatên Tirkî ve hatin **girtin** û şandin **zîndana Amedê**, ku bi **tundûtijî û hovîtîya xwe** navdar bû.

Mazlum Doğan—endamê **Komîteya Navendî ya PKKê**—di **Newroza 1982'an** de, di nav **zîndana Amedê** de **xwe bi agirê şewitand**, şertê teslîmbûnê red kir û mirina xwe kir **nîşana berxwedanê**. Ev kirin bû **ronahiyeke di tarîtiyê de** û hevalên wî bo berxwedanê hîn kir.

Di heman demê de, **Kemal Pîr** û **Mehmet Xeyrî Dûrmuş** bi şîara **"Azadî an Mirin"** dest bi **greva birçîbûnê** ya dîrokî kirin. Piştî **du mehan** bê xwarinê, wan di **14ê Tîrmehê 1982** de **şehîd bûn**, û têkoşîna xwe wekî **berxwedanekî herî bilind** di dîrokê de nemirand.

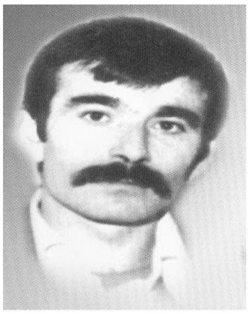

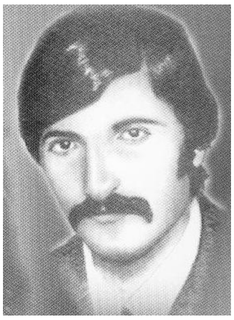

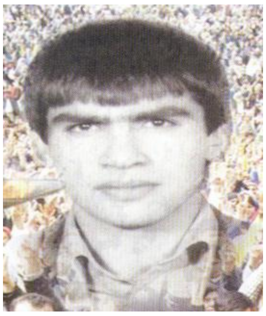

Kemal Pir Mehmet Hayri Durmuş Mazlum Doğan

Ji bo berdewamkirina têkoşîna şoreşgerî, Apo (Abdullah Öcalan) di **1979'an** de neçar ma **Kurdistana Bakur** bihêle û **bo Sûrîye û Libnanê** biçe.

Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) bi **armanca dawîn a serxwebûna hemû Kurdistanê** hate damezrandin û li ser vê bingehê têkoşîna xwe berdewam kir. Di **15ê Tebaxa 1984** de, di bin **rêberiya hevalê Agît (Mahsum Korkmaz)—Serfermandarê Artêşa Rizgariya Kurdistanê—**PKK **yekem êrîşa çekdar a mezin** li dijî **dewleta Tirkî ya dagirker** dest pê kir.

Heval Agît, ku bi eslê xwe ji **Farquînê (Silvan)** nêzî **Amedê (Diyarbekir)** bû, di dîroka Kurdî de bû **kesayetek efsanewî**. Di **28ê Adara 1985** de, di **şerekî dijwar** li dijî hêzên Tirkî yên li **çiyên Geverê (Yüksekova)** de, ew **şehîd ket** û bi vê yekê **cîhê xwe wekî sembola berxwedana çekdar a Kurdî** bi temamî nîşan da.

Agit (Mahsum Korkmaz)

Têkoşîna Azadiya Kurdî û Prosesê Aştiyê ya PKK–Tirkiye (1990'an–2025)

Di **1993'an** de, **Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) agahdariya agirbestekî yekalî** ragihand. Di gava dîrokî de, **Serokomarê Tirkiyeyê Turgut Özal** şandineke ji **parlamentarên Kurd** yên **Kurdistana Bakur**—bi hevrehiya **Celal Talabanî** û çend **rojnamevan**—şand **Şamê** da ku bi **Abdullah Öcalan (Apo)** re li ser **çaresekî aştiyane bo pirsa Kurdî** dest bi danûstandinan bikin. Lê berî ku şandîn vegere, **dewleta Tirkî** mirina Özal ragihand û got ku ew bi **qelîçê dilê (heart attack)** miriye. Gelek Kurd bawer dikin ku ew **hate kuştin** da ku rêya aştiyê bê **astengkirin**. Özal—ku xwedî **rêçên Kurdî** bû û bi peyama Apo **hêsas** bû—firseta herî mezin a **diyalogê** di navbera Ankara û tevgera Kurdî de temsîl dikir؛ firsetek ku **winda** bû.

Divê were bibîranîn ku, piştî **68 salan** qedexekirina zimanê Kurdî, **Serok Özal** di **1991'an** de **axaftina Kurdî** li Tirkiye û Kurdistana Bakur **yasayî kir**—gava ku bi rûmet **berhemeke nû û sembolîk** bû.

Di **1988'an** de, Tirkiye—bi piştgiriya **NATO** û **Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê**—li ser **Sûrîye** zexta giran anî û Şam neçar kir ku **Öcalan** derxe. Di **9ê Cotmeha 1998** de, Apo ji Sûrîyê derket؛ berê **Yewnanistanê** çû, paşê **Rûsyayê** û **Îtalyayê**. Ew xwe pêşkêşî **dewletên Ewropayî** kir û **çaresekî siyasî û aştiyane** xwest. Li **Îtalyayê** ew heta daxwaza **konferansekî navneteweyî** bo çareserkirina pirsa Kurdî kir. Lê **hêzên cîhanî**—bi taybetî **Amerîka** û **Almanya**—daxwazên wî **red kirin** û **berjewendiyên aborî û stratejîk** yên bi dewleta Tirkî re li ser **mafên Kurdan** bi pêş xistin.

Di dawiyê de, di bin zextên Tirkiye, Amerîka û Almanyayê de, hukûmeta Îtalyayê **Apo neçar kir ku welat bihêle**. Balafira wî li seranserê **asmanê Ewropayê** mafê nîşandanê **nedît**؛ ew neçar ma ku ji welatekî bo welatekî biçe—**Rûsya, Tacîkistan, Yewnanistan** û di dawiyê de **Kenya**. Li wir, di **operasyonekî veşartî** yê hevbeş a **Mossadê ya Îsraîlê** û **CIA ya Amerîkayê** de, Apo di **15ê Sibatê 1999** de **hate revandin**, **tê narkotîk kirin** û **ji Tirkiyeyê re hate teslîmkirin**.

Hêzên cîhanî xwestin bi girtina Öcalan **şoreşa Kurdî** bişkînin, lê her weha **şerê li Kurdistanê** bi şert û mercên wan **bi asayî** bihêlin da ku berjewendiyên geopolitîk û aborî yên xwe biparêzin. Lê ev plan **berovaj** çû: revandina wî **pêlanek serhildanan** li hemû **çar beşên Kurdistanê** û li **diyaspora** derxist. Zêdetir ji **150 Kurd** di kirinên xweşewitandinê de **xwe bi**

agirê şewitandin wekî protestoyekî berbiçav li dijî **xiyaneta hêzên navneteweyî** û **berdewamîya dagirkariyê**.

Li **Kurdistana Rojhilat (Îran)**, xwepêşandan bi **tundûtijî** hatin qetandîn. Di **rojekê tenê** de, li **Sine (Senendec) 27 Kurd** hatin **firingkirin**—di nav wan de **bûk û zavayek** li roja zewaca wan—û **du kes** li **Urmiyê** hatin kuştin؛ dehan kes birîndar û zîndanî bûn. Li **Almanya**, xwepêşandanên Kurdî **elçîxaneya Îsraîlê** şikandin؛ ewlekarên elçîxaneyê **agir vekirin** û **4 ciwanên Kurd** hatin kuştin, gelek din birîndar bûn.

Piştî serhildanên gelê yên PKKê li Kurdistana Bakur û li seranserê Tirkiyeyê, **organîzasyona siyasî ya pro-Kurdî** bi lez mezin bû. Di **7ê Hezîrana 1990** de, rûmetvan û çalakvanên Kurd **Partiya Karkerên Gel (HEP)** damezrandin. Lê partî zû **hate qedexekirin**؛ rêberên wê hatin girtin, hin hatin kuştin û hin din ketin **sürgûnê**. Piştî wê, di **7ê Gulanê 1993** de **Partiya Demokrasiye (DEP)** hate damezrandin, ku ew jî di **16ê Hezîrana 1994** de hate qedexekirin. Ev paternê berdewam kir:

- **HADEP** (Partiya Demokrasiya Gelan) di **23ê Gulanê 1996** de hate damezrandin û di **2003'an** de hate qedexekirin.
- **DEHAP** piştî girtina HADEPê hate damezrandin û paşê bi **Partiya Civaka Demokratîk (DTP)** hate guherandin—ku ew jî hate qedexekirin.
- Di dawiyê de **Partiya Aştiyê û Demokrasiye (BDP)** hate damezrandin؛ di **hilbijartinên 2007'an** de **21 kursî** bidest xist û **99 beledîye** li Kurdistana Bakur girt.

Dewleta Tirkî bersivê bi **girtinên girseyî** da؛ hezarên çalakvanên Kurd hatin hedefkirin. Di **2016'an** de, **du hevserokên BDPê—Selahattin Demirtaş** û **Figen Yüksekdağ**—hatin **girtin û zîndanî kirin**, bi hevrehiya sedan endamên partiyê.

Di **2023'an** de, **BDP bi fermî hate qedexekirin**؛ di **15ê Îlonê 2023** de **Partiya Yekîtiyê û Demokrasiye (DEM)** hate damezrandin. Tevî tundûtijîya dewletê, **Partiya DEM** serkeftinên mezin yên hilbijartinê bidest xist: di **hilbijartinên parlamentoyê yên 2023'an** de **62 kursî** wergirt û li piraniya **beledîyên mezin** yên Kurdistana Bakur serdest bû—di nav wan de **Wan, Mêrdîn, Amed (Diyarbekir), Batman, Şirnex, Colemêrg (Hakkarî), Sêrt, Bitlîs, Dêrsim (Tunceli)** û **Îdir**.

Di **21ê Adara 2013** de, **Apo** prosesekî **aştiyê** bi dewleta Tirkî re dest pê kir. Lê ev proses di **havîna 2015'an** de têk çû, gava ku artêşa Tirkî **operasyonên mezin** li dijî herêmên Kurdî ji nû ve dest pê kir. Di **27ê Sibatê 2025** de, Apo **bang** kir ku PKK **çekan li erdê bihêle** da ku **pirsa Kurdî bi rêya aştiyê** were çareserkirin. Piştî **Kongreya 12'an a dîrokî** ya xwe, **PKK** di **12ê Gulanê 2025** de **xwe bi fermî hilweşand** û bi vî awayî **nêzîkî 50 salan** têkoşîna çekdar **bi dawî** anî.

Tevî vê gavê ya dîrokî, **dewleta Tirkî ti guhertoyekî girîng** ji bo aştiyê **ne kir**. Dîrok nîşan da ku, gava ku Tirkiye **nekaribe Kurdan bi hêzê leşkerî bişkîne**, zimanê **"aştiyê"** wekî **stratejiyeke taloqkirinê, xapandinê û lawazkirinê** bikar tîne. Rewşa niha nîşan dide ku, li şûna **hevjiyana rastîn**, armanca Ankara hê jî **bêdengkirin û bêneşandina xwestinên Kurdî** ye.

Apo di dema dadgeha leşkerî ya sala 1999'an de

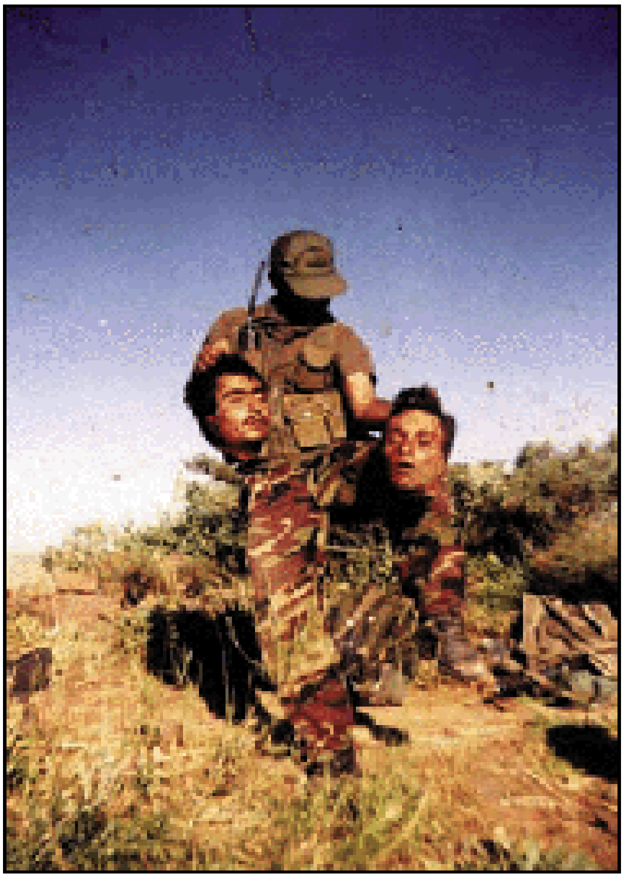

Sûcên Dewleta Faşîst a Tirkî li dijî Gelê Kurdî

2.37 – Serhildana Gelî ya Sala 1991'an li Kurdistana Başûr

Di **havîna 1990'an** de, rejîma Îraqê **bê tu provokasyonê** ket **Kuweytê**. Ev êrîş bû sedema reaksiyoneke navneteweyî, û di bin rêberiya **Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê** de, **koalîsyonekî navneteweyî** di bin ala **Neteweyên Yekbûyî** de **şer** li dijî Îraqê dest pê kir. Ev şer ne ji bo parastina gelê Kuweytê an jî mafên mirovan bû, lê bi bingehê **berjewendiyên stratejîk û aborî**—bi taybetî **nêft**—hate rêvebirin.

Di **17ê Rêbendanê 1991** de, hêzên koalîsyonê dest bi **bombardîmana Îraqê** kirin. Şer **41 roj** domand û di **28ê Sibatê 1991** de qediya. Di encamê de, zêdetir ji **100 hezar Îraqî** hatin kuştin, **sed hezar** birîndar bûn û **infrastruktura welatê** bi temamî wêran bû. Îraq neçar ma ji Kuweytê vekişe û **şikesteke giran** xwar.

Di vê demê de ku rejîma Îraqê lawaz bû, **gelê Kurdistana Başûr** firset bi dest xist û **serhildan** dest pê kir. Di **5ê Adara 1991** de li **Ranyayê** dest pê kir û bi lez li seranserê herêmê belav bû. Di demeke kurt de, **piraniya Kurdistana Başûr** ji bin kontrola **rejîma Baʿasê** derket. Di **Newroza 1991 (21ê Adarê)** de, **Kerkûk** jî ji aliyê **sivîlên Kurd** ve hate azadkirin.

Gelek Kurd bawer kirin ku, wekî ku Amerîka û hevalbendên wê **Kuweyt** parastin, ew ê niha jî **Kurdan** li dijî rejîma **Saddam Huseyn** biparêzin. Lê **koalîsyona navneteweyî** çav li ser serhildana Kurdî girt, ji ber ku **xweserîya Kurdî** dikaribû **hewşîna herêmê** bi xeter bixe.

Rejîma Îraqê, bi vê **çirayê kesk** a navneteweyî, **êrîşeke hov** dest pê kir. Hêzên Saddam Huseyn **bi çekên kîmyayî tehdîd** kirin û **bajarên Kurdî** bi top û balafir **bombardîman** kirin—tevî ku **qedexeya firînê** hate ragihandin. Di vê êrîşê de, zêdetir ji **10 hezar Kurd** hatin kuştin, **Kerkûk û Mûsil** ji nû ve hatin dagirkirin û **sed hezar** bi tirs reviyan, ji ber ku xatirê **Halebceya 1988'an** hîn di bîra wan de bû.

Ev revandina girseyî bû sedema **krîzeke mirovî ya mezin**: zêdetir ji **du milyon Kurd** ber bi sînorên **Îran û Tirkiyeyê** reviyan. Her du dewletan **sînorên xwe girtin** û di destpêkê de penaberan **nepejirandin**. **Hezaran kes** li çiyayan ji ber **sarî, birçîbûn û westiyê** mirin. Di hin bûyeran de, **jandarmên Îranî** li nêzî **Pîranşarê** agir vekirin û **dehan penaber** kuştin û birîndar kirin; **lehengên sînorî yên Tirkî** jî li nêzî **Silopî** û **Şemzînanê** penaberên Kurd **qetl kirin**.

Di bin zexta navneteweyî de, Amerîka û hevalbendên wê **qedexeya firînê** li ser **xeta 36'an** ragihandin û firîna balafirên Îraqê li ser **Hewlêr, Dihok** û **Silêmanî** qedexe kirin. Ev herêm bûn **"herêmên ewle"** û bi rastî **du sêyem** Kurdistana Başûr di bin **parastina navneteweyî** de ma. Lê **Kerkûk û Mûsil** ji vê şertê derxistin û di bin kontrola Saddam de man.

Piştî serhildanê, piraniya rêberên siyasî yên Kurd ji **sürgûna Îranê** vegeriyan. Lê li şûna ku **yekîtîya neteweyî** bihêz bikin, ew ketin **danûstandinên parvekirina hêzê** bi Saddam Huseyn re û **destkeftiyên şoreşê** xera kirin. **Parlamentek yekbûyî** hate damezrandin, lê bi zû **têkçû** ji ber **şerê hêzê** di navbera **Partiya Demokrata Kurdistanê (PDK)** ya **malbata Barzanî** û **Yekîtiya Niştimanî ya Kurdistanê (YNK)** ya **malbata Talebanî** de.

Ev bû sedema **şerê navxweyî** ya çar salan—yek ji **qonaxên herî tarî** yên dîroka nûjen a Kurdî—ku di encamê de zêdetir ji **10 hezar Kurd** di **şerê bira-kuştinê** de can dan. Di dawiya

şerê de, **Kurdistana Başûr** bi awayekî pratîk **du rêveberî** bû: **YNK** bi piştgiriya **Îranê Silêmanî** kontrol kir, û **PDK** bi **alîkariya lojîstîk û leşkerî** ya **Îraqê Saddam Hewlêr** girt.

Di **31ê Tebaxa 1996** de, piştî têkçûna danûstandinên aştiyê, **PDK** hêzên Saddam **vexwend Hewlêrê**. Ev bû sedema kampanyayeke xwînrêj, ku tê de **sedan Kurd** hatin **îdamkirin** û **dijberên siyasî** hatin qetl kirin. Hewlêr ket bin **kontrola hevbeş a PDK û hêzên Îraqê**. Di heman demê de, **YNK** bi alîkariya **Pasdaranên Îranî** Silêmanî vegerand û **PDK ji bajarê derxist**.

Her çend hilweşîna kontrola Baʿasê li piraniya Kurdistanê **demeke hêvî û serfirazî** bû, lê **şerê navxweyî** ku paşê hat **birînên mezin** li tevgera neteweyî ya Kurdî hişt, **hezaran kes** ji cihê xwe derxist û **bandora hêzên derveyî** zêde kir. **Kurdistana Başûr** bû **meydana şerê îstîxbaratê û hêzên biyanî**, ku armanca **avakirina dewletek Kurdî ya yekbûyî û serxwebûn** bi kûrî xera kir.

Ala ya Kurdistanê

Ev **pir metirsîdar** e ku bi zêdetir ji **sî û çar salan, malbatên Barzanî û Talebanî** bi rêya **partiyên xwe û torên wan** bi **bêhesab û bêceza serweta gelê Kurdî yê Kurdistana Başûr** bi rêzekî sîstematik **talan kirine**. Li şûna ku **destgehên bihêz, transparan û xizmetkar** bo Kurdistanê ava bikin, wan **çavkaniyên herêmê** guherandine **sermaye ya taybet**, û **meblaxên mezin** veguhezandine **bankên dagirkerên Kurdistanê** û **destgehên darayî yên navneteweyî**.

Li şûna danîna bingehên **civakek azad û serxwebûn**, **Kurdistana Başûr** hate guherandin bo **navenda berjewendiyên îslamîstîk, neteweyî û mezhebî** yên **Tirkan, Farsan û Ereban**. Di bin **behaneyên ol, çand, perwerdehî, ewlehî û bazirganî** de, dagirkeran **torên îstîxbaratê** û **navendên têgihîştina îdeolojîk** li dijî **ciwanên Kurdî** damezrandine. Ew ji bo **zarokên karmendên Kurdî** bernameyên taybet ên perwerdehiyê pêşkêş dikin da ku **nesla nû ya rêberan** bixin **hevkarên dilsoz** ên **îstîxbaratên Tirkî, Îranî û Îraqî**.

Du partiyên serdest ên Kurdistana Başûr—**Partiya Demokrata Kurdistanê (PDK)** û **Yekîtiya Niştimanî ya Kurdistanê (YNK)**—jî **beşek ji dahatên xwe** ji bo **piştgirîya van hêzên derveyî** û **fînansekirina ajendayên wan** terxan dikin, bi vê awayê **qazanca çavkaniyên Kurdî yên hatine dizîn** dikin ku **bi rêz** bi kêsan ve biçe ku **azadiya Kurdî dixwazin binpê bikin**.

Divê were nasîn ku **parlament û destgehên rêveberiyê** yên Herêma Kurdistanê—ku di bin bandora **PDK û YNK** de ne—bi bingehî **ji bo kontrolkirina gel** û **legîtkirina desthilata xwe** hatine saz kirin. Heke gelê Kurdî **hewl bide ku rêveberiyeke serbixwe** derveyî kontrola van du partiyan ava bike, wê demê—wekî ku dîrok **gelek caran nîşan da—PDK û YNK** dê **bi hemû dagirkerên Kurdistanê** re hevdest bibin da ku **ew projeyê bi hêz bişkînin û hilweşînin**, her çend ew rêveberî **bi rêya demokratîk** hatibe hilbijartin û **zêdetir li berjewendiyên neteweyî yên gelê Kurdî** bi dilsozî girêdayî be.

Celal Talebanî û Mesûd Barzanî

2.38 – Serhildana Kurdî li Kurdistana Sor (Red Kurdistan) – 1992

Piştî **Şerê Cîhanê yê Yekem**, beşekî biçûk ji **Kurdistanê** ket bin **kontrola Yekîtiya Sovyetê**. Di peymana kampanyaya Osmanî ya **1915'an** de li **Kurdistana Bakur**, **dehan hezar Kurdên Êzîdî (Zerdeştî)** hatin koçberkirin û li **Kurdistana Sor** û herêmên din ên Yekîtiya Sovyetê hatin bicihkirin. Di destpêka rejîma sosyalisî de, **hemû neteweyên Sovyetê** mafên **çandî û rêveberî** wergirtin, û **Kurdan** jî bo demekî kurt **xweseriyek** hate dayîn. Lê di bin **polîtîkayên Stalînê** de, xweserîya Kurdî hate **betal kirin**; Kurdan hatin **bi navê "kêmîneyeke eşîrî"** nîşankirin û gelê wan li ser **Ermenistan, Gurcistan, Azerbaycan, Qazaxistan** û **Rûsya** hate **parçebûn**.

Di **1990'an** de, piştî **hilweşîna Yekîtiya Sovyetê**, gelek neteweyên wê **serxwebûn** ragihandin. Di wê demê de, **Kurdên Êzîdî** yên **Kurdistana Sor** di bin **rêberiya Wekîl Mustafa** de **Artêşa Gelê Kurdî** damezrandin û **serxwebûna Kurdistana Sor** ragihandin, bi **Laçîn** wekî **paytext**.

Di **1992'an** de, **Ermenistan** û **Azerbaycan** di ser **kontrola Kurdistana Sor** de ketin **şerê vekirî**. Ermenistan li **Wekîl Mustafa** û Kurdan bang kir ku bi wan re li dijî Azerbaycanê şer bikin, û soz da ku di heqê **serkeftina Ermenistanê** de **xweserî** ji bo Kurdistana Sor were dayîn. Di heman demê de, **Azerbaycan** bi **yekîtîya îslamî** û bi **parastina mafên Kurdî** re xwe pêşkêş kir û **Kurdanên misilman** teşwîq kir ku alîkariya wê bikin.

Encama vê şert û mercê **şerekî xwînrêj** bû ku **sê salan** domand. Di vê demê de, **hezaran Kurd** hatin kuştin û **dehan hezar** din neçar bûn **ji herêmê revîn**, û bi vî awayî **Kurdistana Sor** bi mezinahî **vala** ma.

Di **1995'an** de, **Ermenistan** û **Azerbaycan** li ser **parvekirina axa Kurdistana Sor** li hev **rêkeftin**. Piraniya **şoreşgerên Kurdî** ji herêmê hatin **derxistin** û bûn **penaber** li **Kawkazê, Rûsya** û **Ewropa**. Bi vê yekê, **serhildana Kurdistana Sor** hate **şikandin** û herêm **ji nû ve ket bin dagirkariyê û kontrola biyanî**.

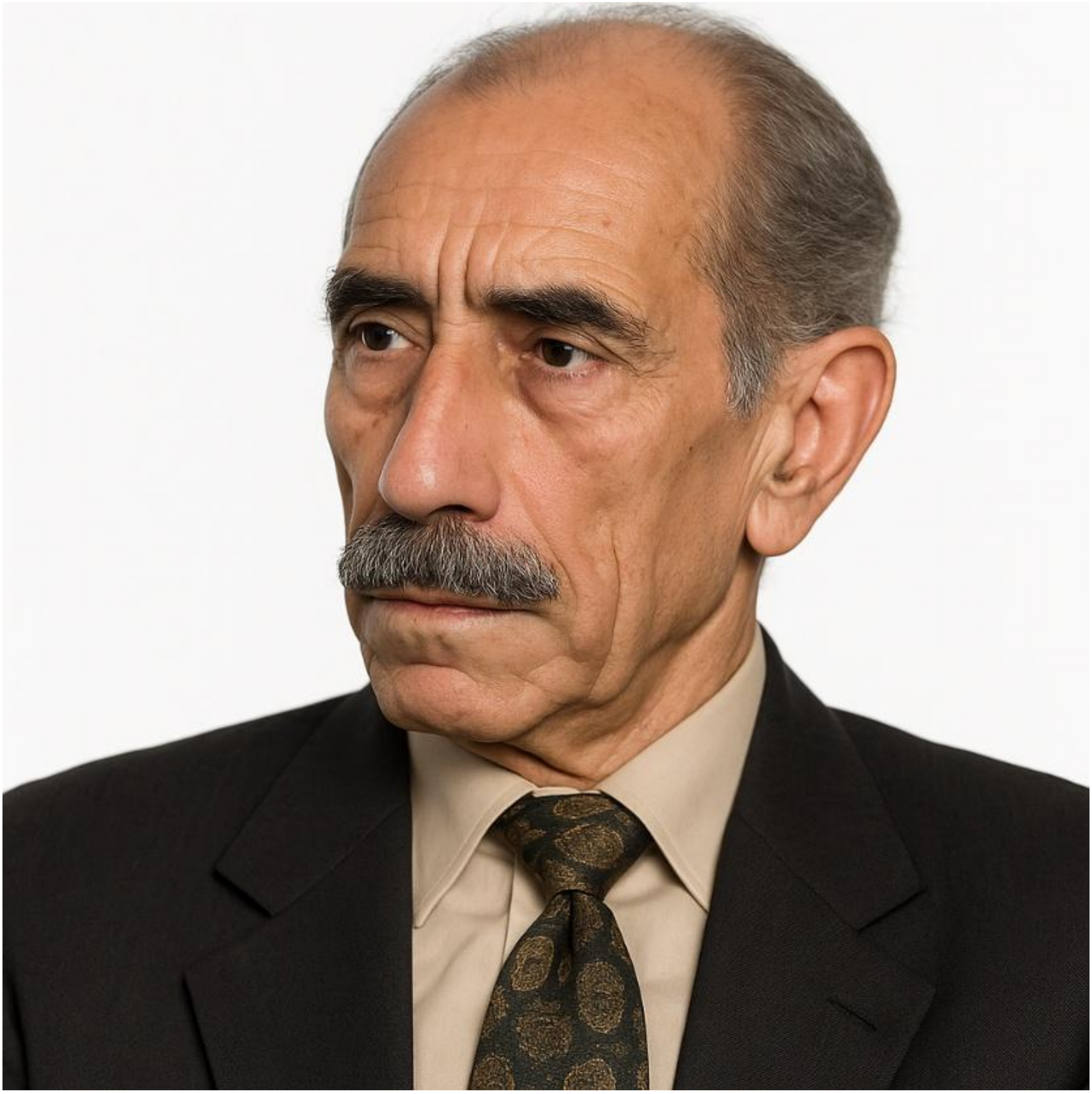

Wekil Mustafa

2.39 – Serhildan û Şoreşên Kurdî li hemû Kurdistanê di Sedsalên 19 û 20'an de

Di sedsalên 19 û 20'an de, li hemû parçeên Kurdistanê gelek serhildan û şoreşên Kurdî derketin holê. Piraniya van şoreşan bi tundî ji aliyê hêzên dagirker ve hatin têkbirin û nehiştin ku bigihîjin potansiyela xwe ya neteweyî û bi nasîngehê ya herêmî û navneteweyî werin nasîn. Piraniya serok û rêberên wan jî ji aliyê dagirkeran ve hatin îdamkirin an jî darvekirin. Lîsteya li jêr hin ji herî girîng şoreş û serhildanên Kurdî nîşan dide:

Kurdistana Bakur:

- **Serhildana Begî Botan (1852–1855)** – Berxwedaneke mezin li dijî desthilatdariya Osmanî.
- **Serhildana Hakkariyê (1895)** – Bi serokatiya serokên eşîrên Kurd li herêma Hakkariyê.
- **Serhildana Êzîdiyan (21 Îlon 1920)** – Bi rêberiya Dawud al-Dawud û Raşê Qulo, bo parastina mafên civaka Kurdên Êzîdî.

Kurdistana Rojhilat:

- **Serdar Reşîd Juwanro** – Rêberekî herêmî yê Kurd ku li dijî kontrola Qacarî berxwedan kir.
- **Cafer Soltanî ya Hawramanê** – Rêberê şoreşeke girîng a herêmî.
- **Mela Xelîlî ya Mirawa, Serdeşt** – Rêberek dînî û şervanê azadiyê.
- **Serhildanên gelêrî li Dîwandera** – Tevgerên binxetî li dijî desthilatdariya Farisî.
- **Serhildana Omer Paşa (1934–1935)** – Şoreşeke çekdar li herêma Serdeştê.

Kurdistana Başûr:

- **Serhildana Rehman Paşa Baban (1806)** – Têkoşîneke destpêkê ya sedsala 19'an li dijî hêzên Osmanî.
- **Serhildana Mîr Hemay Rawendîzî ("Paşa Kor") (1826)** – Hewldanek bandorkirî ji bo damezrandina xweseriya Kurdî.
- **Serhildana Şêx Ebdulsalam Barzanî (1911–1912)** – Serhildaneke destpêkê ya Barzanî li dijî desthilatdariya Osmanî.
- **Serhildana Şêx Seîd Berzincî (1913–1914)** – Tevgera dijî Osmanî li herêma Silêmaniyê.

- **Serhildana Gowanê (Zaxo, 4 Avrêl 1919)** – Berxwedaneke herêmî.
- **Serhildana Îbrahîm Xanî Dêlo (22 Tebax 1920)** – Şoreş li dijî hêzên piştgirîkirî yên Brîtanyayê li Kurdistana Başûr.
- **Serhildanên Şêx Ehmed Barzanî (1921–1932)** – Rêzeya şoreşên mezin ku bingeh ji bo berxwedana Barzanî ya paşîn çêkir.

Rehman Paşa Baban

2.40- Serhildana Gelê Rojavayê (Kurdistana Rojava), 2011–2025

Berî sala 2011’an û bi rastî jî di piraniya dîroka nûjen de, rejîma Ba‘sî ya Sûriyê bi temamî nasnameya neteweyî ya Kurdên Rojavayê red dikir û wan di welatê xwe de wek biyanîyên bê-netewetî têgihîşt. Bi rêbaz û planek sistematîk, Kurd ji mafên xwe yên bingehîn hatin bêparastin: wan ji welatiyê, mafên milk û xwedîtiyê, beşdariya siyasî, û heta ji mafê qanûnî yê axaftina bi zimanê xwe û pîrozgirtina çanda xwe jî bêpar kirin.

Dema ku serhildana Sûriyê di sala 2011’an de dest pê kir, Kurdên Rojavayê vê demê wek fersendek azadiyê bihêz bi kar anîn. Bi yekîtî, rêxistina bingehîn a gelêrî û koordinasyona stratejîk, wan bi lez hemû bajarên sereke yên Kurdistana Rojava azad kirin؛ di nav wan de Qamişlo, Serêkaniyê, Efrîn, Hasekê, Kobanê û Minbic jî hebûn.

Di qonaxa destpêkê ya şoreşê de, gelê Rojavayê Partiya Yekîtiya Demokratîk (PYD) ava kir û her weha du hêzên çekdarên bingehîn jî hatin damezrandin:

- **YPG** (Yekîneyên Parastina Gel)
- **YPJ** (Yekîneyên Parastina Jin)

Ev hêzên parastinê bi armanca parastina herêmên Kurdnişîn, piştrastkirina ewlehiya giştî û pêşxistina vîzyoneke siyasî ya pirneteweyî û wekhevtiya zayendî hatin damezrandin.

Di nav salên 2014–2015’an de, hukûmeta Tirkiyeyê bi eşkereyî piştgirî ji komên îslamîstên tundrew, bi taybetî DAÎŞê, kir da ku herêmên di bin kontrola Kurdî de bêhevsît bike. DAÎŞê êrîşên hevdem û berfireh li ser Kurdistana Başûr û Rojava dest pê kir û tawanên ku cîhanê hejand, pêk anî:

- Hezaran Kurd hatin kuştin.
- Hezaran jin û zarok hatin revandin, hatin köle kirin û li bazarên bajarên erebî hatin firotin.
- Kesên xilasbûyî bi destdirêjiya seksî ya rêxistî, bi zorê guhertina baweriyê û cudakirina bêdawî ji malbatên xwe re rûbirû man.
- Heta îro jî, zêdetirî 3,000 jinên Kurd di destê esîretê de ne, piraniya wan li malên mêrên erebî û tirkî ne û bi tundî û destdirêjiyê re rûbirû ne.

Ev tawanên bi dîroka ku bi 1,400 sal berê vedigerin têkildar in؛ demek ku artêşên erebî yên Qureyş û Umawî herêmên Kurdî wek Tîsfun (Bagdad), Xereybe (Basra), Nasîriyê, Reqê, Heleb, Mûsil û Xûzistan dagir kirin û bi behsên dînî re jinên Kurd köle kirin.

Di salên 2014–2015’an de, DAÎŞê êrîşeke mezin li ser Kobanê dest pê kir. Piştî sê mehên şerê dijwar ê bajarî, parastina Kurdî — bi piştgiriya firokeyên koalîsyona navneteweyî — DAÎŞê bi ser ket.

Ev serkeftin:

- Bû sembolek navneteweyî ya berxwedana Kurdî.
- Felsefeya şoreşî ya “Jin, Jiyan, Azadî” bi temamî temsîl kir.
- Qonaxeke guhertoyî di şerê li dijî DAÎŞê de çêkir û pêşveçûna wê li Rojavayê rawestand.

Piştî azadkirina Kobanê, hêzên Kurdî bi gav-gav hemû bajar û gundên Kurdistana Rojava ji kontrola DAÎŞê paqij kirin.

Rêvebirin û Xweseriya Xweser

Di bin rêberiya Mazlûm Kobanî de, Kurdên Rojavayê rêvebirineke xweser ava kirin ku li ser van bingehan rawestiyabû:

- Xweseriya demokratîk
- Wekhevtiya jin û mêr
- Tevgera pirneteweyî û pêşwazîya hemû koman
- Dadweriya civakî û bingehîn

Ev modela rêvebirinê bi disiplin, girtîbûn, û aramiya xwe — bi tevî gefên herdemî yên DAÎŞê, rejîma Sûriyê û Tirkiyeyê — di asteke navneteweyî de bala xwe kişand.

Di sala 2018’an de, artêşa Tirkiyeyê bi hevkarîya mîlîşên îslamîstên tundrew (di nav wan de gelek endamên berê yên DAÎŞê jî hebûn) êrîş li Efrînê kir.

Di sala 2019’an de jî, wan Serêkaniyê û Girê Spî dagir kirin.

Encamên van êrîşan:

- Zêdetirî 400,000 Kurd bi zorê hatin koçber kirin.
- Herêmên dagirkirî di bin kontrola jandarmariya Tirkiyeyê de hatin danîn.
- Rêxistinên mafên mirovan ên navneteweyî van operasyonan wek paqijkirina etnîkî û guhertina demografîk nas kirin.
- Bi tevî agahdariya cîhanê, tu gavên ciddî yên navneteweyî ji bo rawestandina êrîşên Tirkiyeyê nehatin girtin.

Di 14 salên dawî de, Şoreşa Rojavayê bûye nimûneyeke zindî ya demokrasiya bingehîn, azadiya jinan û dadmendiya civakî li Rojhilata Navîn.

Rewandiya wê ne ji dewleta Sûriyê û ne jî ji destwerdana derve tê; lê ji îradeya gelê Kurd, fedakarî û rêxistina wan tê.

Heta îro jî, hêza Rojavayê di pêbaweriya wê ya bêguman bi xwedîderketina xwe de ye — bi tevî şer, ambargo û tenêhiya dîplomatîk.

Jineral Mazlûm Kobanî

Beşa Sêyem

3 – Taybetmendiyên Coğrafî yên Sereke yên Kurdistanê

3.1 – Cihê Kurdistanê

Kurdistan li bakurê qada Asyayê ye û di navenda Rojhilata Navîn de cih digire. Sînorên wê bi giştî ev in:

- **Bakur:** Azerbaycan, Ermenistan, Deryaya Reş (Deryaya Sîyah) û Tirkiye
- **Başûr:** Îran û bilindahiyên Medyan
- **Rojhilat:** Îran û Deryaya Xezêr
- **Rojava:** Îraq û Sûriye

Kurdistan çar rêçên xwezayî yên deryayî hene, lê hêzên dagirker bi zorê Kurd ji van herêman koçandine û li cihê wan gelên Tirkî, Farisî û Erebî bicîh kirine.

3.2 – Coğrafyaya Kurdistanê

Kurdistan bi giştî qada nêzîkî **550,000 kîlometre çarîk** digire, ku bi mezinahiya welatekî wek Fransa re hevseng e. Lê îro, Kurd tenê li ser nêzîkî **230,000 kîlometre çarîk** ji welatê xwe yê kevn dijîn.

Siyasetên hêzên dagirker — **Erebîkirin, Tirkîkirin û Farisîkirin** — bi armanca zelal û bi planê hatine pêk anîn da ku gelê Kurd ji herêmên xwe yên stratejîk bê koçandin û li cihê wan gelên erebî, tirkî û farisî bicîh bikin. Ev siyaset bi taybetî li herêmên girîng ên wek Kerkûk, Mûsil, Xaneqîn, Xarput, Erzincan, Erzurum, Gazîentep (Gazî Tepe), Heleb, Urmiyê, Neqede, Miyandaw, Hemedan, Malayer, Îlam, Kirmaşan, Kohgîlûye, Şehrê Kurd, Dezfûl û Xûzistan hatine sepandin.

Armanca van siyasetan vala kirina herêmên Kurdî, guherandina nexşeya Kurdistanê û paqijkirina hebûna Kurdî bû.

Bi rêbazên guhertina demografîk a dewletî, hêzên dagirker bi plan û bi mebest hewl dane ku nasnameya Kurdî ji nava Kurdistanê rake.

3.3 – Bajar û Parêzgehên Sereke yên Kurdistanê

Kurdistan ji nêzîkî **40 parêzgeh** û **220 bajar** pêk tê.

Paytexta Kurdistanê **Amed (Diyarbekir)** e؛ ku di sala 2013’an de hejmareya nifûsa wê bi nêzîkî **1.9 milyon** hate texmîn kirin.

Herî mezin bajarê Kurdistanê **Kirmaşan** e, bi nifûsekî zêdetirî **2 milyon** kes.

Parêzgehên Kurdistanê:

Kurdistana Bakur (19 parêzgeh):
Gazîentep, Sêrt, Rihayê (Urfa), Adiyaman, Amed (Diyarbekir),
Dêrsim, Bîngol, Xarput (Elazîğ), Malatya, Mereş,

Wan, Bîtles, Mûş, Erzurum, Erzincan,
Hekarî, Îdir, Agirî, Bîngol.

Kurdistana Rojhilat (10 parêzgeh):
Xûzistan, Lûristan, Kirmaşan, Urmiyê, Senendec (Sînê),
Kazêrûn (herêma Bûşehr), Baxtiyarî, Kohgîlûye, Îlam, Şehrê Kurd.

Kurdistana Başûr (6 parêzgeh):
Kerkûk, Silêmanî, Xaneqîn,
Duhok, Neynewa (Mûsil), Hewlêr.

Kurdistana Rojava (3 parêzgeh):
Efrîn, Hasekê, Qamişlo.

Kurdistana Sor (2 parêzgeh):
Laçîn, Aras.

3.4 – Nifûsa Kurdistanê

Kurdistan welatekî dagirkirî ye û bidestxistina statîstîkên rast û temam li ser nifûsa Kurdî pir dijwar e. Tu dewletên dagirker nexwazin Kurd wek neteweyeke serbixwe nas bikin, û li ser vê bingehê jî şert û şertnameyên wan ên fermî yên nifûsê pir caran hejmareya Kurdên rastîn kêm nîşan didin.

Li gorî statîstîkên ku ji aliyê dewletên dagirker ve heta sala 2012’an hatine weşandin, nifûsa Kurd bi nêzîkî **25 milyon** hate tomar kirin.

Lê ev hejmar bi temamî kêm tê hesibandin. Gelek Kurd ji ber tirsê tacîz, binçavkirin û zulmê, xwe wek Kurd tomar nakin. Li hin herêman jî, wan bi zorê wek Tirk, Farisî an jî Ereb hatine tomar kirin. Hin kesên Kurd di encama siyasetên asîmîlasyonê de bi dilxwazî an bêzanî xwe wek Tirk nîşan dane. Her weha, hin Kurd ji bo dûrketina ji cudakarî di kar, perwerdehî û jiyana civakî de, nasnameya xwe ya neteweyî eşkere nekirin.

Li gorî lêkolîn û texmînên ku ji aliyê rêxistinên Kurdî, wek Kongreya Neteweyî ya Kurdistanê (KNK), hatine kirin, nifûsa Kurd bi nêzîkî **42 milyon** tê texmîn kirin.

Heta ev hejmar jî wek texmîneke hêvîdar tê dîtin, ji ber ku Kurdistan hîn jî di bin dagirkirinê de ye û Kurd ji mafê kirina serjimêriyekî fermî yê xwe yên nifûsê bêpar in.

Li gorî texmînên ku di sala 2013'an de ji aliyê Yekîtiya Ewropayê ve hatine weşandin, belavbûna nifûsa Kurd bi vî rengî ye:

- **Kurdistana Bakur û Tirkiye:** 15 milyon
- **Kurdistana Rojhilat û Îran:** 9 milyon
- **Kurdistana Başûr û Îraq:** 5 milyon
- **Kurdistana Rojava û Sûriye:** 2 milyon
- **Kurdistana Sor, Qafqaz û Rûsya:** 400,000
- **Almanya:** 300,000
- **Keyaniya Yekbûyî û Îrlanda:** 100,000
- **Fransa:** 60,000
- **Libnan:** 50,000
- **Holanda:** 40,000
- **Awusturya:** 30,000
- **Swêd:** 30,000
- **Swîsre:** 20,000
- **Îtalya:** 15,000
- **Danîmark:** 13,000
- **Yewnanistan:** 12,000
- **Belçîka:** 10,000
- **Norwêc:** 10,000
- **Fînlenda:** 5,000
- **Kîpros:** 4,000
- **Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê:** 60,000
- **Awustralya:** 30,000
- **Misir, Erebistana Siûdî, Kuweît:** 15,000
- **Îsraîl:** 100,000

3.5 – Aboriya Kurdistanê

Aboriya Kurdistanê bi piranî li ser çandiniyê rawestiyaye, ji ber ku şertên klîmayî û axê wê pir guncaw in ji bo çandiniyê.

Her weha Kurdistan yek ji herêmên herî dewlemend ên petrolê li Rojhilata Navîn e. Stokên girîng ên petrolê li hemû çar parçeên Kurdistanê hene, û herî mezin depoyên wê li **Baba Gurgur** li nêzîkî **Kerkûkê** li Kurdistana Başûr têne dîtin.

Divê were bibîranîn ku aboriya Kurdistanê tu carî nehate hiştin ku bi serbixwe pêş bikeve.
Li şûna ku petrol bibe çavkaniyeke refahê ji bo neteweya Kurd, ew bûye sedema sereke ya domandina dagirkirina Kurdistanê ji aliyê Tirkiye, Îran, Îraq, Sûriye, Ermenistan û Azerbaycan ve.

Ger petrol li gelek dewletên erebî sedema dewlemendî û pêşkeftinê bû, li Kurdistanê ew bi têkçûn, koçberkirin û qetl û birînên komî re têkildar bû.

Bi tenê petrol ne, Kurdistan di heman demê de bi madenên din ên dewlemend wek **hesin, zêr, mis û granît** jî tije ye, ku ev çavkaniyên bi rêbazeke sistematîk ji aliyê dewletên dagirker ve hatine derxistin û talankirin.

Axê Kurdistanê tije ya potansiyela nehatî bi kar anîn e, lê hêzên dagirker her dem van çavkaniyan bêdestûr û bêpêşxistina herêmî bi kar anîne. Her roj hezaran ton madenên hêja ji çiyên Kurdistanê têne derxistin û ber bi navxwe ya Tirkiye, Îran, Îraq û Sûriyê ve têne veguhastin.

Ev talankirin yek ji sedemên bingehîn e ku dewletên dagirker tu carî nexwazin dest ji kontrola Kurdistanê berdin. Ew baş dizanin ku bi tevî hemû şer, qetl û têkçûnan, qazanca wan ya herî mezin hîn jî ji axa Kurdistanê tê.

Ji ber vê yekê, ew bi awayekî aktîf pêşkeftina zanistî û teknîkî li Kurdistanê asteng dikin, pêşketina Kurd asteng dikin û hewl didin ku civaka Kurd bi girêdayî bihêlin.

Dagirker bi taybetî li avakirina mizgeft, dibistanên dînî û saziyên teolojîk rawestin, da ku gel bi awayekî îdeolojîk bi bandor bikin, û bi muzîka tirkî, farisî û erebî asîmîlasyona çandî pêş bixin, û pêşkeftina çandî û ronakbîrî ya Kurdî bişewînin.

Di heman demê de, wan belavkirina madeyên tiryakî, cixare, bêkarî û danasîna kesên bêaxlaq û têkçûyî bo postên fermî bi mebestê têkbirina avahiyên civakî yên Kurd bi kar anîye.

Bi van stratejîyan re, hêzên dagirker armanca xwe ya guhertin û paqijkirina nasnameya neteweyî ya rastîn a Kurdî di nav Kurdistanê de bi cih tînin.

3.6 – Qadên Petrolê yên Kurdistanê

Kurdistan ji hêla çavkaniyên petrolê ve yek ji herêmên herî dewlemend ên cîhanê ye, û heta niha bi dehan qadên petrolê yên mezin tê de hatine dîtin. Hin ji qadên petrolê yên herî girîng û cihên wan ev in:

Kurdistana Bakur

- **Qada Ramanê** – li nêzîkî bajarê Batmanê
- **Qada Sêrtê** – li nêzîkî bajarê Amedê (Diyarbekir)

Divê were nîşankirin ku ji sala **1954'an** ve dewleta Tirkî ji van qadan petrol derdixe û wan bi awayekî sistematîk bi kar tîne.

Kurdistana Rojava

- **Qada Karaçokê** – li nêzîkî bajarçeya Malikiyê di parêzgeha Qamişloyê de
- **Qada Surî** – li başûrê Qada Karaçokê
- **Qada Rûmeylanê** – li nêzîkî Qada Surî

Ji sala **1980'an** ve, hukûmeta Sûriyê roja bi nêzîkî **520,000 barel** petrolê ji van qadan derdixe.

Kurdistana Başûr

- **Qada Hênzela** – li gundewarê bakurê Mûsilê
- **Qada Batma** – li nêzîkî Mûsilê
- **Qada Baba Gurgurê** – li nêzîkî Kerkûkê, ku zêdetirî **150 birîkên petrolê** tê de hatine kolandin. Ev qada bi tenê nêzîkî **6%** ji hilberîna petrolê ya cîhanê pêk tîne.
- **Qada Bay Hasanê** – li bakurê Kerkûkê
- **Qada Zaborê** – li başûr-rojhilatê Kerkûkê
- **Qada Neftxaneyê** – li başûrê Xaneqînê
- **Qada Şêwaşokê** – li nêzîkî bajarçeya Teqteqê di parêzgeha Hewlêrê de

Ji sala **2000'an** ve jî, gelek qadên petrolê yên din li parêzgehên Silêmanî, Hewlêr û Duhokê hatine dîtin, ku piştre bi bihayên pir kêm ji aliyê malbatên desthilatdar ên Barzanî û Talebanî ve hatine firotin.

Kurdistana Rojhilat

- **Qada Axaçarî (Aghajari)** – li bajarê Axaçarî؛ petrolê wê bi boriyan tê veguhastin û li Abadanê tê safîkirin, bi hilberînekî zêdetirî **100,000 barel** rojane
- **Qada Pazananê** – li ser rêya di navbera Behbehân û Axaçarî de
- **Qada Gachsaranê** – li bajarê Gachsaranê
- **Qada Mesced Soleymanê** – li Mesced Soleymanê
- **Qada Sefîd (Petrolê Spî)** – li bakurê Haftkelê
- **Qada Şahê** – ku ber bi çiyên Zagrosê yên başûr ve dirêj dibe

Divê were zanîn ku ji bilî van qadan ên jorîn, hîn jî **dehan qadên petrolê yên neeşkerekirî** hene ku hatina wan bi temamî ji aliyê hêzên dagirker ve tê talankirin. Bi rastî, hatina petrolê ya Kurdî tê bikaranîn ji bo fînansekirina çek û cephaneyên ku piştre li dijî gelê Kurd têne bikaranîn — ji bo têkbirin, koçberkirin û kuştina wan.

Ger tenê **50%** ji hatina van çavkaniyên petrolê vegere ser Kurdistanê û li wir were veberhênan, Kurdistan dikare bi welatên herî pêşketî û industrîyî yên cîhanê re hevrikî bike.

3.7 – Çavkaniyên Madenî

Kurdistan bi sedan qadên madenî dewlemend e ku ji hemû aliyên ve bi rêbazeke sistematîk ji aliyê hêzên dagirker têne talankirin. Di nav van madenan de **mermer, hesin, zînk, krom, mangan, sûlfûr, serkeft, fosfat, mis, uranyûm, zêr, zîv, elmas** û gelek madenên din hene.

3.8 – Çavkaniyên Avê yên Kurdistanê

Kurdistan yek ji herêmên herî dewlemend ên Rojhilata Navîn ji hêla avê ve ye û wek depoyeke girîng a avên şirîn ên cîhanê tê hesibandin. Çavkaniyên avê yên salane yên Kurdistanê bi milyaran metre çarîk têne texmîn kirin. Lê beşeke mezin ji vê avê bê ku ji bo sûda herêmî were bikaranîn, bi xweber ber bi **Deryaya Spî (Medîteraneyê)**, **Deryaya Xezêr** û **Xelîca Farisî** ve diherike.

Li ser asta cîhanê, girîngiya avê her sal zêde dibe û pispor texmîn dikin ku di demeke nêzîk de, av dê ji petrolê jî girîngtir û stratejîktir bibe.

Tirkiye berê xwe da projeyên ku avên Kurdistana Bakur ber bi navxwe û ber bi welatên din ve biguherîne, her weha Îran jî avên Kurdistana Rojhilat ber bi bilindahiya navîn a Îranê ve diguherîne.

Dîrok nîşan dide ku dagirkerên Kurdistanê û hevpeymanên wan berê jî hewl dane ku bi şewitandina qadên petrolê Kurd bibirînin. Ger Kurd hişyar nebin, dibe ku di pêşerojê de bi avên xwe yên xwemalî were kuştin — bi projeyên guhertina rêya avê ku Kurdistanê ji rêgezên jiyanê yên bingehîn bêpar dikin.

3.9 – Çemên Sereke yên Kurdistanê

Du çemên herî dirêj û herî girîng ên Kurdistanê **Firat (Furat)** û **Dîcle (Dijla)** ne.

- **Firat**, herî dirêj çemê Kurdistanê, bi dirêjahiya **2,800 km** ji çavkaniya xwe heta ku bi Dîcleyê re hev dibe diherike. Nêzîkî **2,170 km** ji rêya wê di axa Kurdistanê de ye. Firat li çiyên Kurdistana Bakur tê dayîn û ji hevbûna **Çemê Karasû (46 km)** û **Çemê Muradê (615 km)** pêk tê.
- **Dîcle** ji **Gola Gölcükê** li Kurdistana Bakur dest pê dike û bi dirêjahiya **1,900 km** heta ku bi Firatê re hev dibe diherike. Ji vê dirêjahiyê, **847 km** di nav axa Kurdistanê de derbas dibe.

3.10 – Daristanên Kurdistanê

Nêzîkî **10%** ji axa Kurdistanê bi daristanan hatiye girtin. Ji vê rêjeyê:

- **65%** daristanên **darê berû (balût)** ne
- **20%** ji **daristanên kavakê (poplar)** pêk tê
- **5%** ji **daristanên darê sîber (pine)** pêk tê

Beşa mayî jî ji cureyên cuda yên darên din pêk tê, wek **hîngîr (tîn)**, **tût (mulberry)**, **henar (pomegranate)**, **çinar (plane)**, **balût** û **bîlûk (willow)**.

3.11 – Çiyên Herî Bilind ên Kurdistanê

Kurdistan welatekî çiyayî ye, ku bilindahiya çiyên wê ji **500 metre** heta zêdetirî **5,000 metre** li ser asta deryayê digihîje. Hin ji çiyên navdar û herî bilind ên Kurdistanê ev in:

- **Kuh-ê Zerd (Çiya Zer)**: 4,548 m – Luristan
- **Araratê Mezin (Agirî)**: 5,137 m – li nêzîkî Agirî
- **Reşko Tepe**: 4,134 m – li nêzîkî Hekarî
- **Dînar**: 4,409 m – li nêzîkî Dehloran
- **Oşturan Kuh**: 4,050 m
- **Sîpan**: 4,058 m
- **Mor**: 3,807 m

- **Araratê Biçûk**: 3,896 m
- **Qere Dağ**: 3,752 m
- **Semrî**: 3,794 m
- **Spîrîn**: 3,668 m
- **Baştaq**: 3,684 m
- **Garîneh**: 3,645 m
- **Andrûk**: 3,660 m
- **Derdereş**: 3,608 m
- **Berdereş**: 3,608 m
- **Helgurd**: 3,607 m
- **Sumbul**: 3,607 m
- **Murat Baş Aladağ**: 3,510 m
- **Sîya Kew**: 3,578 m
- **Şaho**: 3,390 m
- **Qendîl**: 3,452 m
- **Paro**: 3,357 m

3.12 – Klîma û Wergên Salê

Kurdistan bi klîmayeke pir cihê bi cihê xwe tê nasîn, ku di havînê de germahiya wê zêdetirî **+50°C** digihîje û di zivistanê de dikare binî **–30°C** dakeve.

Welat xwedî **çar wergên salê** yên zelal e, ku her yek bi nêzîkî sê meh dom dike: **bihar, havîn, payîz û zivistan**.

Bi giştî Kurdistana Başûr û Rojava germtir in, lê Kurdistana Bakur û Rojhilat bi çiyên bilind û klîmayeke sar têne nasîn.

3.13 – Rêjeya Xwendewarî li Kurdistanê

Li gorî texmînên sala **2013’an**, rêjeya xwendewarî li Kurdistanê bi nêzîkî **35%** hate texmîn kirin, ku ev rêje di nav gelek welatên cîran de bilindtir tê hesibandin.

Ev kêmîya xwendewarî bi piranî encama **dagirkirina Kurdistanê** ye. Dewletên dagirker, ku bi pêşî siyaset û aboriya xwe di navenda balê de didin, di dîrokê de perwerdehî li Kurdistanê bi qasî şertên wan nebalakirine, bi armanca ku Kurd pêş nebin, nasnameya xwe nas nekin û mafên xwe yên bingehîn nexwazin.

Di gelek welatan de perwerdehiya bingehîn bi zimanê dayikê tê pêşkêşkirin؛ lê li piraniya herêmên Kurdistanê, zarok bi zorê bi zimanê dewletên dagirker xwendinê dixwazin.

Bi taybetî jî tê nîşankirin ku heta di zimanên dagirkeran de jî, ne hemû Kurdên xwedî mafê xwendinê ne. Li şûna ku dewletên dagirker di perwerdehî û pêşkeftinê de veberhênan bikin, wan şer û têkçûna hundirîn pêşî girtine, çek û cephane çêdikin da ku Kurdistanê têk bibin, ne ku zanist û teknololojî pêş bixin.

3.14 – Çandiniyê

Kurdistan yek ji welatên herî bereketdar ên Rojhilata Navîn ji hêla çandiniyê ve ye. Hemû qûlên sereke û tohumên bingehîn — wek **genim, cew, birinc, nuxûd, mung (lûbiyayê reş)**, **adas, fasûlî** û yên din — li vir têne çandin.

Ax jî bi cureyên cuda yên fêkî û sebzeyan dewlemend e. Di nav fêkiyan de **hêvîr, sêv, tirî, zerdalû, henar, gilûya tîr** û yên din hene؛ û di nav sebzeyan de jî **pîvaz, tomate, xiyar, ispînak** û yên din têne çandin.

3.15 – Ajelîtî (Çandina Heywanan)

Kurdistan di qada ajelîtî de jî pir dewlemend e. Cureyên cuda yên heywanan — wek **hesp, goşk (mûl)**, **ker** û ajelên malê wek **mêş, bizin, ga**, **mêşê avê (camûş)**, **deve** û **beraz** — li Kurdistanê şertên guncaw ji bo jiyanê hene.

Her weha cureyên cuda yên **têyrên malê û têyrên çolê** — wek **mirîşk, tûtik (turkey)**, **kaz (goose)**, **quail, kûter**, **kewk** û yên din — jî li Kurdistanê dijîn.

3.16 – Gelê Kurd

Neteweya Kurd ji axêverên **Kurmancî, Soranî, îlamî (Lurî, Kelhurî, Baxtiyarî),Goranî (Zazakî û Hewramî)** pêk tê. Ji ber ku perwerdehiya bi zimanê dayikê bi şert û sînoran re rûbirû bûye, zaravayên Kurdî di nav demê de ji hev dûr ketine. Her çend ev şert derketine holê, piraniya Kurdan hîn jî dikarin heta asteke baş zaravayeke din a Kurdî tê bigihîjin û di demên pêwîst de wê bi kar bînin.

Wek gelek neteweyên din jî, di nav Kurd de hene zaravayên ku bi hev re bi temamî hêsan têne famkirin an na؛ lê di heman demê de, li pir welatan zimaneke fermî û hînkirinê ya standard tê damezrandin. Li gelek welatan, zimannas û akademiyên zimanî li hev hatine da ku standardeke neteweyî ya yekgirtî çêbikin. Ev rê jî ji bo Kurdan şertê guncaw e: piştî bidestxistina serwerî û xweseriya rastîn, zimaneke Kurdî ya standard dikare ji bo nivîsandin û perwerdehiyê were pejirandin.

Di warê pergala nivîsandinê de, **alfabeya Latînî** bi jiyana rojane û bikaranîna cîhanî ya nûjen re zêdetir guncaw e؛ ji ber vê yekê, di pêşerojê de bikaranîna **nivîsa Latînî (ya Kurmancî)** dikare bijareya herî guncaw be. Bikaranîna tîpên Latînî dê Kurdan zêdetir nêzîkî civakên zanistî û teknololojîk ên pêşketî yên cîhanê bike, bi taybetî jî ji ber ku piraniya zanistên nûjen bi nivîsa Latînî têne weşandin, ne bi alfabeyên bingehîn ên Aramî.

Divê her weha were nîşankirin ku **gelên Aşûrî û Suryanî** xwe wek gelên Kurdistanî dibînin, û wan bi nêzîkî **du ji sed** ji nifûsa Kurdistanê pêk tînin.

Beşa Çarem

4 – Olên Kurdistanê

Ol pergala ku ji aliyê mirov ve hatiye çêkirin e, ku bi armanca bidestxistina hêz, bicihanîna xwestekên şahî û danîna rêza civakî hatiye avakirin. Di dirêjahiya dîrokê de, mirov her tim li pey xwedîtiya hêz û dewlemendî bûye, û ev xwestek bi rêya pergala cuda cuda — wek xwedayan, pêxemberî, împaratorî, şahîtiyê û îdeolojiyên siyasî — li civakên derdorê hate şandin. Piraniya van pergala desthilatî demkî bûn û gelek caran bi hev re têkçûnan û dijberî hildan; lê hemû wan di heman armancê de hevpar bûn: bidestxistina hêz, çavkaniyên xwezayî û kontrolkirina tevgera mirovî.

Di gelek pergala baweriyê de, “Xwedê” bi awayekî mirovî tê xuyakirin, lê li hin baweriyan Xwedê nehatîye dîtin. Her civak bi şertên xwe yên çandî û dîrokî xwedî xwedayan û pêxemberên xwe bû. Bi derbasbûna demê de, sedan xwedê û pêxember hatine çêkirin, ku piraniya wan ne ji bo rastiya objektîf an zanistî bûn, lê ji bo xizmetkirina çavkaniyên hêz û çîna desthilatdar.

Kurdan jî di dîrokê de xwedî xwedayan û pêxemberên xwe bûn, ku gelek caran di pratîk û felsefeyê de bi hev re dijber bûn. Xala herî girîng li vir ev e ku gelek neteweyên din li ser cîhanê olên xwe bi kar anîn da ku dewlemendî kom bikin, nasnameya xwe bihêz bikin û yekîtîya neteweyî xwe biqewimin; lê Kurdan — bi temamî berevajî — hişt ku ol nasnameya wan a neteweyî û têkiliya wan bi Kurdistanê têk bibe.

Di encama vê yekê de, gelek Kurdên îro tenê bi navê xwe Kurd in. Di pratîkê de, bi taybetî di nav Kurdên misilman de, olbawerî aliyeke psîkolojîk û çandî çêkiriye ku wan bi Ereb, Faris û Tirk re nêzîk kirîye; heta ku kesên Kurd her roj bi ducar û heft caran (17 caran) bi aliyê Mekkeyê ve secde dikin, ji bo Xwedêya erebî, bê ku li wateya kûr û encamên vê karê ji bo xwedîparastina çanda xwe û hebûna xwe ya neteweyî bifikirin.

Piraniya Kurdên misilman bi temamî nasnameya olî ya erebî, farisî an tirkî pejirandiye û rêzikên wan ên olî bêpirsyar bi cih tînin, bê ku vê yekê wek şêweyeke paqijkirina xwe ji nasnameya Kurdî an xiyanetkirina neteweya xwe bibînin.

Li gorî baweriya min, ger di derveyî vê cîhanê de dadgeheke berpirsiyarî hebûya, her Kurdê ku bi navê Îslamê çand û nasnameya erebî pejirandiye, divê li ber wê dadgehê were gazîkirin û herî giran ceza werbigire — ji ber ku di parastina nasnameya Kurdî û çanda xwe de têkçûye û erka xwe ya dîrokî bi cih neanîye.

4.1 – Keştiya Nûh (Keştiya Noê)

Piraniya nivîsên olî çîroka **Keştiya Nûh** bi nav dikin. Çîrok bi vê dest pê dike ku Nûh gelê serdema xwe gazî dike da ku ji têkçûn, têkbirin û xirabiyê dest berde, da ku civak di aştiyê û hevrêziyê de bijî û hemû mirov bi wekhevî û ewlehî jiyanê bidomînin. Li gorî rivayetan, hewlên Nûh bê encam dimînin. Ji ber vê yekê, bi armanca paqijkirina mirovahiyê ji kesên xirab, wî keştiyek mezin ava dike û tê de bawerên xwe û ji her cureyê heywanan cotek (mêr û mê) bi cih dike.

Nûh paşê dua dike ku Xwedê lehîyekî giştî bişîne da ku kesên neheq were nexinkirin. Piştî ku avên lehiyê daxistin, li gorî çîrokê, keştiyê demek dirêj li ser avê gerî û di dawiyê de li ser **Çiya Cûdî** li **Kurdistana Bakur** rawestiya. Bi vî awayî, li gorî baweriyê, kesên rast û pak ji xirabiyê hatin xilas kirin.

Divê were nîşankirin ku hin lêkolînerên pispor îdîa dikin ku wan mayên **Keştiya Nûh** dîtine, ku li gorî wan, dirêjahiya wê nêzîkî **170 metre** û firehiya wê **45 metre** ye. Mêjûvan ev bûyer bi nêzîkî **100,000 sal** berê têkildar dikin.

Di nêzîkê de her weha **Gora Nûh** heye, ku bilindahiya wê **2 metre** û dirêjahiya wê **9 metre** ye. Ev gor li bajarê **Cizîrê** li Kurdistana Bakur, li bin Çiya Cûdî ye. Ger ev gor bi giştî wek rast û orjînal were nasîn, wê bibe yek ji herî pîroz û girîng şînên dînî yên cîhanê. Lê hêzên dagirker ên Kurdistanê ne tenê wê neparastine, lê her weha wê ne pêşxistine û ne nasandine. Bi rastî, ew ne razî ne ku tu bajarê Kurdî bibe şînêkî pîroztir ji **Mekke**, **Kerbelayê** an **Qudsê (Orşelîm)**. Ger di destê wan de bûya, ew ê **Çiya Cûdî** an jî **Gora Nûh** bi temamî ber bi welatên xwe ve veguhastina.

Çiya Cûdî (Cihê Rawestîna Keştiya Nûh)

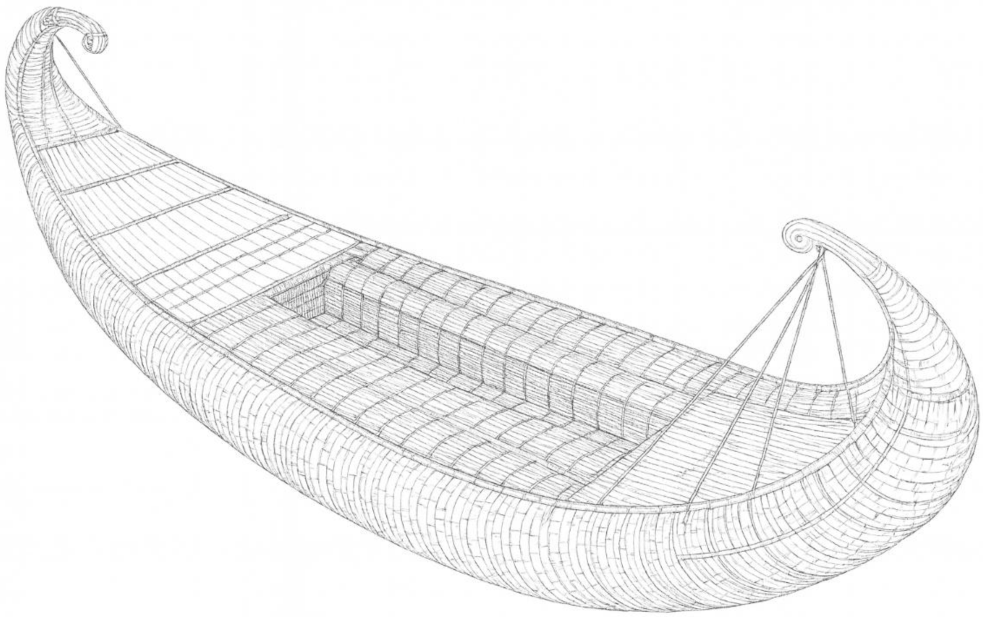

Nîşan û Mayên Keştiya Nûh

4.2 – Zerdeştî (Zoroastriyanî)

Piştî baweriyên kevn ên çendxwedayî, perestina Marduk û kultên rojê, **Zerdeştî** wek herî kevn olê neteweyî yê nasî ya gelê Kurd derket holê. Rêç û resmên wê bi nêzîkî **hezar sal berî Mîladê** vedigerin (nêzîkî **300 sal berî Newroza Kawa Asinger**).

Zerdeşt (Zaratûştra) li herêma **Urmiyê** (Sardashtê ya îro) li malbateke bi navê **Spitamâ** hate dinyayê; ev nav di zimanê Avestayî de wateya "bi temamî spî, bi temamî rast, bi temamî pak" heye. Navê kesayî yê wî, **Âşo Zerdeşt**, ji peyva Avestayî **âşo** tê ku wateya "aştî û aramî" ye.

Zerdeşt ji zaroktiyê ve bi zîrekî û fêmê xwe tê nasîn. Di **30 saliya xwe** de, wî ji civakê dûr ket da ku li ser rûmetî, ramana felsefî û pêşkeftina kesayî bifikire. Bi teemmûl û hînbûnên kûr, wî nîzam û rêza civakî û exlaqî ya serdema xwe di çarçoveya pergala olî–felsefî ya nû de pêşkêş kir.

Di **40 saliya xwe** de, li kenarên **Çemê Arasê**, Zerdeşt gelê xwe gazî kir ku hîn û ramanên wî bipêjirînin û peyama **Ahura Mazda** (Xwedêyê Aqil û Hîndar) bi şêwaza **Gâthâ** (sirûd û gotinên pîroz) ji bo Mediyan ragihand.

Çemê **Aras** ji çiyên di navbera **Kurdistana Bakur** û **Kurdistana Sor** de tê dayîn, di nav **Kurdistana Rojhilat** re diherike û di dawiyê de bi **Deryaya Xezêr** re hev dibe. Îro, ev çem bûye sînoreke siyasî ya bi destê hêzên dagirker ve çêkirî ku Tirkiye, Ermenistan, Azerbaycan û Îran ji hev cuda dike.

Bi bilindbûna nav û bandora Zerdeştê, Mediyan û paşê jî Farisan Zerdeştî pejirandin. Ji bo belavkirina olê xwe, Zerdeşt çû bal **Şah Vîştasp (Guştasp)**, ku sînorên desthilata wî hem Îran û hem jî hemû Kurdistana dîrokî digirt.

Şah Vîştasp Zerdeştî pejirand û Zerdeşt heta ku di şerê navbera Vîştasp û **Arjasp** (şahê Turanê, axa kevn a Tirk û Azeriyan) de beşdar bû, hîn û ramanên xwe belav kir. Di vê şerê de Zerdeşt hate kuştin.

Piştî **37 salan** xebat û guherandinên olî û civakî, Zerdeşt di **77 saliya xwe** de şehîd bû.

Li gorî felsefeya Zerdeştî, gerdûn di navbera **ronahî** û **tarî** de tê parvekirin؛ herdu hêz di şerê herdemî de ne. Serokê ronahiyê **Ahura Mazda** ye, û serokê tarîyê **Ehrîman** e. Tê gotin ku Ahura Mazda **heft melekên bilind** (erxengel) heye, lê Ehrîman **sê ruhên şerîr** bi rêberî dike.

Zerdeştî fêr dike ku giyan bi mirinê re tune nabe. Bi **sê roj û sê şevan** giyan pêşdîtineke kêf û êşê tecrûbe dike, piştre li **Dadgeha Dadmendiyê** ya di bin rêberiya sê dadwerên pîroz de tê darizandin. Karên baş û xirab li mizanan têne danîn:

- Ger başî ser kevirî be, giyan tê ronahî û bextê.
- Ger xirabî ser kevirî be, giyan di tarî û ezabê de dimîne.
- Ger herdu bi hev re wekhev bin, giyan herdu kêf û xemê tecrûbe dike.

Ji bo gihîştina asteke herî bilind a ruhanî, Zerdeştî sê qonax şert dike:
Ramanên Baş, Gotinên Baş, û Karên Baş.

Divê were nîşankirin ku bi dîrokî **hemû Kurd berê Zerdeştî bûn**. Lê piştî dagirkirina Kurdistanê ji aliyê Erebî ve, artêşên erebî bi şûr û xwîn û bi qetl û birînên komî çand û baweriya xwe bi navê Îslamê li ser Kurdan ferz kirin. Peyva **Îslam** wateya "teslîmbûn" heye, ku di Kurdî de tê watekirin wek serdan û bindestî. Kesên ku ser nederketin û secde nekin û bac neda, wek **kafir** hatin nîşankirin û hatin kuştin an jî bi zindî hatin veşartin.

Pirtûka pîroz a Zerdeştî **Avesta** ye, ku bi zimanê **Avestayî** hatiye nivîsandin. Beşên wê **Gâthâ** ne, ku wateya wan gotin û sirûd e, û wek gotinên rasterast ên Zerdeşt têne qebûl kirin.

Bi girîngî, Zerdeştî **qasrî**, **kûleyî** an **astengên civakî** qebûl nake. Zerdeşt rêya pêşkeftinê ne girt, lê hêvî, fêrîn û pêşkeftina kesayî teşwîq kir. Avesta şertên xwarinê an qedexeyan ferz nake, û teslîmbûna rîtûelî naxwaze؛ lê jiyaneke dadmend û hevrêz dibêje. Jin û mêr wekhev in, di zewacê de mafên wekhev hene û her kes tenê **yek hevser** heye.

Her weha divê were gotin ku piraniya **şîn û avahiyên kevn ên Zerdeştî** piştî dagirkirina erebî hatine şewitandin an jî têkbirin. Li Kurdistanê hîn jî şûna arkeolojîk têne dîtin, lê desthilatdarên dagirker bi lez wan talan dikin, zêr û hêvîran distînin û mayî têk dikin da ku **mîrata Kurdî–Zerdeştî** jê bibin.

Wek mînak, li **Sardashtê** — ku wek paytexta Zerdeştî ya kevn tê nasîn — di salên dawî de çendîn şînên pîroz, peyker û cihên niştecîh hatine dîtin, lê bi destê desthilatên Îranê hatine desteserkirin û têkbirin.

Hin ji şînên arkeolojîk ên Zerdeştî yên ku hîn manevî maye ev in:

- **Tepê-ya Nowşîcan (Nowshijan)**: 60 km li başûrê Hemedanê û 20 km li rojava Malayerê؛ dirêjî **80 m**, firehî **30 m** û bilindî **37 m**.
- **Tepê-ya Babacan**: nêzîkî **100 km** li başûr-rojavayê Tepê-ya Nowşîcan.

Herdu şîn xwedî **qurbanên agirê** ne؛ ji ber ku agir di Zerdeştî de sembola pakî û ronahiyê ya Xwedayî ye.

Zerdeşt (Zaratûştra)

4.3 – Cihûdîtî (Judaism)

Mûsa di **sedsala 14'an a berî zayînê** de dest bi belavkirina ola **Cihûdîtî** kir û li gelê **Orşelîm** pirtûka pîroz a **Tewratê** pêşkêş kir.

Hebûna Cihûdîtî li Kurdistanê vegere **587 sal berî zayînê**, dema ku artêşa Babîlî di bin rêberiya **Nebûxadnezar II** de di kampanyayeke leşkerî de hin eşîr û civakên Cihûdî ji Orşelîmê girtin û wan bi zorê ber bi Babîlê ve koçandin. Ji Babîlê re, hin ji van civakan bi demê re ber bi Kurdistanê ve koç kirin û bi gelê herêmî re tevlîhev bûn.

Piştî damezrandina nû ya Dewleta Îsraîlê, gelek ji wan Cihûdan ku li Kurdistanê jiyabûn û li wir jî dinyayê hatibûn, vegeriyan Îsraîlê. Tiştekî balkêş ev e ku piraniya van civakên vegerî heta îro jî gelek taybetmendiyên çandî û nîşanên nasnameya Kurdî diparêzin.

4.4 – Xiristîyanî (Christianity)

Îsa ji **Meryemê**, keçeke ji **Bêtlahêm**, hatiye dinyayê û di **33 saliya xwe** de dema ku peyama xwe belav dikir hate xaçkirin.

Xiristîyanî bi rêya şagirtên resûlî ber bi Kurdistanê ve belav bû û bi taybetî li bajarên wek **Edessa (Urfa)** û **Dînan** rihên xwe da؛ li vir civakên Xiristiyan ava bûn û pêş ketin.

Pirtûka pîroz a Xiristîyanî **Încîl** e؛ peyvek ku di Kurdî de wateya **"mizgîniyên baş"** an jî **"mîjdanên xweş"** tê.

Îro, bi nêzîkî **10%** ji nifûsa Kurdistanê Xiristiyan in. **Gelên Aşûrî û Suryanî** beşeke girîng a civaka Xiristiyan a Kurdistanê pêk tînin û di dîrokê de rolekî bingehîn di parastina Xiristîyanî li vê herêmê de lîstine.

4.5 – Îslam

Pêxember Mihemed (Sîlavê Xudê Jiwî bi) di destpêka jiyana xwe de wek bazirgan û rêveberê karwanan serkeftî bû. Bi demê re, ambîsyonên hêz û dewlemendî zêde bûn. Piştî ku wî gelek eşîrên erebî li bin rêberiya xwe civand û hezaran deve bidest xist, wî artêşeke bi rêk û pêk ava kir.

Her car ku ev artêş li rê ket, wan karwan û niştecihên ku li rêyê re rûbirû dibûn êrîş kirin. Li gorî dîroka Îslamê, hevalên Pêxemberê destûr hebû ku kesên ku berxwedan bikin bi kuştin û talankirin re rûbirû bikin. Li her herêmê ku wan dagir kir, gelê herêmî koçand û kesên ku teslîm nebûn kuştin.

Bi vê awayî, hêzên Pêxemberê piraniya artêşên li Mekke û Medîneyê têk birin û desthilatdariya siyasî û dewlemendiya **Hicazê (Erebistanê)** bidest xistin. Piştî vê yekê, kampanyayên leşkerî ber bi derveyî Erebistanê ve fireh bûn û wek "şerên bi navê Îslamê" hatin pêşkêş kirin.

Ayetên Şer û Kuştinê

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّـهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّـهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

Şîrove:
Ev ayet şer û kuştinê bi navê Allah re têkildar dike. Li ser vê bingehê, di dîrokê de gelek şer û dagirkirin bi navê "cihad" hatine meşandin.

Qur'an û Têkçûn

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلۡقُرۡءَانَۚ وَلَوۡ كَانَ مِنۡ عِندِ غَيۡرِ ٱللَّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ ٱخۡتِلَٰفٗا كَثِيرٗا

Şîrove:
Bi rastî, Qur'an bi xwe îddîa dike ku tê de têkçûn tune ye. Lê dema ku ayetên cuda li ser çêkirina mirovahiyê têne berhev kirin, têkçûnên eşkere xuya dibin.

Çêkirina Mirovahiyê – Ayetên Dijber

خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِنۡ عَلَقٍ

خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِن نُّطۡفَةٖ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٞ مُّبِينٞ

وَلَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ مِن صَلۡصَٰلٖ مِّنۡ حَمَإٖ مَّسۡنُونٖ

خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِن صَلۡصَٰلٖ كَٱلۡفَخَّارِ

وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ مِنَ ٱلۡمَآءِ بَشَرٗا

وَمِنۡ ءَايَٰتِهِۦٓ أَنۡ خَلَقَكُم مِّن تُرَابٖ

أَلَمۡ نَخۡلُقكُّم مِّن مَّآءٖ مَّهِينٖ

خُلِقَ مِن مَّآءٖ دَافِقٖ
يَخۡرُجُ مِنۢ بَيۡنِ ٱلصُّلۡبِ وَٱلتَّرَآئِبِ

Şîrove:

Ev ayetên bi hev re pirsên bingehîn derdixin holê: mirov ji çi hatîye çêkirin؟ Ji avê؟ Ji tozê؟ Ji gillê؟ Ji spermê؟ Ji xwînê؟

Zanista nûjen nîşan dide ku jiyana mirovî bi pêvajoyeke dirêj a neh-mehî re dest pê dike, ne bi çêbûna lêvê-lêvê.

Rêberî û Rêwîkirin – Îradeya Allah

لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ

مَن يَشَإِ اللَّهُ يُضْلِلْهُ وَمَن يَشَأْ يَجْعَلْهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ

فَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يَهۡدِيَهُۥ يَشۡرَحۡ صَدۡرَهُۥ لِلۡإِسۡلَٰمِ

Şîrove:

Ev ayetên bi eşkereyî dibêjin ku rêberî û rêwîkirin bi temamî di destê Allah de ye. Ger nebawerî bi îradeya Allah be, wê çawa dikare mirov bi zorê were kuştin an were zor kirin ku bibin misilman؟ Ev şert têkçûneke aqilî û teolojîk çêdike.

Zimanê Pêxemberan

وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوۡمِهِۦ

Şîrove:

Ev ayet dibêje ku her pêxember bi zimanê gelê xwe hatîye şandin. Li vir pirsê girîng derdikeve holê:

Pêxemberê Kurdan li ku ye؟ Qur'an bi Kurdî li ku ye؟

Ev şert nîşan dide ku Îslam bi taybetî ji bo Ereb hatîye, ne ji bo ku bi zorê li ser neteweyên din were ferz kirin.

Heft Asman

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاء فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ

Şîrove:

Gotina "heft asman" bi zanista astronomî ya nûjen re têkçûneke eşkere ye. Ev şert pirsên girîng li ser rastiya zanistî ya Qur'anê derdixe holê.

Cehennem û Qeder

وَلَوۡ شِئۡنَا لَأٓتَيۡنَا كُلَّ نَفۡسٍ هُدَىٰهَا
لَأَمۡلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلۡجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ

Şîrove:

Ev ayet dibêje ku Allah bixwe dixwaze Cehennem bi mirov û cinan tijî bike. Ev şert pirsê bingehîn derdixe holê:

Ma Xwedê xwastîye ku mirov were şer û xwîn؟

An jî ev gotinên mirovî ne ku bi navê Xwedê hatine nivîsandin؟

Encam

Ev ayet û şertên wan nîşan dikin ku Îslam bi têkçûnên hundirîn, şertên dijber û pirsgirêkên aqilî û zanistî tije ye. Bi aqil û rexnegirî li van nivîsan bifikirin şert e, ne ku mirov bi tirsa cehennemê û bi zorê jiyana xwe bisepîne.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ لَا يَحْزُنكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْكُفْرِ مِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓا۟ ءَامَنَّا بِأَفْوَٰهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِن قُلُوبُهُمْ ۛ وَمِنَ ٱلَّذِينَ هَادُوا۟ ۛ سَمَّٰعُونَ لِلْكَذِبِ
سَمَّٰعُونَ لِقَوْمٍ ءَاخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ ۖ يُحَرِّفُونَ ٱلْكَلِمَ مِنۢ بَعْدِ مَوَاضِعِهِۦ ۖ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَٰذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَٱحْذَرُوا۟ ۚ وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ
فِتْنَتَهُۥ فَلَن تَمْلِكَ لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَمْ يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ ۚ لَهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ ۖ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

Şîrove:

Ev ayet bi eşkereyî dibêje ku hin kes Allah bi xwe nexwaze pak bike û wan di rêya nebaweriyê de bihêle. Ger rewşa wan bi îradeya Xwedê be, wê çima pêxember hate şandin ku bi wan re têkoşînê bike? Ev şert **paradoksêke teolojîk** diafirîne: ger dawî û rewşa wan ji pêş ve hatîye biryardan, berpirsiyariya pêxember û şertkirina şer û têkoşînê çi ye?

أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَٰهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ ۖ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

Şîrove:

Li vir tê gotin ku “asman û erd yek bûn û paşê hatin veqetandin.” Zanista nûjen tu bûyerê bi wateya literal a vê gotinê nas nake. Qur’an asman wek avahiyeke ser erdê tê xuyakirin û tu carî ne bi forma **gird û gerîna erdê** tê gotin. Ev şert nîşan dide ku kosmolojîya Qur’anê bi ramanên **sedsala 7’an a Erebistanê** girêdayî ye, ne bi zanista cîhanî.

وَجَعَلۡنَا ٱلسَّمَآءَ سَقۡفٗا مَّحۡفُوظٗاۖ وَهُمۡ عَنۡ ءَايَٰتِهَا مُعۡرِضُونَ

Şîrove:

Li gorî zanistê, asman ne “serbaneke hişk” e ku dikare bikeve ser erdê. Ev gotin bi zanista fîzîkî û astronomî ya îro re têkçûneke eşkere ye.

أَلَمۡ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَٱلۡفُلۡكَ تَجۡرِي فِي ٱلۡبَحۡرِ بِأَمۡرِهِۦ وَيُمۡسِكُ ٱلسَّمَآءَ أَن تَقَعَ عَلَى ٱلۡأَرۡضِ إِلَّا بِإِذۡنِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ

Şîrove:

Vê ayetê asman wek tiştekî maddî nîşan dide ku Allah wê digire da ku nekeve ser erdê. Ev bi rastiya zanistî re têkçûnê ye. Her weha, li vir Allah wek **dilovan û mirovparêz** tê xuyakirin, lê li ayetên din wê **şer, şewitandin û ezab** jî têkildar dike. Ev herdu wateyên dijber pirsên aqilî derdixin holê.

قُلۡ مَن رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلسَّبۡعِ وَرَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡعَظِيمِ

Şîrove:

Gotina **“heft asman”** û **“textê mezin”** bi astronomiya nûjen re têkildar nîne. Zanist nîşan dide ku gerdûn bêdawî ye, erd giredayî ye û li bin tu textê neye. Ev şert dîsa kosmolojîya kevn a Qureyşan nîşan dide, ne zanista giştî.

Encamê Giştî

Ev ayetên bi hev re şertên dijber derdixin holê:

- Allah rêberî û rêwîkirin bi xwe biryar dide
- Lê mirov ji ber nebaweriyê tê cezayê
- Asman wek serbanek hişk tê xuyakirin
- “Heft asman” bi rastiya zanistî re têkçûnê ye

Ev şert nîşan dide ku ev nivîsan bi piranî **berhemên ramana mirovî ya serdemeke taybet** ne, ku paşê bi navê Xwedê hatine pêşkêşkirin da ku desthilat û kontrola civakî bihêz bikin.

Fermana Teslîmbûnê û Tehdîd

لَّا تَجۡعَلُواْ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيۡنَكُمۡ كَدُعَآءِ بَعۡضِكُم بَعۡضٗاۚ قَدۡ يَعۡلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمۡ لِوَاذٗاۚ فَلۡيَحۡذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنۡ أَمۡرِهِۦٓ أَن تُصِيبَهُمۡ فِتۡنَةٌ أَوۡ يُصِيبَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Şîrove:
Ev ayet bi şertên tund teslîmbûna pêxember ferz dike û bi fitne û ezabê tehdîd dike. Di pratîkê de, ev şert ji bo şertkirina **obedîansa mutlaq** ji pêxember û paşê jî ji serokên erebî û olî hate bikaranîn. Lê dîrok nîşan dide ku neteweyên Ewropa, Amerîka, Kanada, Awustralya, Rûsya, Çîn û Japonya bi sedsalan ne pêxember û ne fermanên Qur’anê pejirandine, û bi tenê ezabên xwedayî nehatine. Bi berevajî, wan di zanist, teknololojî û civîlîzasyonê de pêş ketine. Ev şert pirs derdixe holê ka tehdîdên vê ayetê şertên **giştî û hemîdemî** ne, an şertên **herêmî û siyasî** yên serdemeke taybet.

Çêkirina Erdê û Asmanan (Hejmarî)

قُلۡ أَئِنَّكُمۡ لَتَكۡفُرُونَ بِٱلَّذِى خَلَقَ ٱلۡأَرۡضَ فِى يَوۡمَيۡنِ وَتَجۡعَلُونَ لَهُۥٓ أَندَادٗاۚ ذَٰلِكَ رَبُّ ٱلۡعَٰلَمِينَ

فَقَضَىٰهُنَّ سَبۡعَ سَمَٰوَاتٖ فِى يَوۡمَيۡنِ وَأَوۡحَىٰ فِى كُلِّ سَمَآءٍ أَمۡرَهَاۚ وَزَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنۡيَا بِمَصَٰبِيحَ وَحِفۡظٗاۚ ذَٰلِكَ تَقۡدِيرُ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡعَلِيمِ

ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٖ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِۖ مَا لَكُم مِّن دُونِهِۦ مِن وَلِيّٖ وَلَا شَفِيعٍۚ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

Şîrove:
Li vir tê gotin ku erd di **du rojan** de hatîye çêkirin û asman jî di **du rojan** de hatine temamkirin, lê ayeta din dibêje ku hemû çêkirin **di şeş rojan de** qediya. Bi hêsabê hêsan: 2 + 2 = 4, ne 6. Ev **têkçûneke hejmarî** ye ku bi îddîaya rastiya mutlaq re têkçûnê dike.

Qur’an wek Peyameke Erebî û Herêmî

وَكَذَٰلِكَ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ قُرۡءَانًا عَرَبِيّٗا لِّتُنذِرَ أُمَّ ٱلۡقُرَىٰ وَمَنۡ حَوۡلَهَا وَتُنذِرَ يَوۡمَ ٱلۡجَمۡعِ لَا رَيۡبَ فِيهِۚ فَرِيقٞ فِي ٱلۡجَنَّةِ وَفَرِيقٞ فِي ٱلسَّعِيرِ

Şîrove:

Ev ayet bi eşkereyî dibêje ku peyam bi **zimanê erebî** ji bo **Mekke û derdora wê** hatîye şandin. Tu nîşan li ser gerdûnîbûna erdê an li ser qitayên dûr ku zimanê erebî nizanin tune ye. Ev şert pirsê bingehîn derdixe holê ka Qur’an peyameke **cîhanî** ye an peyameke **herêmî** ji bo Erebên sedsala 7’an.

Ezaba Xwedayî û Rastiya Dîrokî

ثُمَّ أَخَذۡتُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْۖ فَكَيۡفَ كَانَ نَكِيرِ

Şîrove:

Her çend ev ayet ezaba xwedayî têşîn dike, lê bi pratîkê de piraniya neteweyên ku bi pîvanên Îslamî “nebawer” têne hesibandin—wek Çîn, Japonya, Amerîka û Ewropa—ne tenê nehatine cezayê, lê bi pêşkeftin û refahê re têne nasandin. Ev şert dîsa têkçûnê di navbera tehdîd û rastiya dîrokî de nîşan dide.

Tevgera Rojê û Heyvê (Kozmolojî)

وَٱلشَّمۡسُ تَجۡرِي لِمُسۡتَقَرّٖ لَّهَاۚ ذَٰلِكَ تَقۡدِيرُ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡعَلِيمِ

لَا ٱلشَّمۡسُ يَنۢبَغِي لَهَآ أَن تُدۡرِكَ ٱلۡقَمَرَ وَلَا ٱلَّيۡلُ سَابِقُ ٱلنَّهَارِۚ وَكُلّٞ فِي فَلَكٖ يَسۡبَحُونَ

Şîrove:

Ev ayetên tevgera roj û heyvê wek ku bi erdê re têkildar in nîşan dide, ku ev **dîtineke geosentrîk** e. Zanista nûjen nîşan dide ku erd li ser aksa xwe digere û li dor rojê diherike. Ev şert kosmolojîya kevn a serdemeke taybet nîşan dide, ne agahîya zanistî ya hemîdemî.

Encama Giştî

Bi berhevkirina van ayetan:

- obedîansa mutlaq tê şertkirin
- têkçûnên hejmarî di çêkirinê de têne dîtin
- peyam bi ziman û herêmê taybet tê sînorkirin
- kozmolojî bi zanista nûjen re têkçûnê dike

Ji ber vê yekê, şert e ku van nivîsan **bi aqil û rexnegirî** werin xwendin, ne wek rastiyên mutlaq û bêguman.

Nêzîkbûna Qiyametê û “Şeqbûna Heyvê”

ٱقْتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلْقَمَرُ

Şîrove:
Ev ayet dibêje “Saet (Qiyamet) nêzîk bûye û heyv qet bûye.” Ev gotin zêdetirî **1,400 sal** berê hatiye gotin, lê ne qiyamet hatîye û ne jî “heyv” bi awayekî dîtbar hatiye qetkirin. Ev şert divê mirov bîne ser teemmûl û rexnegirî: çima ev gotin hîn jî bêpirs têne xwendin؟ Di serdemên kevn de ev şert bi piranî ji bo tirsa gelê hate bikaranîn؛ lê îro wateya literal a wî wek ku bêbingeh xuya dibe.

Qerza Bi Xwedê

مَّن ذَا ٱلَّذِى يُقْرِضُ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَـٰعِفَهُۥ لَهُۥ وَلَهُۥٓ أَجْرٌ كَرِيمٌ

Şîrove:
Li gelek cihan Qur’an dibêje Xwedê ji tu kesê hewce nîne؛ lê li vir “qerz” (deyn/qarz) dixwaze. Ger Xwedê bêhewce ye, çima wî “qerz” daxwaz dike؟ Ma ev şert ji bo dana malî û pêkanîna hêzê bû؟ An jî ev wek şêwazekî siyasî hatiye çêkirin ku gel bide dayîn? Ev şert pirsên girîng li ser mantiq û şertên rastîn ên vê gotinê derdixe holê.

Nav û Sifetên Xwedê û Pirsên Dadmendiyê

هُوَ ٱللَّهُ ٱلَّذِى لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلْمَلِكُ ٱلْقُدُّوسُ ٱلسَّلَـٰمُ ٱلْمُؤْمِنُ ٱلْمُهَيْمِنُ ٱلْعَزِيزُ ٱلْجَبَّارُ ٱلْمُتَكَبِّرُ ۚ سُبْحَـٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

Şîrove:

Li vir Xwedê wek "serdar, pak, aştiyê, ewlehî-dar, parêzvan, bi hêz, zorvane, û bilindî-mezin" tê naskirin. Lê pirsê mezin ev e: ger Xwedê bi rastî parêzvanê bindest û dadmendê mazlûm be, çima bi gelek nifşan **Tirk, Ereb, Faris, Azerî** Kurdistan dagir kir û xwîna Kurd rijandin؟ Ger ev kiryar bi navê wî têne kirin, çima "parastin" û "dad" di pratîkê de nayê dîtin؟ Ev şert bi şertên wateyî yên "ewlehî û aştiyê" re dijberiyeke girîng çêdike.

Dîsa "Qerz" û "Zêdekirin"

إِن تُقْرِضُوا۟ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًۭا يُضَـٰعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۚ وَٱللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ

Şîrove:

Li vir dîsa "qerz" tê xwestin û tê gotin ku wê "zêde bike" û "bibexşe." Lê ger "rîba/faîd" qedexe ye, çima li vir Xwedê behsa "zêdekirinê" dike؟ Her weha, qerz bi kî re tê dayîn؟ Qerz bi rastî bi kî re tê gihandin؟ Ev şert pirsê kêşeyî çêdike: ma ev gotin bi navê olê hatîye dayîn da ku **dan û bac** bi şêwazekî pîroz were şertkirin؟

Beni Îsraîl" û "Serxistina Neteweyan

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُواْ نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

Şîrove:

Ev ayet diyar dike ku Xwedê neteweyekê li ser neteweyên din "pêşxist" an "bilind kir." Ev şert di nava îddîaya wekhevî û mirovparêzî de têkçûnê diafirîne. Ger hemû mirov ji aliyê yek Xwedê ve hatine çêkirin, çima neteweyek "ser" û yên din "bin" têne nîşandan؟ Ev wate dikare wek dengê şertên siyasî û herêmî bê—ne wek peyameke giştî ya hemû mirovahiyê.

Xwedê li Dijî “Nivîskarên Pirtûkê

فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِندِ اللَّهِ لِيَشْتَرُواْ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلاً فَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُونَ

Şîrove:

Ev ayet li dijî wan kesan e ku nivîsarên xwe bi destê xwe dinivîsin û paşê dibêjin “ev ji Xwedê ye” da ku qezencê biçûk bistînin. Lê pirs ev e: ger ev şert heye, çima Xwedê peyameke zelal û bêguman nayê nardîn ku tu kes nikare wî biguherîne an li wî bişopîne؟ Di serdemê me de, ger kesek nivîsekî din nivîse, civak dikare wî bi aqil û nîqaşê biceribîne. Tehdîd û “wêl” bi şêwazeke tund, bi wateya mirovahî ya îro re zêdetir wek şertê **desthilat** xuya dibe.

Leşkerên Nedîtî û Pirsê Kurdistanê

ثُمَّ أَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَذَٰلِكَ جَزَآءُ ٱلْكَٰفِرِينَ

Şîrove:

Ev ayet dibêje ku Xwedê “leşkerên nedîtî” şandine û “kafiran” cezayê kirine. Lê ger ev hêz rast e, çima ew leşkerên nedîtî nayên şandin da ku **dagirkerên Kurdistanê** derxînin? Ger bi rastî “alîkariya xwedayî” heye, wê çima ev alîkarî ji bo gelê Kurd—ku bi nifşan qetl, koçandin û bindestî dîtine—nayê dîtin? Ev şert pirsê mezinê derdixe holê ku di pratîkê de, peyv û îddîa bi encamên rastîn re ne li hev in.

Fermana Kuştinê (Ayetê Şûr)

فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

Şîrove:

Ev ayet bi rêyekî eşkere **kuştin, girtin, dorpêçkirin û şer** re qanûnî dike. Bi gotinên hêsan, ev şert **hêza leşkerî û tundî** legitim dike. Di dîrokê de, di dema ku Îslam lawaz bû, şertên dûrketin û “bi aştiyê” hatin gotin؛ lê dema ku hêz û desthilat bidest xistin, ev ayetên tund hatin pêşkêşkirin. Ev şert nîşan dide ku **Qur’an wek amûrekî siyasî** ji bo şertkirina şertên rojê hate

bikaranîn. Piştî ku projeya Erebî serkeftî bû, dewletên din jî heman model bi navê ol û netewe bikaranîn—û heta îro jî gelek gel di bin wê şertê de têne rêvebirin.

Cihad û Tundî

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَـٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَـٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ

يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَـٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا۟ فِيكُمْ غِلْظَةً ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ

Şîrove:

Ev ayetên bi hev re nîşan dikin ku **şer, tundî û kuştin** ne şertên astengî yên demkî ne, lê şertên bingehîn ên Îslamê ne. Bi vê şertê, wê îddîa ku Îslam ola aştiyê û bibexşînê ye têkçûnê dike. Di pratîkê de, ev ayetên bingeha şertkirina şerên olî û cihadên xwînî bûn.

Girtina Mal û “Paqijkirin

خُذْ مِنْ أَمْوَٰلِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيم

Şîrove:

Li vir şert tê dayîn ku mal û dewlemendiya gel were stendin bi navê “paqijkirinê.” Ev şert di dîrokê de bû sedema ku gelek mîr, şeyx û desthilatdarên olî malê gel bi navê zekat û sadexe xwe bistînin. Heta îro jî li gelek herêman, ev şert wek **amûrekî şertkirina aborî û desthilatê** tê bikaranîn.

Dema Lawazî û Dema Hêzê

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ

Şîrove:

Ev gotin di dema lawaziyê de hatîye gotin. Lê dema ku hêz û artêş bidest xistin, ayetên kuştin û cihad hate pêşxistin. Ev şert nîşan dide ku **Îslam şertên xwe li gorî rewşa siyasî**

biguherîne. Em Îslam li ser vê bingehê—ku şertên wî li gorî hêz û lawazî diguherin—naqebûl dikin.

Xirabûna Xanî û Ezab

قَدْ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَـٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ

Şîrove:
Ev ayet îddîa dike ku Xwedê xanî û bingehên dijminan xirab dike. Lê pirsê mezin ev e: **çima ev şert li ser dagirkerên Kurdistanê nehatîye sepandin** ؟Tirk, Faris, Ereb û Azerî bi nifşan Kurdistan dagir kirin, lê “serban” li ser wan neket. Ev şert dîsa têkçûna navbera gotin û rastiyê nîşan dide.

Tehdîda Giştî û Tirsa Psîkolojîk

وَإِن مِّن قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا ۚ كَانَ ذَٰلِكَ فِى ٱلْكِتَـٰبِ مَسْطُورًا

وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِى فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَعْمَىٰ

Şîrove:
Ev ayetên bi tehdîd, tirsa ezab, şewitandin û biçûkkirinê tije ne. Ji aliyê psîkolojîk ve, ev şert gel ber bi **teslîmbûn û xwe-kêmkirinê** dibe. Tirsa cehennemê û ezabê di Qur’anê de **bi sedan caran** têne dubarekirin—ev şert amûrekî girîng bû ji bo kontrola civakê.

Wêde û Xeyal

وَقِيلَ لِلَّذِينَ ٱتَّقَوْا۟ مَاذَآ أَنزَلَ رَبُّكُمْ ۚ قَالُوا۟ خَيْرًا ۗ لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا۟ فِى هَـٰذِهِ ٱلدُّنْيَا حَسَنَةٌ ۚ وَلَدَارُ ٱلْـَٔاخِرَةِ خَيْرٌ ۚ وَلَنِعْمَ دَارُ ٱلْمُتَّقِينَ

جَنَّـٰتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ ۖ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ ۚ كَذَٰلِكَ يَجْزِى ٱللَّهُ ٱلْمُتَّقِينَ

Şîrove:

Wêdeyên behiştê di Qur'anê de **zêdetir ji 180 caran** têne dubarekirin. Ev dubarekirin, bi psîkolojîk, şertê şertkirina rêzgirtin û qebûlkirinê bû. Lê di serdemên nûjen de, ev wêdeyên xeyalî hêza xwe winda kirine û Îslam di gelek herêman de hêdî hêdî piştî xwe dihêle.

Qerînkirina Kêmasiyan

وَمَن كَانَ فِى هَٰذِهِۦٓ أَعۡمَىٰ فَهُوَ فِى ٱلۡأَخِرَةِ أَعۡمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلاً

Şîrove:

Ev ayet kesên kor bi şertên olî tê qerînkirin. Lê Xwedê bixwe koran çêkirine—wê çawa dikare wan bi bêhurmetî binav bike؟ Ev şert bi mirovparêzî û dadmendiya xwedayî re ne li hev e û zêdetir wek **gotina mirovî ya bêşefeqet** xuya dibe.

Encama Dawî ya

Di hemû van ayetan de, şertên wek şer, kuştin, tirsa psîkolojîk, şertkirina aborî, wêde û tehdîd bi rêk û pêk têne dîtin. Ev şert nîşan dide ku Îslam ne tenê ola baweriyê ye, lê **sîstemeke siyasî û kontrolê** jî bûye. Bi vê bingehê, şert e ku ev nivîsan **bi aqil û rexnegirî** werin xwendin, ne wek rastiyên mutlaq û bêguman.

Îmtiyaza Taybet a Pêxemberê

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ إِنَّآ أَحۡلَلۡنَا لَكَ أَزۡوَٰجَكَ ٱلَّٰتِىٓ ءَاتَيۡتَ أُجُورَهُنَّ وَمَا مَلَكَتۡ يَمِينُكَ مِمَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَيۡكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّٰتِكَ وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَٰلَٰتِكَ ٱلَّٰتِى هَاجَرۡنَ مَعَكَ وَٱمۡرَأَةً مُّؤۡمِنَةً إِن وَهَبَتۡ نَفۡسَهَا لِلنَّبِىِّ إِنۡ أَرَادَ ٱلنَّبِىُّ أَن يَسۡتَنكِحَهَا خَالِصَةً لَّكَ مِن دُونِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۗ قَدۡ عَلِمۡنَا مَا فَرَضۡنَا عَلَيۡهِمۡ فِىٓ أَزۡوَٰجِهِمۡ وَمَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُهُمۡ لِكَيۡلَا يَكُونَ عَلَيۡكَ حَرَجٌۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا

Şîrove:

Ev ayet bi rêyekî eşkere **îmtiyazeke taybet** ji bo Pêxemberê çêdike ku ji bo Müslimanên din ne maf e. Qabulkirina jinên pir, jînekên esîr (milk-al-yemîn) û jinên ku "xwe pêşkêş dikin" bi

şertên olî, bi hêmanê li heman demê **xwastinên şexsî yên Pêxemberê** qanûnî dike. Ev şert pirsgirêkeke mezin a exlaqî diafirîne: çawa dikare Xwedê şertên xwe yên giştî bi tenê ji bo kesekê biguherîne? Ev şert Îslamê wek **sîstemeke şertkirina olî ya xizmeta rêz û xwastinên mirovî** nîşan dide, ne wek rêbazeke giştî ya dadmend.

Kun fa-yakûn" û Pirsa Kurdistanê

هُوَ ٱلَّذِى يُحۡىِۦ وَيُمِيتُۖ فَإِذَا قَضَىٰٓ أَمۡرٗا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ

Şîrove:
Ger Xwedê bi tenê gotina "Be" her tiştî çêdike, wê pirsê bingehîn ev e: **çima ew fermana azadiya Kurdistanê nade?** Çima ew fermana derketina dagirkerên Faris, Tirk, Ereb û Azerî nade? Ev şert têkçûna navbera îddîaya hêza mutlaq û rastiya dîrokî ya xwîn, dagirkerî û bêdadî nîşan dide.

Nimêj û Rastiya Tundî

ٱتۡلُ مَآ أُوحِىَ إِلَيۡكَ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَۖ إِنَّ ٱلصَّلَوٰةَ تَنۡهَىٰ عَنِ ٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۗ وَلَذِكۡرُ ٱللَّهِ أَكۡبَرُۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مَا تَصۡنَعُونَ

Şîrove:
Ev ayet îddîa dike ku nimêj ji xirabî û tundiyê rêgirtinê dike. Lê di rastiyê de, ʿ**Umar, Khomeini, Khamenei, Saddam Hussein, Bashar al-Assad û Tayyip Erdoğan** hemû nimêj dikin. Bi vê re jî, wan Kurd kuştin, bajaran rakirin, jin esîr kirin û şertên Anfal, jîhad û komkujî sepandin. Ev şert nîşan dide ku nimêj ne şert e ji bo exlaq û dadmendî; belkî ew dibe **amûrekî şertkirina zihin û şertkirina teslîmbûnê**.

Behişt ji bo Kîjan?

أَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَلَهُمۡ جَنَّٰتُ ٱلۡمَأۡوَىٰ نُزُلَۢا بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ

Şîrove:

Ger ev ayet bi awayekî têkêlî were xwendin, wê wateya wê ev be ku ʿ**Umar, Khomeini, Saddam, Erdoğan û hemû fermandarên wan**—bi şert ku “îmân” hebin—bi behiştê têne xwedîkirin. Di heman demê de, **sed hezarên Kurdên ku hatine kuştin, jinên esîrkirî, û qurbanên Anfal û jîhadê** wê bi cehennemê bên şertkirin. Ev şert bi dadmendiya mirovî û aqilê re **qet ne li hev e**.

Dîroka Kuştinê wek “Nîşan

أَوَلَمۡ يَهۡدِ لَهُمۡ كَمۡ أَهۡلَكۡنَا مِن قَبۡلِهِم مِّنَ ٱلۡقُرُونِ يَمۡشُونَ فِى مَسَٰكِنِهِمۡۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَأَيَٰتٍۚ أَفَلَا يَسۡمَعُونَ

Şîrove:

Ev ayet kuştina nifşên berê wek “nîşanên Xwedê” pêşkêş dike. Lê pirs li vir tê dayîn: **çima ev “nîşan” li ser dagirkerên Kurdistanê nehatine sepandin?** Ger Xwedê rast bi gelên bindest re be, wê ew ne Kurd, lê dagirkerên wan di xanîyên xwe de têk bibin. Ev şert bi awayekî vekirî pirs li **aliyê kîjan gelê Xwedê ye** dike.

Encama Giştî ya Vê Beşê

Ev ayetên dawî îmtiyaza şexsî, bêbandoriya nimêjê, şertkirina behişt û cehennemê, û bêdadîya li hember gelên bindest nîşan dikin. Bi awayekî bi rêz û aqilî, ev şert têne xwendin wek **nivîsanên mirovî yên şertkirina desthilatê**, ne wek gotinên xwedayî yên giştî û bêguman.

Pêxember Muhammed (silav û rêz li ser wî be) di sala 570î zayînî de li bajarê Mekke hat dinyayê. Di sala 610î zayînî de, di şikefta Hîra ku nêzîkî sê kîlometre ji Mekke dûr e, tê gotin ku Xwedê Qur'an bi rêya firoştekê Cebrâîl li wî eşkere kir. Di sala 622î zayînî de, Muhammed ji Mekke çû Medîne; ev bûyer wekî **Hicret** tê nasîn. Di vê demê de, wî gelek şopandaran bi dest xist û di sala 642î zayînî de êrîşek li Mekke kir û ew bajar kir bin desthilata xwe. Bi gotineke din, di hemû jiyana xwe de Pêxember tenê karî bû beşek ji niştecîhanên Mekke û Medîne bi Îslamê veguherîne.

Pêxember Muhammed (silav û rêz li ser wî be) neh jinên ku bi fermî têne nasîn hebûn. Di nav wan de Aîşe, keça Umer, û Selma, keça Ebû Bekir, jî hebûn ku bi wî re zewicî bûn. Fâtîma, keça Pêxember, bi Alî re zewicî bû, û Umm Kulthûm, keçekî din, bi Uthman re zewicî bû. Ev xizmên Pêxember paşê bûn xelîfeyên Îslamê. Xelîfeyan her gav li ser mijarên olî û siyasî bi hev re li hev nehatin; bi rastî jî, Aîşe (Xwedê ji wê razî be) carekê li nêzîkî Medîne, li ser şûna kamelekê, li dijî Alî (Xwedê ji wî razî be) ket şerê ku paşê wekî **Şerê Kamelê** hate nasîn.

Pêxemberê Îslamê di sala 632î zayînî de, di temenê 63 salî de, jiyana xwe bidawî kir û paş xwe gelek jin û câriyên (concubines) bihêlî. Belavbûna Îslamê bo Kurdistanê vedigere sedsala 7'an, di navbera salên 634 û 644'an zayînî de. Di vê demê de, Xelîfe Umer (Xwedê ji wî razî be) bi navê Îslamê êrîşên leşkerî li Kurdistanê kir. Tê gotin ku wî ji hêzên xwe re got: "Ey Misilmanan! Li ser kafiran (Kurd û Zerdeştîyan) êrîş bikin, wan bi navê Xwedê bikuşin, mal û dewleta wan talan bikin û jin û keçên wan wekî cariyan (câriyan) bistînin." Bi vî awayî, bi behaneya Îslamê, Ereban êrîşî Kurdistanê kirin. Wan gelek Kurd ku dikarin kuştin û welat talan kirin.

Di wê demê de, Kurdan Zerdeştî bûn û bi Xwedê bawer bûn, lê Xelîfe Umer (Xwedê ji wî razî be) Xwedê wan qebûl nekir û got: "Tu Xwedê tune ye, tenê Allah heye (lâ ilâhe illâ Allâh)." Ereban, bi armanca sepandina çanda Erebî û tunekirina çanda Kurdî, mêranên Kurd qetil kirin û bi zor û destdirêjî zarokên Kurd fêrî nimêj û rojîbûnê li şêweya Erebî kirin. Hevalên Pêxemberê jinên Kurd wekî esîrên helal dihesibandin û wan rastî destdirêjiyên seksî kirin. Bi hezaran keçên Kurdên bedew ji malbatên wan hatin hilbijartin, ji xizmên xwe veqetandin û bo Hicazê hatin guhêztin. Tê gotin ku Xelîfe Umer (Xwedê ji wî razî be) 113 keçên Kurd wekî cariyên xwe girtine.

Ev diyar e ku Kurdan Îslamê bi dilxweşî qebûl nekirin. Wan bi şûr û bi xwînê hate guherandin. Armanca Ereban talankirina dewleta Kurdistanê, kuştina bêgunehan û veşartina miriyan di gorên komelî de bû. Gelek Kurd birîndar an jî hatin kuştin û yên ku li dijî şûrên Erebî berxwedan nîşan dan, hatin kolekirin, şermendekirin û bi giştî hatin pêşandan. Têkçûnên sûcên Ereban hîn jî îro li Kurdistanê hene; gelek gorên komelî li ser axa welat belav bûne. Bin van girdan de hêstên bi hezaran Kurdên welatparêz hene ku li ber dagirkerên Erebî-Misilman qebûl nekirin û jiyana xwe ji bo rûmet û azadî feda kirin.

Bi awayekî şaş, gorên Ereban ku di dagirkirina Kurdistanê de mirin, bo hin Kurdan bûne maqam û cihên zîyaretê; di heman demê de ew "hevalên" bi rastî dijminên bav û kalên me bûn û li axa me xwîna Kurdî rijandin. Divê were nasîn ku yek ji sedemên bingehîn ku Kurdan hê jî bêdewlet mane û wekî neteweyên din nekaribûn serxwebûn û welatekî bi fermî bistînin, ev e ku ji dema Xelîfe Umer (Xwedê ji wî razî be) ve, Ereban bi qesd Kurdan li nav çend rêberên eşîrî û olî parçe kirin. Ev parçekirin hîn jî di sedsala bîst û yekem de neteweya Kurd tê êşandin.

Leşkerên Erebî çend salan li Kurdistanê manin heta ku bingehên xwe li herêmê bi temamî xurt kirin. Bi zor û bi teklîfê, wan jî hevkarên herêmî kişandin nav xwe û wan bi navên wekî Seyyid (dûrxistina Pêxember), Şêx, Pîr, Dervîş û Sûfî navdar kirin. Ev kesan xizmetên Ereban kirin, dewleta Kurdistanê kom kirin û ji bo serekên xwe yên Erebî şandin. Her çend gelek ji gelê Kurd bi şêwazên çandî hatine şûştinê û dîrokê rastîn ya van bûyeran nizanin, û gelek bûne Misilman, lê îro jî piraniya dewleta Kurdistanê li destên derveyî ye û çavkaniyên wê hê jî têne talankirin.

Dagirkerên Kurdistanê her dem Îslam wekî amûrekî fêrbûnê bikaranîne da ku gelê Kurd xapînin, li ser wan serdest bibin, çavkaniyên wan bi dest bixin û dîroka wan ji wan bistînin. Wan Kurdan ji fêrbûna dîroka xwe û ji zanîna berjewendiyên neteweyî dûr girtin. Bi qesd gelek Kurd bi nîqaşên olî yên bêdawî û bi sozên cennetê yên bêhêvî mijûl kirin, da ku li şikandinên mezhebî bimînin û ne li ser yekbûna neteweyî û azadî bigerin.

Ger îro Kurdistan di aştiyê de bûya, dikarî bû cennetek li ser erdê. Lê bi şertên îroyîn, dewlet û şadîya wê dagirkeran digirin, û beşeke mezin ji gelê Kurd hîn jî bi şûştina olî û bi sozên vala yên cennetekî dûr û nehatî girêdayî ye.

Di hundirê Îslamê de jî gelek mezheb û rêzên olî hene, ku her yek xwe ji yên din bilindtir dibîne: Şafî'î, Hanafî, Hanbelî, Malîkî, rêza Qadirî, rêza Neqşbendî, rêza Rifa'î, Bektashî, Ehli Heq (Yarsanî), Şebek, Qelem Hacî, Bawarî, Feylî, Elewî û Şîa ya Dûzdehî (Twelver).

4.6 – Ola Êzîdî

Ola Êzîdî yek ji olên resen û xweser ên gelê Kurd e. Êzîdî Xwedê bi zimanê Kurdî perest dikin û bawer dikin ku Xwedê bixwe bi Kurdî diaxive. Hin Êzîdî bawer in ku ola wan berdewamî an jî şaxek ji Zerdeştîtiya kevn e; lêbelê di demê de hin guherandin li ser wî hatine kirin û ev ola, bi tevî êrîş û qetilkirinên dûbare dûbare yên ku bi navê "Êzîdîtî" ji aliyê Misilmanan ve hatine kirin, hê jî maye û bi xweparastinê jiyana xwe domandine.

Êzîdî bawer dikin bi yek Xwedê ya bilind, ku navê wî **Yazdan** e؛ afirînerê gerdûnê, heft firoştê serdeste û mirovahiyê. Herî mezin û herî girîng ji van firoştan **Melekê Tawûs** e (Firoşta Tavusê), ku di baweriya Êzîdiyan de rolekî navendî û bingehîn heye.

Li gorî baweriya Êzîdiyan, piştî mirinê her giyan rastî dadweriya Xwedayî tê, ku ji aliyê heft firoştên serdest ve tê bicîhkirin:

- **Yên ku kiryarên wan ên xerab ji yên baş zêdetir in**, dikevin tarîtiyê.
- **Yên ku kiryarên wan ên baş û xerab bi hev re wekhev in**, di cihêkî bi navê **Zinaḵa** de têne şandin, ku li wir hem kêfxweşî û hem jî êş û êzîyetê têne ceribandin.
- **Yên ku kiryarên wan ên baş ji gunahan zêdetir in**, têne qebûlkirin û têne ketin cennetê.

Ev pergala exlaqî û ruhanî girîngiya berpirsiyariya kesayî destnîşan dike û serkeftina dawî ya başî li ser xerabî bi awayekî zelal û eşkere di navberê de radike.

Cihê herî pîroz û navendî ya Êzîdiyan **Lalîş** e, ku li nêzîkî bajarê **Mosul** li **Kurdistana Başûr** têkildar e. Lalîş di baweriya Êzîdiyan de wekî cihê herî pîroz tê hesibandin û bi navendekî ruhanî ya bingehîn ji bo civakê xizmet dike.

Her sal, di roja yekem a mehê **Rezber** (Cotmeh/October), Êzîdî hûrmetê didin û rêwîtiyekê (zîyaretê) bo Lalîşê dikin da ku gorê **Pir Awde** — yek ji pîr û welîyên herî girîng û pîroz ên wan — bibînin. Ev rêwîtiya salane rîtûalekî pir girîng e, ku nûkirina bawerî, paqijkirin û yekîtîya civakî di navbera xwe de sembol dike.

4.7 – Ola Yarsan (Ehli Heq)

Pir Binyamin Şahoyî bi gelemperî wekî yek ji kesayetên herî kevn ên têkildar bi bingehên ola Yarsan (Ehli Heq) tê bibîranîn; lê damezrandina bi fermî ya vê baweriyê tê girêdan bi **Sultan Sehâk Barzincî** re, ku di sala 1250î zayînî de ev ola ragihand.

Pirtûka pîroz a Yarsaniyan **Daftar (Daftar-i Pîrdîwar)** e, ku jî bi navên **Divana Mezin** an jî **Daftar-i Serencam** ("Pirtûka Dawiyê") tê nasîn. Ev nivîsandin hînkirin û helbestên **Bahlûl** û **Paşa Xweşîn ya Luristanê** di xwe de digire. Di sedsalan de pirtûkên dînî yên din jî hatine nivîsandin؛ di nav wan de **Daftar-i Îlbêgî Caf** (sedsala 15'an), her weha **Daftar-i Xan Îlmas**, **Daftar-i Pîr Emîr** û **Daftar-i Beraka Goran** (sedsala 18'an). **Sawa** û **Goran** wekî nivîsên herî nû yên ola Yarsan têne hesibandin.

Li gorî baweriya Yarsaniyan, Xwedê bi rêza cîlve û şiklên ruhanî û rêberên pîroz di cîhanê de xwe nîşan dide; di nav wan de **Brahîm**, **Zerdeşt**, **Sultan Sehâk**, **Pîr Mûsa**, **Dawûd Dûdanî**, **Baba Yadgar**, **Daye Ramzbar** û yên din hene. Di heman demê de, wan bilindî û rêz ji bilîsîn û fîlozofanên mezin re jî didin, wekî **Keyxusrew**, **Kawa Hesinkar**, **Plato**, **Socrates**, **Hafiz**, **Bahlûl Mahî**, **Baba Serheng Dûdanî**, **Baba Naws Caf**, **Baba Cîl** û **Pîr Şaho**؛ ku tê bawer kirin ku wan hînkirinên xwe bi îlhama Xwedayî wergirtine.

Yarsaniyan du navendên ruhanî yên sereke hene (an jî "maqam"):

- **Navenda hundirîn**, ku bi navê **Destgehê Xwandgariyê (Cem/Jem)** tê nasîn؛
- **Pîrdîwar**, ku li nêzîkî gundê **Pîran (Şêxan)** li herêma **Hewraman** ya **Kurdistana Rojhilat** ye.

Gora **Sultan Sehâk** û gorên gelek welî û pîrên mezin ên Yarsan li vê herêmê ne.

Cuda ji gelek olên din, ola Yarsan baweriya cennet û dojehê ya herdemî hîn nake. Li şûna wê, wê hîn dike ku kiryarên mirov bi aliyê **Pîr Mûsa** ve têne tomarkirin û ku giyan li gorî çêwîtiya kiryarên xwe dîsa têne vegerandin (reinkarnasiyon). Kesek ku kiryarên wî baş û pîroz in, dîsa di şert û mertebeyekî bilindtir û rûmetdar de tê dinyayê; lê yê ku kiryarên wî xerab in, dibe ku di şiklê heywanekî an jî di rewşekî nizm de dîsa were dinyayê.

Divê were destnîşankirin ku hin şax û komên wekî **Haqqa** û **Kakêyî** carinan wekî şaxên Yarsanîzmê têne hesibandin, ji ber ku wan bi hin hînkirin û rêbazên ruhanî yên Yarsan re têkiliyên nêzîk hene.

Pîrdîwer – Cihê Pîroz ê Olê Yarsan (Ehl-e Heq)

Navê cihê pîroz: Pîrdîwer

Herêm û cih: nêzîkî gundê Şêxan (Pîran), di Herêma Hewraman de, Rojhilata Kurdistanê (îro di parêzgeha Kirmashanê de).

Kesê girîng: Sultan Sahak

Dema damezrandinê: nêzîkî 1250 zayînî

Beşa Pêncemîn

5 – Faktorên bingehîn ên paşveçûna civaka Kurdî

Kurdistan welatekî dagirkirî ye û dagirkeran rê û qada pêşketinê ji gelê Kurd standine, da ku wek neteweyên din nekarin nasname û hebûna xwe bi awayekî nûjen, pêşverû û civîl bihevgirin û xurt bikin.

Di civaka Kurdî de hema hemû rêyên pêşketinê hatine girtin؛ ji ber vê yekê, wê bi awayê ku pêwîst bû di warên aborî, teknolojîk, rêvebirin, felsefî, çandî û civakî de pêş neket. Dagirkerên Kurdistanê, bi armanca berjewendiyên xwe yên aborî, planekî hevgirtî û pêşî amadekirî li ser gelê Kurd sepandine. Her Kurdek ku hewl da ku bi kesayî an bi komelî pêş biçe, rastî qirkirinê, girtinê, koçkirinê û surgûnê hate, ji aliyê dijminên paşverû û dagirkerên Kurdistanê ve. Bi vî rengî, Kurdan ji gihîştina armancên xwe hatine astengkirin û cuda ji gelên din, nekarine di şertên pêşketinê, medeniyetê û aştiyê de bijîn. Dagirkeran bêxwendî û nezanî çêkirine, çanda eşîretî xurt kirine, rêxistin û hêzên çekdar ên manipûlatîf avakirine û kesayetên xwe-berjewendî di nav civaka Kurdî de bilind kirine.

Heta ku Kurdistan di çar beşan de parçe-parçe ye—û rêxistinên xwe jî di rêbaz û berjewendiyan de perçe ne—civaka Kurdî dê hîn jî paşvemayî û bindest bimîne. Kurdistan dê gava xwe ya yekem a rastîn ber bi pêşketinê bigire gava ku hemû rêxistin bi kirinê, ne tenê bi gotinê, ji bo ewlehiya nasnameya neteweyî û avakirina civakekî adil û wekhev xebitînin.

Divê were bibîranîn ku gelê Kurd gelek caran firsetên girîng ên pêşketinê hebûn, lê her carê asteng û krîzan li ber wan rawestin. Faktorên li jêr sedemên bingehîn in ku Kurdan nekarine van firsetên dîrokî bi awayê pêwîst bi kar bînin:

---

1) Têkçûna Kurteyî ya Enstîtûsyonekî Neteweyî ya Kurdî

Tu enstîtûsyonekî neteweyî ya Kurdî tune ye ku hemû Kurdan li hundirê Kurdistanê û li derveyî wê bi awayekî yekgirtî nûnerî bike. Ev saziya neteweyî divê xwedî hêz û karîbûna yekgirtina hêzên Kurdî û bipeyvandina nasnameya neteweyî ya Kurdî li mal û li derve be. Heta niha, Kurdistan xwedî enstîtûsyonekî bi vî rengî yê xurt û karîzmatîk nebûye.

Di sala 1999’an de **Kongreya Neteweyî ya Kurdistanê** li Brukselê hate damezrandin û manifestoyekî neteweyî derxist, ku bi hin astî li Rojava tesîrê kir. Her çend ew bi awayê ku pêwîst bû karîbar nebûye, lê dibe ku were pêşxistin û xurtkirin.

Divê Kurdan û rêxistinên Kurdî piştgirî bidin enstîtûsyonekî neteweyî û welatparêz, da ku li dijî krîz û astengan bi çalakî bisekin û erkên neteweyî bi ciddî bicîh bînin. Piştgiriya fireh a hemû rêzan û herêmanên welatparêz dê doza Kurdî li astên navneteweyî bi hêztir bike. Enstîtûsyonekî bi rastî neteweyî dikare bername û stratejiyên yekgirtî çêbike da ku li dijî astengan bersivê bide.

---

2) Kêmîya Yekîtî û Aştiya Neteweyî di nav Rêxistinên Kurdî de

Ji ber ku gelê Kurd perçe-bûye û Kurdistan di navbera çar dagirkerên diravdeyar de hat parastin, yekîtîya neteweyî ya xurt nehat çêkirin ku nasname û neteweyîtiya Kurdî biparêze. Ev perçebûn rêxistinên cûda-cûda li Kurdistanê çêkir; hin ji wan navê “Kurdistan” tenê ji bo berjewendiyên kesayî an partî bikaranîne. Ne tenê ku hin komên xwe-berjewendî rolekî çêker di çareserkirina pirsa Kurdî de ne lîstin, lê wan bûne çavkaniyên pevçûnên hundirîn—carinan jî bi dagirkeran re li dijî rêxistinên Kurdî yên din hevkariyê kirine.

---

3) Siyaseta Mijarperest û Kesayî di Hin Rêxistinên Kurdî de

Sînoranên çêkirî yên dagirkeran û pevçûnên herdemî yên di navbera rejîmên dagirker de—her weha pevçûnên wan bi Kurdan re—bûne sedema çêbûna gelek rêxistinan li Kurdistanê. Hin ji wan tenê li lihevhatina xwe ya kesayî fikirînin û “Kurdîtî” wekî bazirganiyekê bi kar anîne. Ev koman ne tenê pirsa Kurdî çareser nakin, lê bi girêdan û bindestî li ser yek an çend dagirkeran, krîz û bêasayîtiyê mezintir kirine. Ev siyaseta neberdewam e؛ divê serok û kadroyan rêya xwe ji nû ve bifikirin û bizanin ku ev rêbaz doza neteweyî paş dide û di dawiyê de hemû Kurdan—her weha wan koman bi xwe jî—têk dibe.

Wek dîrok nîşan dide, nebûna rêberiya rast û rastnivîsî di hin rêxistinan de wan lawaz kiriye û bi dawîketina wan re encam daye. Erkê dîrokî ya her rêxistin, endam û piştgir ew e ku bi ciddî li

çareserkirina pirsa Kurdî bisekin û xebata xwe tenê ji bo berjewendiyên neteweyî yên hemû Kurdan bidin. Divê her Kurd ji qazancên rêxistinî û kesayî dûr bisekine. Gava berjewendiyên neteweyî têne xetere kirin, divê endaman serokên xwe sererast bikin—an jî bi kêmî bi siyasetanên şaş re nepeyvînin—bi taybetî wan yên ku bi nav û alayên cuda şerê brakujiya Kurdî çêdikin. Erkê her Kurd e ku di her planekê de ku Kurd bi Kurdê re bijînî bikuje, nebe û piştgirî nede.

Şerê hundirîn qet di berjewendiya Kurdî de nîne: ji aliyekî dagirkeran ji wê sûd digirin؛ ji aliyekî din jî ji bo berjewendiyên têkçûnî yên hin kesan, malbatan an rêxistinan xizmet dike. Di dawiyê de, serokên şerçêker bêziyan derdikevin û piştî ku bi hezaran Kurd bi hev re kuştin, dîsa li hev tên. Wek mînak:

- **KDP** li dijî **PUK**: Çend qursên şerê brakujiya bi hezaran canên Kurd têk birin؛ paşê Barzanî û Talabanî li hev hatin. Ne tenê ziyan nedîtin, lê jî bi fonên ji Îran, Tirkiye û Îraqê bankên xwe tije kirin.
- **Komela ya Kurdistana Îranê** li dijî **KDPI**: Bi hezaran hatin kuştin, lê tu zirar li malbatên Dr. Abdulrehman Qasimlo, Abdullah Mohtadî, Ebrahim Elîzadê an Mansûr Hekmet nehat.
- **KDPI** li dijî **KDPI–Rêberiya Şoreşger**: Dema ku malbatên Abdullah Hesenzadê û Celîl Gadanî bi ewlehî li Ewropa dijîn û şertên baş ji bo zarokên xwe peyda dikin, bi sedan şerkerên Kurd bi hev re kuştin—paşê jî salan piştî li hev hatin.
- Pevçûnên pir caran di navbera **KDPI ya serokatiya Mustafa Hîcrî** û **KDP ya serokatiya Abdullah Hesenzadê** de, gelê me têkçûnê kir؛ di heman demê de serokan qezenc dîtin, bi propaganda medyayî civak manipûle kirin û dîrokên kesayî xwe paqij kirin.

4) Cihê Stratejîk a Kurdistanê û sê neteweyên sereke

- Kurdistan di navbera sê neteweyên ku di dîrokê de her tim dijminên hev bûne—Tirkan, Ereban û Farisan—de ye. Tu yek ji van neteweyan, di dirêjahiya dîrokê de, hebûna neteweya Kurd qebûl nekiriye. Her yek ji wan axên Kurdistanê xwestine û welatê me kiriye qada şerê xwe. Di heman demê de, van her sêyan şer bi Kurdan firotine û li Kurdistanê û herêmê bi giştî qetilkirin û qirkirinên xwînî kirine.

- Pirsgirêk her weha di rejîmên Îranê, Îraqê, Tirkiyeyê û Sûriyeyê de ye; ew rejîman qet xwedî ramanên azadîxwaz û reformîst ne bûne, lê bi taybetî diktatorî û xwe-berjewendî ne, ku bi şer û xwînrêjî re girêdayî ne. Gava ku wan dewleta axa Kurdistanê fêm kir, her yek hewl da ku beşeke mezin ji Kurdistanê bistîne da ku li dijî yên din hêza xwe zêde bike. Tu yek ji wan nasnameya neteweyî ya Kurd qebûl nekir; li şûna wê, wan şer kirin da ku axên Kurdî bi xwe ve bigirin û çavkaniyên wan derxînin. Ev siyaseta wan bû sedema "pêşketina neteweyî" ya wan, ku her tim bangî şerê dikin û gelên xwe fêrî tundî û şerkeriyê dikin, di heman demê de ku neteweyên pêşketî yên cîhanê di zanist û teknolojiyê de sermaye dikin. Xirabtir jî ev e ku ev mentalîteya şerkerî wekî modela jiyanê ji bo zarokan wan tê hînkirin.

- Ev neteweyan divê fêm bikin ku aştiyê û aramî li herêmê şertên bingehîn in ji bo pêşketina xwe. Bê aştiyê, ew dê hîn jî ji cîhana teknolojîk dûr bimînin. Aştiyê psîkolojiyekî sax di nav gel û rêberan de çêdike û şertan ji bo pêşketina çandî û zanistî amadekirî dike. Ger Tirkan, Ereban û Farisan aştiyê bihilbijêrin, ew dikarin—wek neteweyên din—bi azadî û pêşketinê serbilind bin û teknolojiyên nû bi faydeya xwe û yên din bikaranînin.

- Ji bo gihîştina vê pêşketinê û aramiyê, divê rejîmên herêmê çavdêrî û xwe-girtinê pêş bixin. Divê wan derîya dialogê bi neteweya Kurd re vebikin û pirsgirêkên nasnameyê bi rêya aştiyê çareser bikin. Ger nasname û mafên hemû gelên herêmê were nasîn û azadî û wekhevî were temîn kirin, wê demê aştiyê û pêşketin bi rûmet û hêzê ji bo Rojhilata Navînê bibin.

---

5) Çewtiyên Stratejîk ên Rêxistinên Kurdî û Dubarebûna Wan

- Hin rêxistinên Kurdî xwedî hêz û serbixwe bûn heta ku dikaribûn gavanên mezin ji bo aştiyê li Kurdistanê bavêjin; lê wan xwe-helwestîn û siyaseta rast ji bo doza Kurdî tune. Ew tenê li ser hêz, post, xurtbûna eşîretî û hêza çekdar difikirin. Wan amade ne ku çalakiyên siyasî yên bêmirov û bêprensîp bikin—heta ku şerê brakujiya Kurdî dest pê bikin û bi pêşengîya wan.

- (Mînak: PDK, YNK, KDPI, KDP-Îran, hemû rêxistinên komunîst û komên îslamî.)
- Pêşî divê serokan fêm bikin ku Kurdistan milkê neteweyê ye, ne mîratekî malbatî an jî xwedîtiya rêxistinekê ku ji bo qezencên têkçûnî were firotin. Ev rêxistinan divê zû xwe sererast bikin û ji siyaseta şaş paşde vegerin. Divê bi ciddî li çareserkirinên rast bifikirin û gavanên cesur û aştiyêxwaz bavêjin.

- Erkê neteweyî ya her aktorê siyasî ev e ku berjewendiya neteweyî li ser berjewendiya rêxistinî bihêle û bi hemû hêza xwe ji bo aramîya hundirîn û çareserkirina bingehîn ya pirsa Kurdî bixebite. Qezencên rêxistinî derbasdar in؛ lê qezencên neteweyî mayîndar in û dê bibe çavkaniya serbilindiyeke dîrokî ji bo hemû Kurdan.

---

6) Lawaziya Têgihiştina Neteweyî û Tunebûna Nasnameya Kurdî li Ber Gelek Kurdan

- Yek ji sedemên sereke yên ku dewletekî Kurdî nehatîye damezrandin û ku pirsgirêkên Kurdan hîn jî berdest in, lawaziya hesta neteweyî û neamadebûna gotina bi serbilindî: “Ez Kurd im / Kurdistanî me.”

- Piraniya neteweyan xwedî dewlet û bi welatên xwe serbilind in. Heta neteweyên biçûk ku dewlet tune hene jî nasname û yekîtîya neteweyî ya xurt hene ku bi wan re bi pêşerojên xwe re rû bi rû dibin.

- Di dîrokê de—even di serdema nûjen û globalîzeyê de—gelên ku têgihiştina neteweyî ya xurt hebûne, gihîştine serxwebûn û nasîna navneteweyî. Bi tenê hesta neteweyî pirsgirêkên civakî çareser nake؛ her endamek jî divê mafên mirovan rêz bikin û bi hemû gelan re wekhevî û hevgirtinê biparêze. Lê ji bo çareserkirina pirsgirêkên her neteweyekê, çalakîya komelî pêwîst e. Bê hesta neteweyî, yekîtî çê nabe û netewetî nabe.

- Bifikirin li ser Swêdîyan, Japonîyan û Brîtanîyan: ew bi serbilindî li ser neteweya xwe, alayê xwe, axa xwe û zimanê xwe radiwestin. Gava hûn ji yek ji wan bipirsin ka tu ji ku

derê yî, ew bi serbilindî bersivê dide. Bi berevajî vê, gelek Kurd—li hundirê Kurdistanê an jî li derve—xwe wek Tirkiyî, Îranî, Îraqî an Sûrî nas dikin û bi vê re serbilind in. Ev trajediyeke mezin e؛ nexweşiyeke psîkolojîk e ku ji aliyê dagirkeran ve hatiye çêkirin—dagirkerên ku Kurdan fêr kirine ku ji xwe şerm bikin, di heman demê de ku zarokên xwe ji piçûkî de bi serbilindiyê tije dikin.

- Kurdistan her tim rastî êrîşên çandî û neteweyî hatiye. Êrîşên herî mezin li ser zarokên Kurd bûne—ew ji zaroktiyê ve fêr kirine ku Kurdîtîya xwe înkar bikin. Bi gotinên wekî "Ez Îranî / Îraqî / Sûrî / Tirkiyî me", dagirkeran hişên Kurdî kolonîze kirine. Ev asîmîlasyon bi qasî ku qelew e ku gelek Kurd, heta di temenê mezin de jî, nikarin nasnameya xwe ya rast fêm bikin û bi serbilindî xwe Kurd nas bikin. Heta di civaka ku bi navê "azad" ya Rojava jî tê nasîn, gelek Kurd vê mentalîteyê ji zarokên xwe re radighînin û wan bi nasnameya dagirkeran nas dikin.

- Ji dersxaneyan û sirûdanên neteweyî heta kartûn, fîlm, muzîk û festîvalên çandî, zarokên Kurd bi nasnameya dagirkeran têne şertîkirin. Pirtûkên xwendinê tije ne bi efsaneyên dîrokî yên nezanistî؛ xwendekar divê wan hîn bibin da ku biserkevin. Ev merakê dimire û hişan bi baweriyên olî yên bêbingeh tije dike, di heman demê de ku demekî ji bo fêrbûna dîroka rastîn a Kurdistanê û lêkolîna zanistî namîne. Di heman demê de, dagirkeran bi qesd torên olî yên paşverû piştgirî dikin—Salafî, Îxwan, medrese, Mujahîdîn, Komela, Bizava Îslamî û Yekîtiya Îslamî—da ku civaka Kurdî her tim mijûl bimîne.

- Ev hemû bi qesd û bi plan e. Çima neteweyên dagirker li ser dîrok, coğrafya û ola xwe bi hêvî sermaye dikin, lê destûr nadin Kurdan ku ziman, dîrok û welatê xwe bixwînin؟ Ew dizanin ku ger hişa zaroka Kurd ji destpêkê ve were kolonîzekirin, sûd dê paşê ji bo dagirker were. Ji ber vê yekê şaş nîne ku gelek ciwanên Kurd—heta yên ku xwendina lise an zanîngehê hene—tiştekî kêm li ser dîrok û coğrafyaya rastîn a Kurdistanê dizanin.

- Tesîra psîkolojîk heta ew qas qelew e ku gelek Kurdên ku li welatên azad dijîn jî xwe bi gelemperî Kurd nas nakin؛ bi berevajî wê, ew ji Îranî, Îraqî, Tirkiyî an Sûrî bûnê xwe re serbilindî dibînin. Ev virûsekî kuştinê ye—nexweşiyeke ku ji nifşekê bo nifşekê tê

veguhêztin. Têgihiştina Kurdî bi qasî ku têkçûye ku heta li Ewropayê jî hin Kurd ji gotina “Ez Kurdistanî me” şerm dikin û bi serbilindî navên dagirkeran bi xwe ve digirin. Tu carî hûn nabînin ku Tirkek, Erebek an Farisek li Almanyayê bigot: “Ez Alman im” û neteweya xwe biguherîne. Ev kêmîya hesta neteweyî gelê me wekî çengê tê girtin؛ ger çareser nebe, wê nifşên pêşerojê bixweşîne.

- Hin Kurd bi awayekî psîkolojîk hatine şertîkirin ku bawer bikin Kurdan mafê nasnameya neteweyî tune ye, ji ber ku ev “neteweyîparêzî” ye؛ lê bûnên Îranî an Îraqî wekî “navneteweyîparêzî” têne pêşkêşkirin. Lê çima netewetîya Kurdî tê şertîkirin, di heman demê de ku îdeolojiyên dagirkeran bi navê “navneteweyîparêzî” têne propagandakirin؟ Ev kom bi gotinan navneteweyîparêzî pêş dixin, lê bi kirinan şovenîzmê dikin. Ew Kurdanên sade û bêzanî têne xapandin. Ger ew bi rastî mirovparêz in, çima ji bo Kurdan tiştek nakin û çima navneteweyîparêziya Kurdî ava nakin؟ Çima ji bo azadî û azadiya sosyalî ya gelên ku xwe jî li bin zordariyê ne nexebitin؟ Kurdan ji Farisan, Ereban û Tirkan xizantr û bêmaftr in. Çima hezkirina neteweya Kurdî û axa wê tê hesibandin wekî sûc, lê îdeolojiyên dagirkeran têne pîroz kirin؟ Di pratîkê de, ev kom hêza dagirkeran nûnerî dikin û bi qesd bizava neteweyî ya Kurdî têk dibin. (Mînak: Komela bi hemû şaxên wê, Partiya Komunîst a Îranê, sosyalîst û “çep” li hemû çar dewletên dagirker.)

- Hin rêxistin û kesayetên Kurdî, ji bo rahatîya rojane ya xwe, bi dagirkeran re hevkariyê dikin. Hevkariyê tenê divê di çarçoveya berjewendiyên neteweyî yên Kurdî de bibe. Di van têkiliyên hestiyar de, Kurdan divê bi hişyarî hereket bikin û nifşa nû fêrî ziman, çand û têgihiştina neteweyî ya Kurdî bikin, da ku ew bihêztir, agahdartr û bi rêya Kurdistanê girêdayî bibe.

---

7) Astengiyeke Din: 22 Diktatoriyên Erebî

- 22 dewletên Erebî hene ku her tim li dijî Kurdan piştgiriya Îraq û Sûriyeyê kirine؛ hemû welatên îslamî jî li Îranê piştgiriya hev-olên xwe dikin. Tirkiye—wek endamekî girîng ê NATO—ji aliyê hêzên Rojava yên binavneteweyî ve li dijî bizavên azadîxwaz ên Kurdî

piştgirîya fireh werdigire. Ji ber berjewendiyên aborî û geopolitîk ên herêmî û cîhanî, Kurdan bêheval, bêdost û bê nasîn manewene. Ew dewletên ku xwe wek hevalên Kurdan nîşan didin, Kurdan ji bo qezencên demkî bikaranînin, lê serxwebûna Kurdistanê û nasnameya Kurdî qebûl nakin.

- Ji ber vê yekê, divê Kurdan û rêxistinên Kurdî maf û berjewendiyên xwe yên neteweyî bi rastî nas bikin û bi yekîtî û biryardarî gavanên hevpar ber bi azadîyê bavêjin. Divê her Kurd û her rêxistina Kurdî plana xwe bi zelalî ragihîne û di çarçoveya azadkirina çar beşên Kurdistanê de bixebite.

- Ger Kurdistanî bi yekîtî hereket bikin û bi şertê ku xwe ji berjewendiyên têkçûnî yên rêxistinî dûr bigirin, têkiliyeke civakî ya bêrawestan li bin ala "Serxwebûna Kurdistanê—Dagirker Derve" bi rê ve bibin, ew dikarin bi awayekî rastîn bigihîjin azadîyê. Neteweyên cîran jî dê ji nexweşiyên dîrokî yên Rojhilata Navîn azad bibin. Piştî serkeftinê, hişyariya giştî ya gelê Kurd wê pêwîst be da ku qezencên neteweyî were parastin.

- Ger dijminên Kurdistanê bibînin ku yekîtîya Kurdî û hevgirtina gelî hêza xwe diguherîne û balansê hêzê dizivîrîne—heta ku nasîna Kurdistanekî serbixwe li asta saziyên navneteweyî were mecbûrkirin—wê demê bicîhkirin pir hêsan dibe. Wê demê jî dewletên ku îro doza Kurdî wek kartêkî geopolitîk bikaranînin, dê bi hev re pêşbazî bikin da ku girêdanên aborî û dîplomatîk bi Kurdistanê re ava bikin.

---

8) Kêmîya Endûstriya Nûjen û Derfetên Aborî

- Ji ber bêkarîya fireh—ku bi bingehîn ji tunebûna endûstriya nûjen li Kurdistanê tê—gelek kes neçar in ku koçî bajarên dewletên dagirker bikin. Xizanî, bêkarî û birçîbûn jiyana çandî û nasnameya neteweyî li Kurdistanê têk birine.

9) Mentalîteya Dagirkerî—Heta di Nav Hin Rêxistinên "Neteweyîparêz" ên Kurdî de

- Hin komên ku xwe "neteweyîparêz" dibînin, bi rastî bi dagirkeran re ne—xwe wek "herî Îranî ya her Îranî" nîşan didin û pan-îranîzmê pêş dixin. Li bin navên wek otonomî, federalîzm û sloganên wî rengî, ew bi rastî xwe ji şoreşa Kurdî ve zivirandine û bi dagirkeran re di desthilatê de parve bûne. Rojê li ser maseya dagirkeran dixwin, şevê xwe Kurdistanî dibînin؛ sibê jî dîsa Îranî an Îraqî ne. (Mînak: Komela bi hemû şaxên wê, Partiya Komunîst a Îranê, şahparêzan, KDPI, KDP-Îran, PDK, YNK, hemû komên îslamî û çep.)

- Ev hêzan divê bizanin ku sloganên wekî "Ez ji her Îranî Îranîtir im" an "Kurdistan xeyalekî şair e" tu cîhê rastîn nîne—ne li cem dagirkeran û ne jî li cem opozîsyonê. Bi domandina van siyasetanên şaş, ew bi dagirkeran xizmet dikin û di çavên giştî ya Kurdî de xwe zêdetir têk dixin. Divê zû vegerin xwe û rêyekî neteweyî ya Kurdistanî bipejirînin, bi rastî û bi dilsoziyê ji bo serxwebûna Kurdistanê û yekbûna hemû beşên wê bixebitin. Wek gotina pêşiyan: **"Heke hevalê te çewt e, sererast bike؛ mascara li ser çavê ku têkçûye nexîne."**

Beşa Şeşemîn

6 – Mafên Bingehîn ên Gelê Kurdistanê

Xwedîbûna nasnameyekî neteweyî, wekhevî li ber qanûnê, azadiya raman û axaftinê, mafê dengdanê bi awayekî azad, û mafê referandumê di nav mafên bingehîn ên gelê Kurdistanê de ne.

Divê bi girîngî were destnîşankirin ku ev maf—yên ku her kes di her civakê de divê ji wan behrê bibe—ji aliyê dagirkerên Kurdistanê ve ji Kurdan hatine standin. Mirovê Kurd, wek kesek Kurdistanî, nehatîye dayîn mafê ku hebûna xwe bipejirîne û ew hebûnê biparêze. Bi berevajî, ji bo ku Kurdan xwedî nasnameyekî xwe û desthilatêkî serbixwe nebin, nasnameyên dagirkeran li ser wan hatine sepandin.

Her çend planên dagirkeran hebûn, beşek ji gelê Kurd teslîm nebûye؛ lê bi dilsoziyê ketine qada têkoşînê û bi sedsalan şer kirine ji bo azadkirina neteweyî û gihîştina nirxên mirovî.

Wana ku ji bo serxwebûna axa pîroz a Kurdistanê têkoşîna bêrawestan kirine û di vê rêyê de jiyana xwe feda kirine, di dilê welatparêzan de cihê taybet hene û her tim bi rêz têne bîranîn. Rêya van welatparêzan—ber bi armanca dawî ya biqewîkirina nasnameya Kurdistanê û peydakirinê jiyanekî azad û wekhev ji bo hemû Kurdistanîyan—bi têkoşîna domdar û bêhesîb a gelê Kurdistanê re tê domandin.

Ji bo pêşketina civaka Kurdistanî, em pêwîst in bi rêberiyeke ku bi rastî gel nûnerî bike—mêr û jinên xwedî vicdan, azadîxwaz û welatparêz—ku xwedî desthilata biryardanê bin. Serdestiya qanûnê û saziyên vê civakê divê di bin çavdêriya saziyên sivîl ên şopandar de bixebitin û ji bo bicîhkirina daxwazên demokrasîk ên hemwelatîyan kar bikin. Hemû niştecîhan divê bê cudahî, li ber qanûnê wekhev mafê xwe bistînin.

Ji bo damezrandin û rêvebirina civakekî bi vî rengî, gel divê rêxistinên gelî (komelî) ava bike. Rojnivîs, xwendevan û rewşenbîrên vê civakê divê berpirsiyarî hîs bikin û ji bo avakirina wê, di nav saziyên sivîl de rolekî pêşengî bigirin. Her weha divê yekîtîya neteweyî xurt bikin, daxwazên giştî li dijî desthilat bilind bikin, gel agahdar bikin û wan rêberî bikin ku mafên xwe yên nayê standin bixwazin. Gava agahîya giştî bigihîje winda ku daxwaz bi şêweya aştiyê û mirovane ji desthilatdar re were pêşkêşkirin—û gava ev daxwaz bi yekîtî û bi rêxistinbûn were

şopandin—wê demê gel dikare desthilat mecbûr bike ku qebûl bike, hatta dest bi guherînê jî bike. Piştî wê, hilbijartinên giştî dikarin bêne kirin û nûnerên rastîn ên gel dikarin di rêveberiya nû de dest bi kar bikin. Ew desthilata nû divê di demeke derbasî ya kurt de daxwazên gel bicîh bike.

Ji roja yekemê, mafên bingehîn—azadiya raman û axaftinê, azadiya çapemenî (medyayê), azadiya tevgera (gerokî), û azadiya damezrandina komeleyên demokrasîk—divê bi eşkereyî ji aliyê desthilatdar ve were ragihandin. Ger desthilat hewl da ku van azadiyan bi sînor bike, gel divê hişyar bimîne û ji destpêkê ve bi zelalî van mafan bixwaze, û her awayekî "lê binihêrin, paşê em dibînin" an jî şikandina peyvê—niha an paşê—qebûl neke.

Başkirina şertên aborî yên gel û pêşxistina zanist û teknolojiyê divê beşek ji planê dewletê be û di demeke kurt de bêne girtin. Hikûmetek ku rewa (meşrûtiya) xwe ji gel werdigire divê hewcedariyên rojane yên hemwelatîyan bicîh bîne. Karmend û berpirs divê li gor daxwazên giştî bixebitin; ger nikarin, gel divê ew qas bihêz be ku bi rêya qanûnî hikûmet biguherîne.

Avakirina vî awayî "rêxistina gelî" li Kurdistanê gelek dijwarî tê de heye. Ev asteng ji parçekirina Kurdistanê û perçebûna civaka Kurdî tê—ne tenê ji aliyê çar hêzên dagirker ve, lê her weha di nav her herêmê Kurdî de jî, ku civak hatîye parçe kirin bo qetîbûnên civakî wek serokên eşîretê, axayan, şêxan, seyyîdan û kurmanc. Ev perçebûn ne bi xwestina Kurdan bû؛ ew ji aliyê hêzên cîhanî û dagirkeran ve hatîye çêkirin, yên ku bêbextî û parçekirin li ser Kurdistanê sepandine. Ji ber vê yekê, rêya Kurdî ber bi azadî û serxwebûnê dirêj, tîj û dijwar e؛ û pêwîstî bi pêşengiyeke ronahîdar û bi pêşxistina şoreşgerî ya bêrawestan heye.

Ji bo damezrandina serdestîya gelî, divê têgihiştina neteweyî pir bilind bibe û gelê Kurdistanê mafên xwe yên bingehîn bi awayekî rast nas bike. Ji bo gihîştina vê armancê, Kurdan divê astengên hundirîn çareser bikin—eşîretperestî, axatî, qelewîtiya rûhbandî (mela/perestî), hevkariyê bi dagirkeran, û mafên mîrî (xweşxweyî) yên bi mîrat. Di civakekî nûjen de gel qetîbûnên (qeyd û qet) nîne؛ her kes di heman rengê maf û derfetê de ye. Heta ku gelê Kurdistanê ev guherîn di xwe de çêneke, ew dê her tim paş bimînin.

Ciwan û xwendekarên Kurd divê çewtiyên bav û kalên xwe dubare nekin. Ji bo ku em bi cîhana pêşketî re hevpar bijîn, divê di warên mafên mirovan û pêşketinê de bi şêwazekî zanistî bixebitin da ku civakê biguherînin.

Beşa Heftemîn

7 – Çanda Neteweyî ya Kurdan

Komek hêmanên wek ziman, rêwîtiyên kevneşop (adet û adêt), û nirxên hevpar endamên civakekê bi hev ve girêdide; ev pergala hevpar bi navê **çanda wê neteweyê** tê nasîn.

7.1 – Zimanê Neteweyî

Hêmaneya herî girîng û bingehîn ku endamên neteweyekê bi hev re girêdide zimanê wê ye. Bi rêya zimanê, netewe dikare çanda xwe biparêze û nasnameya xwe ji bo cîhanê pêşkêş bike. Zimanê Kurdî herî girîng nîşaneya ku Kurdan ji neteweyên cîran cuda dike ye؛ ji ber vê yekê ew wek sembola sereke ya nasnameya neteweyî ya Kurdî tê hesibandin.

Zimanê Kurdî bi çend komên zaravayî (lehçe) tê parvekirin:

- **Kurdîya Bakurî (Kurmancî, Şikakî, Badînî)**
  Bi nêzîkî **45%** ji gelê Kurd re tê axaftin؛ li herêmên Kurdistana Bakur (Bakur), Rojava (Kurdistana Rojavayî), parêzgehên Dihok û Mûsilê li Kurdistana Başûr, Urmiyê li Kurdistana Rojhilat, her weha di nav civakên Kurdî yên li Sûriyeyê, Xorasana Îranê, Ermenistanê, Gurcistanê, Kazaxistanê û Lubnanê de.
- **Kurdîya Navîn (Soranî)**
  Bi nêzîkî **30%** ji gelê Kurd re tê axaftin؛ li parêzgehên Senendec (Sine), Mukriyan, Silêmanî, Hewlêr û Kerkûkê.
- **Kurdîya Başûrî (Kelhurî, Lurî, Îlamî)**
  Bi nêzîkî **20%** ji gelê Kurd re tê axaftin؛ li herêmên Kirmaşan, Luristan, Xûzistan û Îlamê.
- **Goranî (Hewramî, Zazakî an Dimilkî)**
  Bi nêzîkî **5%** ji gelê Kurd re tê axaftin؛ bi taybetî li herêma Hewramanê ya Kurdistana Başûr (Xaneqîn), Kurdistana Rojhilat (Paveh), Dersimê, Rojavayê û li dora havzeya çemê Furatê.

Gavekî girîng di pêşxistina nûjen a zimanê Kurdî de ji aliyê **Celadet Bedir Xan** ve hate avêtin. Ew di sala **1931'an** de alfabeya latînî ya Kurdî çêkir, li gel xeta kevn a bingehê aramî. Di

navbera salên **1932–1943’an** de, wî kovara girîng a Kurdî **Hawar** li Şamê çap kir. Heta hejmarê **23’an**, Hawar bi her du xetan—latînî û aramî—hate çapkirin؛ lê ji hejmarê **24’an** û pê ve, tenê bi xeta latînî hate weşandin. Ev xeta latînî hîn jî bingehek sereke ye ji bo standardkirina Kurmanciya Kurdî ya îro.

Celadet Bedir Xan (1893–1951)

Astengên Sereke yên Alfabeya Kurmancî

Peyva Kurmancî	Peyva Soranî	Asteng
Heîran, Herewez, Hefrîn (Efrîn)	حەیران، هەرەوەز، عەفرین	Tunebûna tîpên ح û ع – her du bi **E** an **H** têne guherandin
Raz, Mizar	ڕاز، مەزار	Tunebûna tîpa ڕ – bi **R** tê guherandin
Gûl	گوڵ	Tunebûna tîpa ڵ – bi **L** tê guherandin

Çareseriya Pêşniyarî:

- ع / ح were nivîsandin wek **ĥ / Ĥ**
- ڕ were nivîsandin wek **r̂ / R̂**
- ڵ were nivîsandin wek **ł / Ł**

Têbînî:

Tîpa Erebî ع ne dengêkî resen ê Kurdî ye; ji ber vê yekê dikare wek ح were nivîsandin bê guherandina dengdanê.

Mînak:

- Li şûna **عەلیشیش** binivîse: **Ĥalîşîş**
- Li şûna **باعە باع** binivîse: **Baĥe ba ĥ**

Divê jî were bibîranîn ku Kurmancî hîn jî li hin herêman bi xeta bingehê Erebî tê nivîsandin. Zazakî jî, gava ku xeta latînî nayê bikaranîn, bi heman xetê tê nivîsandin.

Pêşniyara Alfabeya Kurdî ya Latînî (Kurmancî)

Ji bo nîşandanina rast a dengdana Kurdî, **34 tîp** ji bo alfabeya latînî ya Kurmancî pêwîst in:

Dengdar (10):

A, E, Ê, I, Î, O, U, Û, W, Y

(cudabûna kurt û dirêj bi baldarî tê parastin)

Dengnegar (24):

B, C, Ç, D, F, G, H, **Ĥ**, J, K, L, **Ł**, M, N, P, Q, R, **R̂**, S, Ş, T, V, X, Z

Ev pergal cudabûna zelal a dengên wek ر / ڕû ل / ڵpêk tîne û her weha dengên qefasî yên ku di nivîsandina latînî ya asayî de têne windakirin, bi awayekî rast nîşan dide.

Alfabeya Latînî ya Kurdî ya Temam (34 Tîp)

Ji bo ku hemû dengên zimanê Kurdî bi rastî di nivîsandinê de were nîşandan, **34 tîp** di alfabeya Kurdî ya bingehê latînî de pêwîst in. Ev alfabeyê bi **10 dengdar (vowels)** û **24 dengnegar (consonants)** tê parvekirin.

Dengdar (10 tîp)

Tîp	Deng	Mînak (Kurmancî)
A a	/a/ wek **av**	av
E e	/e/ kurt	em (em)
Ê ê	/e:/ dirêj	dêr (dêr)
I i	*bizroke* (i ya bêqîmet)	bira (biray)
Î î	/i:/ dirêj	pîr (pîr)
O o	/o/	roj (roj)
U u	/u/ kurt	gur (gor)
Û û	/u:/ dirêj	çû (çû)
W w	/w/ (glide)	welat (welat)
Y y	/y/ (y ya dengnegar)	yar (heval)

Dengnegar (24 tîp)

Tîp	Deng	Mînak (Kurmancî)
B b	/b/	bajar (bajar)
C c	/ʤ/ (j)	cîhan (cîhan)
Ç ç	/ʧ/ (ch)	çav (çav)
D d	/d/	dil (dil)
F f	/f/	ferheng (çand)
G g	/g/ (g ya hişk)	gund (gund)
H h	/h/	heval (heval)
Ĥ ĥ	/ħ/ qefasî (ji bo ع / ح)	ĥal
J j	/ʒ/ (zh)	jîn (jiyan)
K k	/k/	kurd (Kurd)
L l	/l/	law (law)
Ł ł	/ɫ/ (l ya tarî, ji bo ڵ)	goł (gul)
M m	/m/	mal (mal)
N n	/n/	nav (nav)
P p	/p/	pirtûk (pirtûk)
Q q	/q/ (uvular)	qes (kurt)
R r	/ɾ/ (r ya nerm)	roja (roj)
R̂ r̂	/r/ (r ya qewî, ji bo ڕ)	r̂oj (roj)
S s	/s/	sivîk (biçûk)
Ş ş	/ʃ/ (sh)	şev (şev)
T t	/t/	tav (tav)
V v	/v/	vîn (hezkirin)
X x	/x/ (kh)	xwe (xwe)
Z z	/z/	zarok (zarok)

Têbînîya Girîng

- Tîpa ع ne dengêkî resen ê Kurdî ye؛ ji ber vê yekê dikare wek **Ĥ** (an jî ح) were nivîsandin bê guherandina dengdanê.
- Ev pergal cudabûna zelal a dengên ر / ڕ û ل / ڵ pêk tîne û dengên qefasî yên ku di nivîsandina latînî ya asayî de têne windakirin, bi awayekî rast nîşan dide.

Alfabeyên Kurdî yên bi Xeta Erebî (33 tîp)

Alfabeyên Kurdî yên **Navîn (Soranî)**, **Başûrî** û **Hewramî** bi **33 tîp** têne nivîsandin؛ ku **7 dengdar** û **26 dengnegar** hene. Li jêr tîp û dengdana wan bi birovî (îngilîzî) têne nîşandan:

Tîp	Dengdan (bi îngilîzî)
ر	r (r ya bihejandin)
د	d
خ	kh (wek “Bach” ya Almanî)
ح	ḥ (h ya qefasî, bêdeng)
چ	ch (wek “chair”)
ج	j (wek “jam”)
ت	t
پ	p
ب	b
ا, ئ	’ , a (glottal stop û dengê “a”)
ق	q (k ya qelew)
ڤ	v
ف	f
غ	gh (kh ya dengdar)
ع	‘ (qefasî, dengdar)

Tîp	Dengdan (bi îngilîzî)
ش	sh
س	s
ژ	zh (wek “measure”)
ز	z
ڕ	rr (r ya pir qewî)
وو	û (oo ya dirêj)
و	w an o ya kurt (li gor bikaranînê)
ە	ă (a ya kurt)
ھ	h (şêwaza destpêkê ya ە)
ن	n
م	m
ڵ	ł (l ya tarî)
ل	l
گ	g
ک	k
ێ	ê (e ya dirêj)
ی	y an î (li gor bikaranînê)
ۆ	o (o ya kurt)

Ev pêşkêşkirin alfabeyeke rast, zelal û dengnasîk pêk tîne ku dikare ji bo standardkirina Kurmancî û nîşandana rast a dengên Kurdî bi awayekî profesyonel were bikaranîn.

Du Pirsgirêkên Sereke yên Alfabeya Kurdî ya Navîn (Soranî)

Alfabeya Latînî	Alfabeya Aramî	Pirsgirêk
Nivîsandina latînî hêsantir û zelaltir e. Mînak, peyva **tifinik** (تفنک – çek) di latînî de bi awayekî zelal tê nivîsandin.	—	**1)** Tunebûna cudakirinê ya zelal ji bo dengdara **i** ya kurt (bi navê *bizroke*). Di latînî de ev cudakirin bi awayekî baş tê nîşandan.
Zerdeştî / Zerdeştyar	Her du di xeta Aramî de bi heman tîpa ی têne nivîsandin.	**3)** Tunebûna cudakirinê di navbera **î** (dengdara dirêj) û **y** (dengnegar). Di latînî de ev cûdahî bi **î** û **y** bi zelalî tê nîşandan.

Têbînî:

Di alfabeya latînî de, cudakirinên dengnasî (phonetic) bi awayekî rast û zelal têne parastin؛ ev jî şertên baştir ji bo xwendin, nivîsandin û standardkirina zimanê Kurdî pêk tîne. Di xeta Aramî de, bi taybetî li Soranî, hin deng û fonem bi heman tîpan têne nîşandan, ku dibe sedema tevliheviyê di xwendin û fêrbûnê de.

7.2 – Karakter û Helwest (Xûy û Xwest)

Şêwazên jiyanê—hest û helwest, rûniştin û xwarin, têkiliyên civakî û bi giştî jî rêbazên rojane yên ku gelêkê bi hev ve girêdidin—karakter û xwestê (xûy û helwestê) ya wê neteweyê pêk tînin.

Xalên li jêr bi giştî hin aliyên karakter û helwesta Kurdî rave dikin:

- **Mîvanperwerî:** Mîvanperwerî yek ji xasiyetên herî bi nav û deng ên Kurdan e. Lê ev xasiyet her weha qada vekirî çêkiriye ku di dîrokê de gelek kesan wê bikaranî—bi pêşî wek mîvan hatin, paşê bûn dagirker û serdarên Kurdan. Wek mînak: hatina Azerîyan li herêmên Urmiyê, Selmas, Xoy, Miandoab, Şahindej, Naqade û Mehabadê؛ Turkmen û Ereban li Kerkûk, Mûsil û Xaneqîn؛ Tirkan li bajaran Kurdistana Bakur؛ û Ereban li bajaran Kurdistana Rojava.

- **Xwe-nasîn û berhevdan:** Lawaziyeke gelemperî ev e ku her Kurd xwe ji Kurdên din bi zanîn, hişyarî, xebatkariyê, rastnivîsî, şêrketî û girîngî mezin bibîne, lê li ber Tirkan, Ereban an Farisan xwe biçûk hîs bike. Bi kurtî: **şêr li malê, nerm li derve**. Ev helwest gelek caran ji malbatê dest pê dike, paşê li civakê û heta di rêxistinên Kurdî de belav dibe.
- **Dîndarî bê qelîndarî:** Pir Kurdan bi awayekî tije bi nasnameya olî girêdayî ne. Ew bi dîndarîya xwe serbilind in, lê gava bi pirsên teolojîk re rû bi rû dibin, gelek caran bê fêhmiyeke rast helwestên qetî digirin—wek gotina "mirovê ku qîmeta tespîhê xwe nizanê". Ev rewş dibe ku jiyan bi temamî bê fêhmîya rastiyên dinyayê û bê xwestina zanînê derbas bibe, û gotinên wek "bihêle bi Xwedê re", "bi qederê Xwedê ye", "Xwedê dê çare bike", "serê xwe nizm bike û îbadet bike" bibe bersivên asayî.
- **Dubarekirin wek rîtûel:** Dubarekirina her tiştî dikare bibe adet؛ jiyana bi adet jiyanekî nexweş dike. Wek mînak, gelek Kurdan—bi awayekî karîkatûrî—heman tişt di zimanekî din de rojê heftezdeh caran dubare dikin bê ku fêm bikin ka çi dibêjin. Tu kes pêwîst nîne ku rojê heftezdeh caran xwe bi heman kes re nas bike. Wekî din jî, pêwîst nîne ku mirov rojê heftezdeh rakat nimêj bike tenê ji bo ragihandina baweriyê؛ ger bawerî rast e, erêkirinekî dilsoziyê têra xwe dike. Lê ev adetên rîtûelî bi qesd ji aliyê hêzên cîran ve hatine teşwîqkirin da ku Kurdan bi nîqaşên nasnameyî û mezhebî mijûl bimînin, ne bi lêkolîn û pêşketinê.
- **Xwefeda û berevajîya wê:** Çanda Kurdî carinan xwefedayîya zêde nîşan dide, û carinan jî berevajîya wê. Kurd dikare jiyana xwe ji bo hevalekî bixete xetere, lê ger bi heman heval re pevçûn çêbibe, dibe ku tawanbarî, şermezarkirin an jî intiqam bi xwe re bîne.
- **Dem û demnasî:** Kurdan bi gelemperî di demnasîyê de ne rast in. Gelek caran "demê Kurdî" li paş demjimêrê dihêle؛ derengketinên çar û pênc saetan gelek caran têne dîtin.
- **Kokên dîrokî yên hevkariyê:** Kevneşopiya hevkariyê (kolaborasyonê) bi giranî li ser berjewendiyên komelî yên Kurdî bandor kiriye. **Caş** û **sîxor** gelek caran ji pêşmerge û gerîlayên şerker bi hezaran caran zêdetir bûne. Sedema bingehîn şertên aborî yên têkçûyî ne ku dagirkeran li ser Kurdan sepandine, ku gelek malbat neçar kirine tenê li ser xilasbûna rojane bifikirin. Hin kes heta ew qas hatine xizan kirin ku qet li ser nasnameya xwe nîqaş nakin.

- **Neyekhevî di malbat û civakê de:** Di gelek mal û civakên Kurdî de wekhevî bi rastî nayê rêzgirtin. Mafên jin, zarok û kesên xwedî astengî gelek caran bi eşkere têne sînorkirin. Patriarşî serdest e؛ jin wek xizmetkarên malê, malê bazarê an “nîv-mirom” têne dîtin. Pevçûnên ku mêr di nav malbatên fireh de çêdikin, carinan bi zewicandina bi zor a keçekê “çareser” têne kirin, an jî bi dayîna keçekê ji eşîretê bo eşîreteke din—tiştên ku ger zayenda biguherî bibin qet qebûl nakirî.
- **Qirandina endamên zayendî ya keçan:** Qirandina keçan (**xetanakirin / mitkabrîn**) li hin herêman hîn jî heye. Gelek jinên Kurd di zaroktiyê de vê êşê derbas dibin. Gelek caran ew wek erkekî olî tê nîşandan, bê agahî li ser zirarên dirêjdem—kêmkirina tenduristiya cinsî û astengkirina kêfxweşiya xwezayî. Ev kiryar çewt û ne-miromî ye.
- **Derew û qelqel:** Derew, qelibandin û qelibandina nav û deng xasiyetên dagirkerên Kurdistanê bûne؛ di demê de hin Kurdan jî wan bi xwe re wergirtine. Ji bo hin kesan asayî ye ku bûyerekê ku qet nehatîye çêbûn wek rast pêşkêş bikin, an jî Kurdekî din bi çêkirina derewanê bi nav û deng bixin—tiştên ku gelek caran li dijî dagirkeran qet nekirin.
- **Protokolên vala:** Rêz û rêwîtiyên vala û şanazîya bêma’nî belav in. Firoşkar gelek caran digotin “serê te ser çavan”, “li ser min e”, “ez didim”,   lê di dilê xwe de bihayê herî bilind dixwazin. Dema xwendinên malê têne guherandin, her du alî bi ciddî vexwendinê dikin, di heman demê de dizanin ku tu kes nayê. Gava perçeparêzan divê hesabekê bidin, gelek caran şanaziyeke şermezar li ser “kî bidê” çêdibe—tiştek ku li cem mirovên bi çand nîşaneya bêşêwazî ye. Rêya baş ev e ku berê qerar were girtin, an jî ger yek kes bixwaze bide, yên din bi rêz qebûl bikin.
- **Tundî li dijî jinan:** Kuştina bi navê “şerefê” û êrîş li keç û jinan lekên tarî ne ku bi bêbextî hin Kurdan wan carinan wek serbilindî dîtine. Kesan ku van kiryarên ne-miromî dikin an wan re rewa dikin, di nexweşiyeke ahlaqî û psîkolojîk de ne. Bi van adetên hovî re wan nav û dengê neteweya Kurdî li ber cîhanê reş kiriye. Medyaya dagirkeran û dijminên Kurdî ev rîtûelan zêdetir mezintir kiriye û wêneya Kurdan di cîhanê de têk biriye. Hin mêr bi domdarî jinên xwe tawanbar dikin, wan şermezar dikin, lêdan û êşandina dirêjdem ya ruhanî û laşî pêk tînin—helwestên ku ji xirabîya hundirîn têne.
- **Paqijî û tenduristiya giştî:** Bi xêf e ku hin Kurdan hîn jî li ser paqijiyê bêbal in. Mirov dikare dest bi deverên taybet bigire û paşê bê şûştin dest bidê an nan bi destanê parve bike. Di meyvanîyên komelî de, destên neşûştî têne xistin nav xwarin û şîrînî. Adetên

honî û ser-bi-ser hûnandin virûsan di civîn û serdana malan de belav dikin. Bi taybetî di amadekirina xwarinê de bêbalî tê dîtin؛ xwarinên kevneşop—ji şîl û şîrê heta goşt—carinan bê şertên paqijiyê têne amadekirin.

- **Xwendin û dadwerî:** Kurdan bi gelemperî kêm dixwînin. Bê pêwîstî an zorê, gelek kesan li pirtûk, rojname û kovaran bal nêrin. Gelek caran dadwerî li ser mijarên ku nehatine xwendin tê dayîn. Ev nexweşiyeke civakî ye ku kêm kes bi xwe qebûl dike. Divê Kurdan pir dixwînin û nêrînên cûda bimezin؛ paşê gava biaxivin, bi nermî bigotin: “ev bi min wisa tê”—ne bi gotinên qetî. Tu war bi temamî qetî nîne؛ pir mijar xwedî gelek nêrînên bi raman in.
- **Newroz wek cejna neteweyî:** Taybetmendiyeke girîng û yekgirtî cejna **Newrozê** ye. Bi Newrozê salê nû yê Kurdî dest pê dike, bihar tê û xwezaya Kurdistanê nû dibe.

Beşa Heştem

8 – Felaketên Trajîk li Kurdistanê di Dawiya Sedsala Bîstemîn de

Bombaranên herroj ên ku di dirêjahiya **heşt salan** de ji aliyê hêzên dagirker ên **Îran** û **Îraqê** li ser **Kurdistana Rojhilat** û **Kurdistana Başûr** hatin kirin, yek ji rûpelên herî tarî û herî xwînbihar ên dîroka Kurdî pêk tînin.

Şoreşa gelan li Îranê—bi taybetî şoreşa Kurdan li Kurdistana Rojhilat—di zivistana **1979'an** de bû sedema hilweşandina şahîtiya diktator û nijadperest a **Pehlewi**. Di demeke nêzîk de paşê wê, hin mele û ruhbandên ku di bin rêberiya **Ruhollah Khomeini** de bûn, bi piştgiriya Fransa û Brîtanya desthilat bi dest xistin û rejîmekî zordar û tund li dijî gelên Îranê damezrandin. Di heman demê de, komê ku di bin rêberiya **Abdulrahman Qasimlou** de bû, bi piştgiriya aborî û çekdarî ya rejîma Îraqê, di bin navê **Partiya Demokrata Kurdistana Îranê (KDPI)** de dest pê kir bi stendina kontrola Kurdistana Rojhilat.

Piştî ku axa Kurdistana Rojhilat bi giştî hate azadkirin, artêşa Îranê bi destpêkê çend mehan desthilata Kurd qebûl kir. Lê di demeke kurt de, **Xomeynî** fermana **cîhadê** li dijî gelê Kurd derxist û ferman da hêzên xwe:
"Pêlên xwe ji çîpên xwe nekinin heta ku hemû Kurdistan were dagirkirin."

Bi dilşewatî divê were bibîranîn ku **Partiya Demokrata Kurdistanê (PDK/KDP)**, li gor fermana **Mesûd Barzanî**, li kêleka artêşa Îranê rawestiya û wan di vegerandina dagirkirina axên azadkirî yên Kurdistana Rojhilat de alîkarî kir. Ev xiyanet bû sedema kuştina **bi deh hezaran Kurdan** û xeyala Kurdistanekî azad bi xwînê têk bir.

Di dawiya havîna **1980'an** de, rejîma Îraqê—bi piştgiriya Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê—êrîşek leşkerî li Îranê kir û bajarê stratejîk **Xorramşahr** dagir kir. Ev destpêka şerekî dirêj û hovî di navbera Îran û Îraqê de bû. Hêzên Rojava ne tenê ev şer ne rawestandin, lê bi dilxweşî çekên zêdeyên mayî yên piştî Şerê Cîhanî yê Duyem firotin, da ku kontrola xwe li ser bazara petrol û çekan biparêzin. Di dawiyê de, **herî zêde Kurd êşê dît**؛ ji ber ku Kurdistan li her du aliyan têk çû.

Di dirêjahiya **heşt salan** de, hêzên Îraqê her roj bajaran **Baneh, Serdeşt, Pîranşar, Bokan, Mehabad, Seqiz, Kirmaşan** û herêmên din ên Kurdistana Rojhilat bombaran kirin. Bi

berevajî, hêzên Îranê bajaran Kurdistana Başûr wek **Qeladze, Sengeser, Ranya, Diyanê, Helebce, Dukan, Çoman, Xaneqîn** û gelek cihên din bombaran kirin.

Di **8'ê Adarê 1985'an** de, balafirên şerî yên Îraqê bajarê **Pîranşar** bombaran kirin؛ **zêdetir ji 500 kes hatin kuştin, 5000 birîndar bûn** û **bi hezaran mal hatin hilweşandin**. Di navbera **22'ê Sibatê û 6'ê Îlonê 1988'an** de, rejîma Îraqê kampanyaya navdar a **Enfalê** pêk anî—girtinên bi kom, îdam û gorên komelî—ku bû sedema **qetilkirina nêzîkî 182,000 sivîlên Kurdên bêguneh**.

Gotina **Enfal** ji ayetekê Qur'ana Pîroz hatiye wergirtin؛ ayetek ku di dema dagirkirina Kurdistanê û jenosîda Kurdan de wek behanekî teolojîk hate bikaranîn. Li gor baweriya olî, Xwedê **Sûreta Enfal** li **Pêxember Muhammed** (silav û rêz li ser wî be) eşkere kir û ferman da ku Misilmanên Ereb li dijî yên ku bawer nîn şer bikin, wan bikuşin, mal û dewletê wan talan bikin û jinên wan kole bikin. Di Qur'anê de tê gotin:

إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ

Ev ayet wek destûrekî Xwedayî tê şîrove kirin ku "li ser stûyan û endaman lêdan" li dijî yên ku bawer nîn rewa ye. Di pratîkê de, ev bû behaneya qetilkirina bi kom a Kurdanên **Zerdeştî**—yên ku yekxwedaparêz bûn lê Misilman ne bûn. Zerdeştî nimêj û rojî digirtin, û heta gotinên Kurdî yên wek **roj** û **nimêj** jî ji kevneşopiya olî ya Zerdeştî têne.

...يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ
...مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ

Ev ayetan jî tê de dibêjin ku girtina esîran heta ku dijmin bi xwînê bi temamî neyê şikandin ne baş e. Heta bi pîvanên mirovî jî, kuştina esîrên şerê tawanekî giran e؛ lê li vir ev wek erkekî "îlahî" hate rewakirin.

Li ser heman bingehê ideolojîk, **Saddam Hussein** fermanekî bi şêweya "pêxemberî" derxist da ku kampanyaya **Enfalê** li dijî gelê Kurd were pêk anîn. Rejîma Îraqê paşê sûcên xwe mezintir kir û **çekên kîmyayî** bikaranî—even li herêmên ku bi temamî di destê xwe de bûn. Di bihara **1987'an** de, di **48 saetan** de, **24 gundên Kurdî** du caran bi gazên kîmyayî hatin

bombaran kirin. Herêmên **Şêx Wasan, Kanî Bard, Pasyan** û **Kotiman** hatin xistin hedef ؛**130 kes mirin** û **zêdetir ji 5,000 kes bi zehîr hatin**—gelek ji wan heta dawiya jiyanê bi nexweşiyên giran jiyan kirin.

Di **28'ê Hezîranê 1987'an** de, bajarê **Serdeşt** bi bombeyên kîmyayî yên balafirên Îraqê hate êrîşkirin ؛**200 sivîl hatin kuştin** û **zêdetir ji 20,000 kes birîndar bûn**. Di **16'ê Adarê 1988'an** de, di dema êrîşeke leşkerî ya Îranê li dora **Helebce** de, hêzên Îraqê bi çekên kîmyayî li ser gelê sivîl êrîş kirin ؛**zêdetir ji 5,000 kes mirin** û **bi deh hezaran kes birîndar an seqet bûn**. Tesîrên genêtîk ên van çekan hîn jî îro di zarok û neviyên qurbanan de têne dîtin.

Bi tevî hemû van sûcan, hêzên ku xwe bi navê "mirovparêz" nas dikin bi bêdengî rawestin. Hikûmetên Rojava sûcên Îraqê mahkûm nekirin, bi berevajî rejîma **Ba'sê** di qada dîplomatîk de parastin. Girîng e ku were zanîn ku **bombeyên kîmyayî** yên ku li ser Kurdistanê hatin avêtin, bi awayekî sereke ji **Almanyayê** û **Holandayê** hatibûn peyda kirin.

Tawanên Rejîma Iraqê li Halebce

Tawanên ku rejîma Baʿasî ya Iraqê li bajarê Halebce pêk anîn, yek ji herî tawanên herî navdar û şermdar ên dawiya sedsala bîstemîn têne hesibandin. Di 16ê Adara 1988an de, di nav şerê Iran û Iraqê de ku di asta herî bilind de bû, balafirên Iraqê êrîşek kimyewî ya herî wêranker li ser nifûsa sivîl a Halebce pêk anîn.

Hezaran mêr, jin û zarok bi hev re hatin berxwedan kirin bi têkiliya maddeyên kimyewî yên kuştî—di nav wan de gazê musterd û maddeyên sinirî—ku encama wan qetlîamek bû ku di çend saetan de zêdetir ji 5,000 sivîl jiyana xwe ji dest dan. Deh hezaran kesên din jî bi giranî birîndar bûn û bi sequlîtiyên demdirêj, nexweşiyên hestî û nefesê, korbûn, bêzayînî û zirarên genetîk re mabûn ku heta îro jî bandora wan li ser nifşên paşîn tê dîtin.

Ev êrîş bi awayekî qesdî li herêmek sivîl a pir nijmîra hat pêk anîn, di demekê de ku di nav bajêr de tu şerê çalak tune bû. Ev tişt bi awayekî aşkere tawaneke li dijî qanûna navneteweyî ya mirovî bû û bi firehî wekî çalakiyeke jenosîd tê naskirin. Armanca êrîşê ne tenê tirsandin û têkçûna gelê Kurd bû, lê her weha cezalandina wan bi awayekî komî ji ber ku bi alîkariya wan ya têgihiştî bi hêzên Îranî têne tawanbar kirin.

Piştî êrîşê jî, rejîma Iraqê rê li ber alîkariya mirovî girt û hewl da ku mezinahiya felaketê ji cemaweriya navneteweyî ve veşêre. Hêzên Rojavayî, bi tevî ku delîlên bikaranîna çekên kimyewî yên Iraqê hebûn, rejîm ne hesab kirin û di hin rewşan de her weha bi peydakirina alîkariyên madî re piştgirî dan.

Qetlîama Halebce bû sembolek ji êşa Kurdî û xalekeke girtî di bîra komî ya Kurdan de—bîranînek mayînde ku tê xuyakirin ku çiqas neteweyên bêdewlet di ber kampanyayên qirkirina bi piştgirîya dewletê de qels û bêpar in.

Beşa Neh

9 – Kesayetên Şoreşger û Navdar ên Kurdistanê

9.1 – Melayê Cizîrî

Mela-yê Cizîrî helbestvanekî navdar û ramanpêşekî Kurd bû ku di sedsala panzdehan de jiyan kir. Bi helbestên xwe yên neteweyî û mirovî, wî rolêkî girîng di geşepêdana hest û şuurê neteweyî yê Kurdan de lîst. Berhemên wî yên edebî bi rêya hînkirin û hişyarî, bi sedan Kurd re tesîr kirin û hesteke nasnameyî û serbilindiyê di wan de çêkirin.

Wî di sala 1407an de li bajarê Cizîra (Bakurê Kurdistanê) ji dayik bû û di sala 1481an de jiyana xwe bidawî anî.

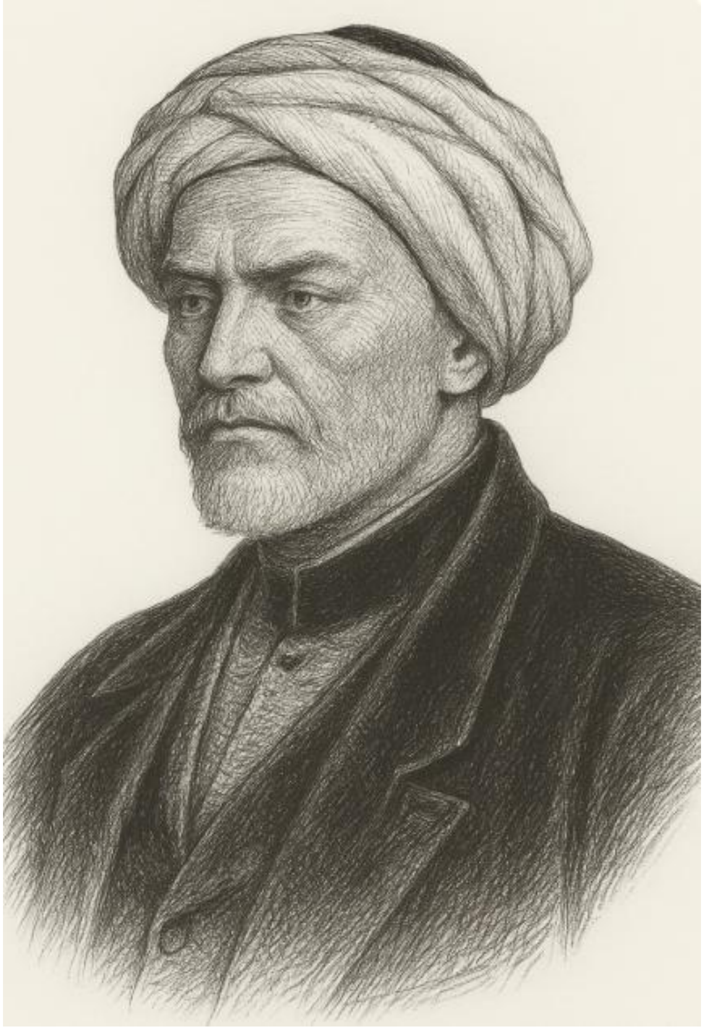

Melayê Cizîrî

9.2 – Ehmedê Xanî

Yek ji berhemên herî navdar û girîng ên Ehmedê Xanî destana evînê ya mezin **Mem û Zîn** e—berhemek ku ne tenê li seranserê Kurdistanê, lê her weha li gelek deverên din ên cîhanê jî nasî û qebûl kirî ye. Tê gotin ku çîroka Mem û Zîn di roja Newrozê (sala nû ya Kurdan) de, di sala 1695an de, li bajarê Cizîra, li Bakurê Kurdistanê, qewimî.

Mem û Zîn du evîndar in ku girêdana wan bi hev re ewqas qels û kûr e ku di jiyanê de nikarin bi hev re bibin, lê di mirinê de bi hev re têne yek kirin. Mem ciwanekî belengaz ji eşîra Kurmanc bû û birayekî mezin hebû. Zîn jî keça Mîrê herêmî yê Cizîra û Botan bû û ew jî xwişkekî mezin hebû. Mem bi dil û can ket evîna Zîn, û paşê jî birayê mezin ê Mem bi xwişka mezin a Zîn re evîn girt. Bavê Mem, ku ji vî tiştî agahdar bû, hemû sermayeya xwe pêşkêş kir da ku Mîr destûr bide ku her du kurên wî bi keçên xwe re zewac bikin.

Li gorî adet û kevneşopên Kurdan yên wê demê, diviyabû ku xwişk û bira yên mezin pêşî zewac bikin, û peymanek hatibû kirin ku piştî wan jî Mem û Zîn bi hev re were zewac kirin. Lê yek ji xulamên Mîrê, ku dixwest Zîn ne bi Mem re were zewac kirin, dest bi hîle û fitneyê kir û navbera wan tevlihev kir. Bi encama vê xiyanetê, Mîr fermana girtina Mem da.

Piştî salekê di zîndanê de, Mem bi laşî lawaz bû û bi tîna evîna Zîn re tije bû, heta ku xwarinê jî red kir. Dema ku Zîn ji êş û rewşa wî agahdar bû û destûr nehat dayîn ku wî bibîne, ew jî bi xem û kulîlkê nexweş bû. Di dawiyê de, xulamê xiyanetkar Mem bi jehrê kuşt û ew di zîndanê de jiyana xwe ji dest da. Dema ku Zîn bi mirina Mem agahdar bû, ew çû çiyayan û xwe avêt nav qelekekê, û bi vî rengî jiyana xwe bidawî anî.

Mîr, ku bi poşmanî û xem re tije bû, ferman da ku Mem û Zîn bi rêz û hurmeteke mezin bi hev re were definkirin. Di merasîma definkirinê de, birayê mezin ê Mem, di rewşekî tûj de, xulamê xiyanetkar bi xencerê li ber çavên Mîr kuşt.

Li gorî efsaneya herêmî, her bihar du gulên sor li ser gora Mem û Zîn derdikevin û bi hev re têne tevlîkirin, weke ku di jiyanê de yek bûn. Qebrê wan heta îro li bajarê Cizîra, li Bakurê Kurdistanê, heye û bûye sembolek ji evîna bêdawî û nasnameya çandî ya Kurdî.

Ehmedê Xanî

Ehmedê Xanî di sala 1650an de li bajarê Bazîd (Bakurê Kurdistanê) ji dayik bû û di sala 1706an de jiyana xwe bidawî anî. Qebrê wî, ku bi navê Gulkoyê Xanî tê naskirin, li Bazîdê ye û xwedî girîngiyeke çandî û rûhî ya pir mezin e ji bo Kurdan ê herêmê.

Di nav Kurdan ê Bakurê Kurdistanê de bi gelemperî tê gotin ku divê her Kurd herî kêm carekê di jiyanê xwe de serdanek nîşanî (ziyaretek sembolîk) li qebrê Xanî bike, wekî rêzgirtin û rêzdanê bo mîrata wî—wekî yek ji kesayetên edebî û felsefî yên herî bandorker di dîroka Kurdan de.

9.3 – Hacî Qadir Koyî

Hacî Qadir Koyî yek ji helbestvan û zanayên herî mezin ên Kurdistanê bû—kesayetek pêşeng ku bi helbestên xwe yên şoreşger hest û ruhê neteweyî yê Kurdan bi awayekî hêzdar ragihand. Bi rêya helbestên xwe, wî gelê xwe bi zanîn, pêşketin û yekîtîyê re bang kir û bi helwesteke tûj û welatparêz li dijî paşverûtiyê û desthilatdariya biyaniyan rawestiya.

Di sala **1880an** de, Hacî Qadir Koyî bi nav û deng bang li serokên Kurd kir ku yek bibin û Kurdistanek serbixwe ava bikin. Di dirêjahiya jiyana xwe de, wî gelek kes li xwendin û nivîsîna Kurdî û zanistê perwerde kir û mîratek mayînde hişt—wekî mamosteyek û reformatorêkî navdar.

Berhemên helbestî yên wî, ku bi navê **Dîwan** têne nasîn, di sala **1986an** de hatin çapkirin, û bi vî rengî ramanên wî yên şoreşger û xewnê wî yê neteweyeke Kurdî ya azad û ronî ji bo nifşên paşîn parastin.

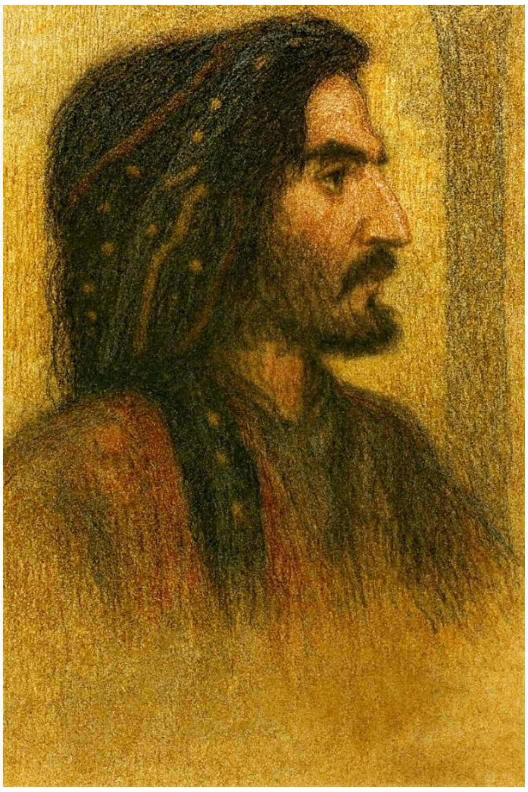

Hacî Qadir Koyî di sala 1815an de li gundê Gorqerecî, li nêzîkî bajarê Koya, ji dayik bû û di sala 1892an de jiyana xwe bidawî anî. Ew li Goristana Qaraj Ehmed li Îstanbul hat definkirin; gora wî heta îro jî cihê rêzgirtin û serdanê ye ji bo wan ku bi berhem û xewnên wî yên neteweyî û ronîbîrî dilsoz in.

9.4 – Miqdad Medhet Bedirxan

Rojnameya **Kurdistan** yekem rojnameya bi zimanê Kurdî di dîrokê de bû. Ev rojname di **22ê Nîsana 1898an** de, bo cara yekem, li Qahire hate damezrandin û çapkirin, bi destê Miqdad Medhet Bedirxan.

Miqdad ji malbata navdar a Bedirxanan bû ku li Bakurê Kurdistanê bi nav û deng nasbû bûn û rojnameya Kurdistanê di dema xwe de li derveyî welatê (di sürgûnê de) çap kir. Bi rêya vê rojnameyê, wî hewl da ku hişyarî di nav Kurdan de bilind bike, perwerde û xwendinê bi pêş bixe û şuurê neteweyî di demekî aloz û têkçûnên siyasî û çandî de bihêz bike.

Miqdad Medhet Bedirxan

9.5 – Yûnis Reuf Dildar

Yûnis Reuf Dildar helbestvanekî navdar, mamosteyek û çalakvanekî neteweyî yê Kurd bû. Di dema ku ji aliyê desthilatên Iraqê ve hatibû girtin, wî helbesta bi hest û hêz a **Ey Reqîb** (“Ey Dûşman”) nivîsî—berhemek ku paşê bû sirûda neteweyî ya gelê Kurd.

Dildar di sala **1945an** de bawernameya xwe ya qanûnê ji **University of Baghdad** wergirt. Ew di sala **1948an** de jiyana xwe bidawî anî û mîratek bi hêz hişt—wekî yek ji dengên edebî yên herî bandorker ên welatparêziyê û berxwedana Kurdî.

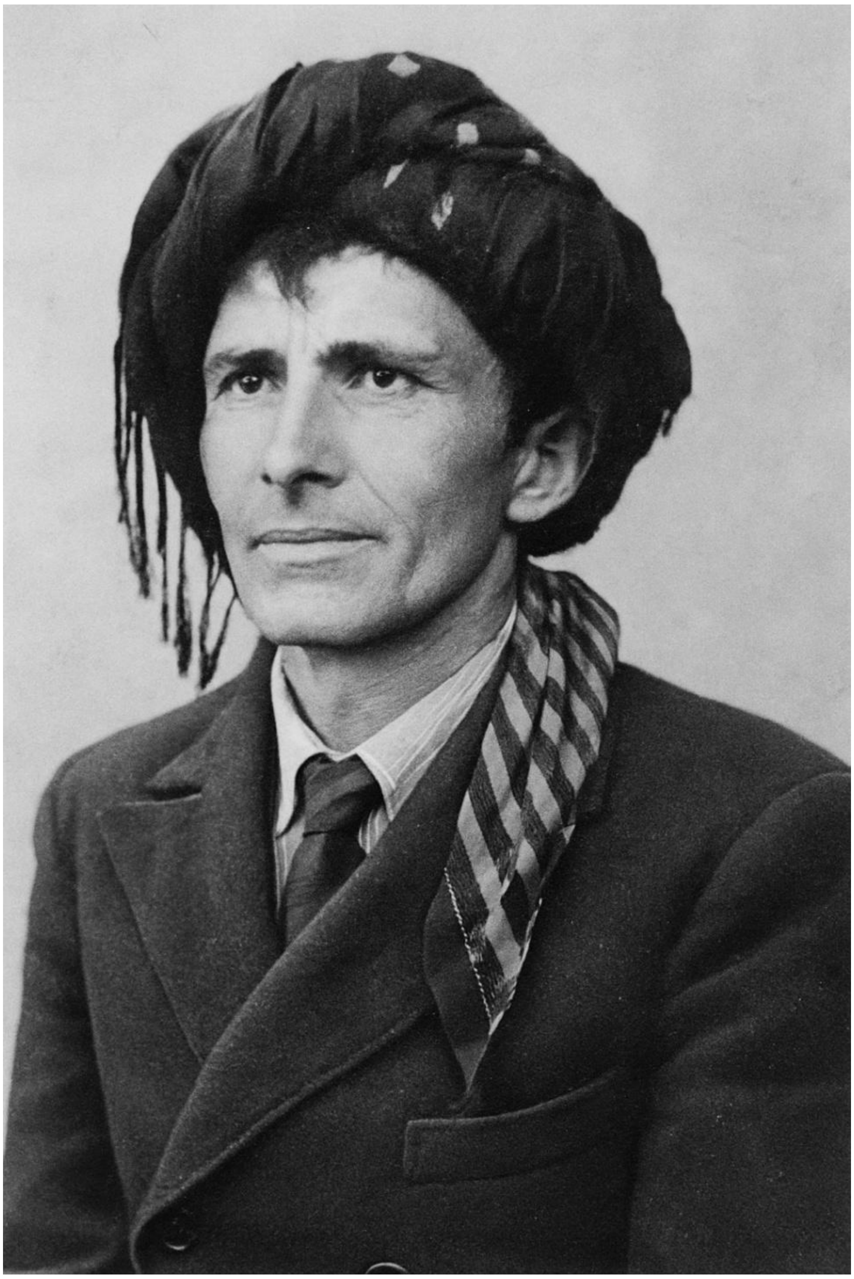

Yûnis Reuf Dildar. (20ê Sibatê 1918 – 12ê Mijdarê 1948)

9.6 – Margaret George

Margaret George jinêkî ciwan a Asûrî bû ji Başûrê Kurdistanê ku di sala **1961an** de, di temenê **20 salî** de, tevlî rêzên şervanên **Pêşmerge** bû. Bi lez û bi qehremanî li qada şerê xwe nîşan da û di demeke kurt de bû fermandarekî bêbêz, ku operasyonên girîng li dijî hêzên dagirker ên Iraqê rêxistin.

Qehremanî û serokatiya Margaret bi awayekî fireh balê kişand û ew di nav dîroka nûjen a Kurdan de wekî yek ji fermandarên pêşmerge yên jinî yên herî pêşîn hate nasîn. Tê gotin ku bandora wî ya her ku di mezinbûnê de bû, balê **Mela Mustafa Barzanî** kişand û ew têkîlîya xwe bi wê re bi têgihiştina ku dibe ew bibe serokê giştî yê şoreşa Kurdî, bi loqandinê têk çû. Barzanî wê bang kir Barzanê.

Li gorî gotûbêjan, dema ku Margaret gihîşt Barzanê, sê şervanên biçekdar ên Barzanî, bi fermanên wî, di şevê de hewl dan ku êrîşê li ser wê bikin. Lê Margaret, bê tirs û bi biryarêkî tûj, di xweparastinê de her sê êrîşkaran kuşt.

Sibeha wê, Barzanî, ku fam kir planê wî bi ser neketiye, ferman da ku Margaret û **heft hevalên wê** biçe rêza pêşîn a şerê. Li wir ew di kemînekê de ketin ku nêzîkî **200 şervanên Barzanî** tê de bûn. Di wê demê de, Margaret fêm kir ku ew hatiye xiyanetkirin. Ew qebûl nekir ku xwe bisipêre û heta guleya dawî şer kir; ew di sala **1969an** de şehîd bû—wekî sembolek ji berxwedana bê şert û şert û şoreşgeriya bêkompromîs.

Margaret û xwişka wê ya biçûk

Margaret û bavê wê

9.7 – Cegerxwîn

Cegerxwîn (**1903–1984**) li bajarê Mêrdîn, li gundê **Hesarê**, ji dayik bû. Piştî destpêka Şerê Cîhanê yê Yekem di sala **1914an** de, ew û malbata wî hatin koçandin û li gundê Amûdê bicîh kirin. Di temenê **11 salî** de, wî dest bi xwendina fermî kir û li dibistanên Kurdistanê perwerde bû. Wî xwendinên xwe yên dînî temam kir, lê qebûl nekir ku bibê molla; li şûna wê, wî jiyana xwe hişt bo nivîsandina helbestên ku li ser gelê Kurd û rewşa wan a dijwar têne gotin.

Di dirêjahiya jiyana xwe de, Cegerxwîn beşdariyekî girîng li edebiyat û çanda Kurdî kir û bi dehan helbestên şoreşger nivîsand ku li ser azadî, dadperwerî û yekîtîya Kurdî bang dikin. Çalakiyên wî û nivîsên wî bûn sedema ku ew bi zorê di sürgûnê de bijî û di dawiyê de li Swêd bicîh bibe.

Cegerxwîn di sala **1984an** de jiyana xwe bidawî anî û li Qamişlo, li Rojava (Rojavayê Kurdistanê), hate definkirin. Ew heta îro jî wekî yek ji helbestvanên herî mezin û dengên herî girîng ên tevgera rizgarkirina Kurdî tê pîroz kirin.

Mamosta Cegerxwîn

9.8 – Leyla Qasim

Leyla Qasim li bajarê Xaneqîn ji dayik bû û bû xwendekara edebiyatê li **University of Baghdad**. Di heman demê de, ew endamek çalak a **Kurdistan Students' Union** bû.

Di **28ê Nîsana 1974an** de, Leyla bi hev re bi xwastêwê wî **Jawad** û sê hevalên din, li Bağdad ji aliyê desthilatên Iraqê ve hatin girtin. Piştî dadgeheke şiklî (show trial), ew di **13ê Tîrmeha 1974an** de bi darvekirinê hate îdamkirin.

Leyla Qasim wekî yekem jinê Kurd a çalakvanê siyasî ya nifşa xwe ku ji aliyê rejîma Iraqê ve hate îdamkirin tê bîranîn. Ew bi qehremanî û bê tirsî ber mirinê rawestiya; tê gotin ku di demên dawî de li ser darê sirûda neteweyî ya Kurdî **Ey Reqîb** xwend û bi vî rengî xulekên dawî yên jiyana xwe kir sembolek ji berxwedan û welatparêziyê.

Leyla Qasim

9.10 – Mastura Şaswarî (Tewar)

Mastura Şaswarî, ku bi navê şerî **Tewar** jî tê naskirin, yekem **şehîda jin a Pêşmerge** ya Rojhilatê Kurdistanê bû. Ew di sala **1979an** de, di temenê **19 salî** de, di şerên ku li bajarê Sine (Sanendec) qewimîn de birîndar bû û ji aliyê hêzên rejîma Îranê ve hate girtin.

Sadeq Khalkhali, nûnerê navdar û tirsnak ê **Ruhollah Khomeini**, bi şexsî daxwaz kir ku Mastura xwe bisipêre wî. Di xulekeke berxwedanê ya bê tirsî de, ew tûka xwe avêt rûyê wî. Bi hêrsa mezin, Khalkhalî fermana **tîrbarkirinê** da.

Mastura ne tenê şervaneke qehreman a Pêşmerge bû, lê her weha endameke fedakar a **Komala** jî bû. Fedaîtiya wê bû sembolek mayînde ji berxwedanê û biryarê jinên Kurd ku ji bo azadî û rûmetê bi bêparêzî têkoşîn bikin.

Mastura Şaswarî (Tewar)

9.10 – Mamosta Hêmin Mukriyanî

Mamosta Hêmin Mukriyanî di sala **1921an** de li gundê **Laçîn**, li nêzîkî Mehabad, ji dayik bû û di sala **1986an** de li Mehabadê jiyana xwe bidawî anî. Ew yek ji helbestvanên herî berçav ên **Republic of Kurdistan** (1946) bû—welatparêzekî bi hest û bi dil û parêzvanekî bi dilsoz ji bo yekîtîya Kurdî.

Di dirêjahiya jiyana xwe de, Hêmin dehan helbestên şoreşger nivîsand û dengê xwe daye têkoşîna Kurdî, bi vegotina êş û hêvîya neteweyek ku di bin zordestiyê de jiyan dike. **Dîwana** wî (berhemên komkirî) hîn dike ku hin ji parçeyên herî navdar ên edebiyata Kurdî ya nûjen tê de ne—wekî **Tarîk û Ron** ("Tarîk û Ron") û **Naleyê Cudayî** ("Naleya Cudayî").

Helbestên Hêmin heta îro jî bingehê edebiyata neteweyî ya Kurdî ye—tê pîroz kirin bi zelaliyê zimanê, kûrbûna hestî û bangeke bêguman bo azadî û rûmet.

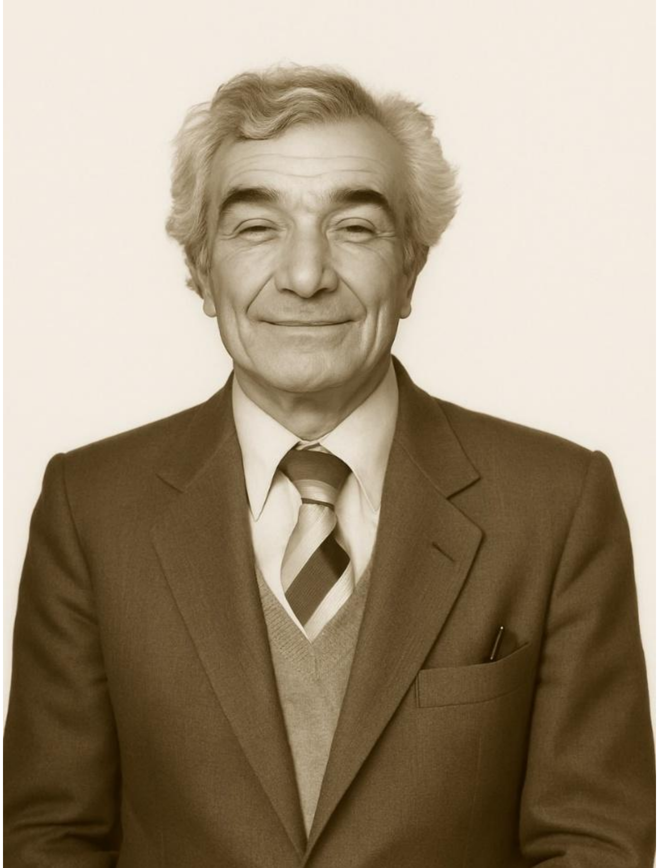

Mamosta Hêmin Mukriyanî

9.11 – Mûsa Anter (Apê Mûsa)

Mûsa Anter, ku bi navê dilsoz **Apê Mûsa** ("Mûsa Apê") jî tê naskirin, ramanpêşekî navdar û nivîskarê Kurd bû ji Bakurê Kurdistanê ku hemû jiyana xwe ji bo parastin û bipêşxistina mafên gelê Kurd terxan kir. Ew rola pêşeng di rojnamevanîya Kurdî de lîst û bû yek ji dengên giştî yên herî bandorker di têkoşîna bo mafên çandî û zimanî yên Kurdan de—bi taybetî li Bakurê Kurdistanê.

Mûsa Anter her weha mamosteyek û rêberê gelek ciwanên Kurd bû; ew bi wan re bi rêya dersên xwe û nivîsên xwe hînkirin û ilham dayîn. Ew yekem nivîskar bû ku **ferhengêkî çandî yê Kurdî–Tirkî** amade kir û bi vî rengî beşdariyekên hêja li parastin û pêşketina ziman û edebiyata Kurdî kir.

Ji ber vê kar û çalakiyên xwe, dewleta Tirk ew wekî xetereyekê dihesiband. Di **20ê Îlonê 1992an** de, Mûsa Anter li bajarê Amed (Diyarbekir) hate kuştin—qetlkirinek ku bandoreke mezin li ser civaka Kurdî hişt. Îro ew wekî **şehîdê azadiya gotinê** û sembolek ji berxwedana ramanî û edebî tê bîranîn.

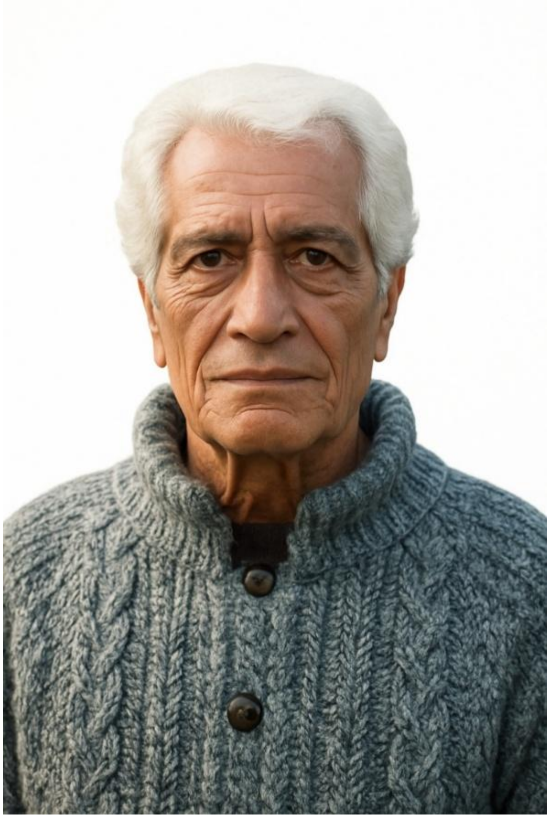

Mûsa Anter (Apê Mûsa)

9.12 – Mamosta Îsmaîl Beşikçî

Dr. İsmail Beşikçi li bajarê Çorum, li Tirkiyeyê, ji dayik bû. Tevî ku bi eslê xwe Tirk e, wî beşeke mezin ji jiyana xwe ji bo nivîsandin û belgekirina rastiyên derbarê gelê Kurd û rewşa Kurdistanê terxan kir.

Beşikçi doktoraya xwe di sosyolojiyê de wergirt û di çend zanîngehên Tirkiyeyê de bi salan mamoste bû. Lê ji ber helwestên wî yên aşkere û berhemên wî li ser pirsa Kurdî, wî bi hev re bi **111 salan ceza zîndanê** hate mehkûm kirin. Ew bi tevahî **18 salan** di zindanên dewleta Tirk de girtî bû û di dawiya sala **1999an** de hate serbestkirin.

Dr. Beşikçi dehan berhemên bandorker li ser Kurdan nivîsandiye; di nav wan de berhema wî ya herî girîng pirtûka **Kurdistan: An International Colony** e. Xebata wî ew kir ku ew bibe yek ji dengên ne-Kurd ên herî rêzdar ku ji bo mafên Kurdî û rastiya dîrokî bi dilsozî deng dide.

Dr. İsmail Beşikçi

10 – Dawî

Di sedsala bîst û yekemîn de, gotûbêja cîhanî bi zêdetirî li ser aşîtî û wekhevîya mafên mirovî rawestîye, û piraniya neteweyên cîhanê îro xwedî dewletên xwe yên nasî û nasnameyên serbixwe ne. Lê dîsa jî ji bo mirovahiyê şermeke mezin e ku Kurdan—yek ji neteweyên herî mezin ên cîhanê—hê jî bê dewletekî ku li navneteweyî were nasîn bimînin û nasnameya wan a neteweyî bi fermî nehatiye pejirandin.

Ev barêkirineke axlaqî û dîrokî ye li ser milê **United Nations**, rêxistinên navneteweyî yên mafên mirovî, û hemû wan ku azadî û dadperwerî bi nirx dizanin, ku ji bo parastin û bipêşxistina mafên Kurdî bixebitin. Ev jî di nav xwe de piştgirîya referandûmekê digire ku bi fermî nasnameya Kurdî nas bike û dewletekî Kurdî yê serbixwe li ser axa dîrokî ya Kurdistanê ava bike.

Bi gelemperî, Kurdan di nav wan dewletên ku tê de dijîn de wekî “kêmînet” têne hesibandin. Lê Kurdan neteweyeke cihêxwe ne—xwedî ziman, çand û welatekî xwe ne—û ji ber vê yekê nikarin di axa xwe de wekî kêmînet were binavkirin. Wekî ku tu kes nagot ku Skotlandî an Welşî li Brîtanyayê kêmînet in—ji ber ku wan nasname û çanda xwe ya cihêxwe heye—her weha jî Kurdan divê binavkirina xwe wekî kêmînet ji aliyê hikûmetên Tirkiyeyê, Îranê, Iraqê û Sûriyeyê re red bikin.

Dibe ku Kurdan li Bağdadê, Dimeşqê, Enqereyê an Tehranê wekî kêmînet werin hesibandin; lê li hundirê Kurdistanê ew piranîya herî mezin in û ji ber vê yekê divê xwedî biryara ser axa xwe bin.

Xalên bingehîn ên ku di vê pirtûkê de hatine destnîşankirin hebûna neteweya Kurdî pejirandin—neteweyek ku li ser axa xwe ya kevnar, ya ku bi navê Kurdistanê tê naskirin, dijî û tu carî bi fermî ji bo tu dagirkerî nehatiye dayîn. Neteweya Kurdî xwedî zimanekî taybet, çandekî cihêxwe û heta kevneşopiyeke dînî ya dîrokî ye ku wê ji Tirk, Ereb û Farsan cuda dike. Ji ber vê yekê pêwîst e ku Kurdan hebûna xwe ya rast li ser sehneya cîhanê bi eşkereyî biparêzin û civaka navneteweyî jî were mecbûr kirin ku wan bi fermî nas bike. Wekî gotina navdar tê gotin: **“Maf nayên dayîn—maf divê were stendin.”** Neteweyên din ên cîhanê bi

serhildan û bi pêşxistina zexta navneteweyî nasbûn; Kurdan jî divê heman rê bigirin da ku paşeroja xwe biparêzin.

Nasnameya Kurdî mijara hevpar a hemû beşên civaka Kurdî ye: karker, gundî, xwendekar, ramanpêş û şoreşger—hemû bi hev re. Ev têkoşîn hewceyê çalakiyeke ramanî ye, hem li hundirê Kurdistanê û hem jî li derveyî wê, û her weha hewceyê tevgerên neteweyî yên rêkxistî ye ku bikarin kampanyayeke demokratîk a bi bingehê gelî ji bo nasnameya Kurdistanê li sehneya cîhanê bipêş bixin.

Siyaseta Kurdî divê ji têkoşîna bi çek û ji parçeparçebûnê ber bi têkoşîna sivîl a bi rêkxistin, bi hevkariya giştî û bi rêkxistinê ya gelî biguherîne. Divê aşîtîya civakî li hundirê Kurdistanê were pêşînîkirin û hemû aliyên Kurdî li ser armancên hevpar ên pêşketin û mafên bingehîn yek bibin. Bi hestên hevpar û çalakiyên komî, gelê Kurdistanê dikare di zanist, ziman, çand, mafên mirovî û reformên aborî de pêşve biçe—û rê li ber paşerojek azadtir û ewletir veke.

Hevaltiya rastîn û lihevhatina aştiyane di nav Kurdan, Asûrîyan, Tirk, Ereb û Farsan de şertê bingehîn e ji bo aşîtî û aramiyeke domdar li Kurdistanê û herêmê. Bê aşîtî, hemû gelên Rojhilata Navîn dê di êş û neewlehiyê de bidomin.

Ji bo gihîştina vê armancê, her Kurd—li ku ku dijî—divê bi awayekî çalak ji bo bilindkirina nasnameya Kurdî, parastina mafên gelê Kurd û pêşxistina doza hevpar a azadî û dadperweriyê ji bo Kurdistanê bixebite.

Çavkanî

1. **Ehmedê Xanî** (1695), **Mem û Zîn** (Kurdî)
2. **Mela-yê Cizîrî** (sedsala 15an), **Helbestên Komkirî** (Kurdî)
3. **Şeref Xanê Bêdlîsî** (1596), **Şerefname** (Kurdî û Farsî)
4. **Hakîm Ebû'l-Qasim Ferdowsî** (1010), **Şahname** (Farsî)
5. **Ibn Jarîr al-Taberî** (838–923), **The History of the Prophets and Kings** (Îngilîzî)
6. **Qur'ana Pîroz** (610–632), wergerandina Kurdî ya **Hecer Mukriyanî** (1990)
7. **Abdullah Öcalan** (2007), **Prison Writings: The Roots of Civilisation** (Îngilîzî)
8. **Abdullah Ghafûr** (1995), **Coğrafyaya Kurdistanê** (Kurdî)
9. **Cemîl Bayik** (1996), **Dîroka PKKê (Partiya Karkerên Kurdistanê)** (Kurdî)
10. **Fîrîşte Abdullahi** (1990), **Olê Zerdêştî di Civaka Sasanî de** (Farsî)
11. **Huseyn Mohammad Hazîz** (1996), **Kurdan û Şoreşan** (Kurdî)
12. **Mohammad Resûl Hawar** (1995), **Simko: Şoreşa İsmailagha Şikak** (Kurdî)
13. **Mustafa Al Gharadaghi** (1992), **Kurdistan Times** (Îngilîzî)
14. **Neil deGrasse Tyson** (2004), **How Did the Universe, Our Planet, and Life Begin?** (Îngilîzî)
15. **Stephen Mitchell** (2004), **Gilgamesh: A New English Version** (Îngilîzî)
16. **Miqdad Medhet Bedirxan** (1898), **Rojnameya Kurdistan** (Kurdî)
17. **Mûsa Anter** (sedsala 20an), **Nivîsên Komkirî li ser Mafên Kurdî** (Kurdî û Tirkî)
18. **H. Hewramî** (2001), **Hevpeyvîn bi Xanim Hewramî** (Kurdî)
19. **Şerîf Wanlî** (2001), **Hevpeyvîn bi Prof. Wanlî** (Kurdî)
20. **Soran Z.** (2011), **Hevpeyvîn bi Soran Z.** (Kurdî)
21. **Wekîl Mistefa** (2006), **Hevpeyvîn bi Wekîl Mistefa** (Kurdî)
22. **Xdir Kurdistanî** (2000), **Hevpeyvîn bi Xdir Kurdistanî** (Kurdî)
23. **Qendîl Zekî** (1982), **Ji Serê Çiyayê Qendîl Rastiyan Bibîne** (Kurdî)
24. **Cegerxwîn** (1903–1984), **Helbest û Nivîsên Şoreşger ên Komkirî** (Kurdî)
25. **İsmail Beşikçi** (1990an), **Kurdistan: An International Colony** û berhemên sosyolojîk ên din (Tirkî û Îngilîzî)
26. **Jawaharlal Nehru** (1929), **Letters from a Father to His Daughter** (Îngilîzî)

Berawirdina Salnameya Kurdî bi Salnameya Xeyyamî (Îranî) û Salnameya Gregorian

Sal

Sala Kurdî	Sala Xeyyamî	Sala Gregorian
2713	1392	2013

Mehanên Salê

Meha Kurdî	Meha Xeyyamî	Hevberdana Gregorian
Xakelêwe (خاکەلێوە)	Farvardîn	21ê Adarê – 20ê Nîsanê
Banemer, Gułan (خاکە لێوە, گوڵان)	Ordîbehêşt	21ê Nîsanê – 20ê Gulanê
Cozerdan (جۆزەردان)	Xordad	21ê Gulanê – 20ê Hezîranê
Puşper (پوشپەر)	Tîr	21ê Hezîranê – 20ê Tîrmehê
Gelawêj (گەلاوێژ)	Mordad	21ê Tîrmehê – 20ê Tebaxê
Xermanan (خەرمانان)	Şehrîwer	21ê Tebaxê – 20ê Îlonê
Rezber (رەزبەر)	Mehr	21ê Îlonê – 20ê Cotmehê
Gelarêzan (گەڵارێزان)	Aban	21ê Cotmehê – 20ê Mijdarê
Sermawez (سەرماوەز)	Azar	21ê Mijdarê – 20ê Kanûnê
Befranbar (بەفرانبار)	Dey	21ê Kanûnê – 20ê Rêbendanê
Rêbendan (رێبەندان)	Bahman	21ê Rêbendanê – 20ê Reşemê
Reşemeh (رەشەمە)	Esfand	21ê Reşemê – 20ê Adarê

Mehanên Ku Divê Ne Werin Bikaranîn û Hevberdanên Kurdî yên Pêşniyarkirî

Navên Mehanên Biyanî (Divê Ne Werin Bikaranîn)	**Rehê Jêhatî**	**Navê Kurdî yê Pêşniyarkirî**
Adar, Azar	Îbranî	**Xakelêwe** = Adar (March)
Nîsan	Îbranî	**Banemer** = Nîsan (April)
Gułan	(Bi xwe Kurdî ye)	**Gułan** = Gulan (May)
Hezîran	Babîlonî	**Cozerdan** = Hezîran (June)
Tîrmeh	Farsî	**Puşper** = Tîrmeh (July)
Tebax, Ab	Babîlonî	**Gelawêj** = Tebax (August)
Îlon, Îlul	Îbranî	**Xermanan** = Îlon (September)
Çirîya Pêşîn (Cotmeh)	Ne-Kurdî	**Rezber** = Cotmeh (October)
Çirîya Paşîn (Mijdar)	Ne-Kurdî	**Gelarêzan** = Mijdar (November)
Çileyê Pêşîn	Ne-Kurdî	**Sermawez** = Kanûn (December)
Çileyê Paşîn	Ne-Kurdî	**Rêbendan** = Rêbendan (January)
Sibat	Babîlonî	**Reşemeh** = Sibat (February)

Nasnameya Kurdistanê

Kurdistanîbûn nasnameya neteweyî ya her welatiyê Kurdistanê ye